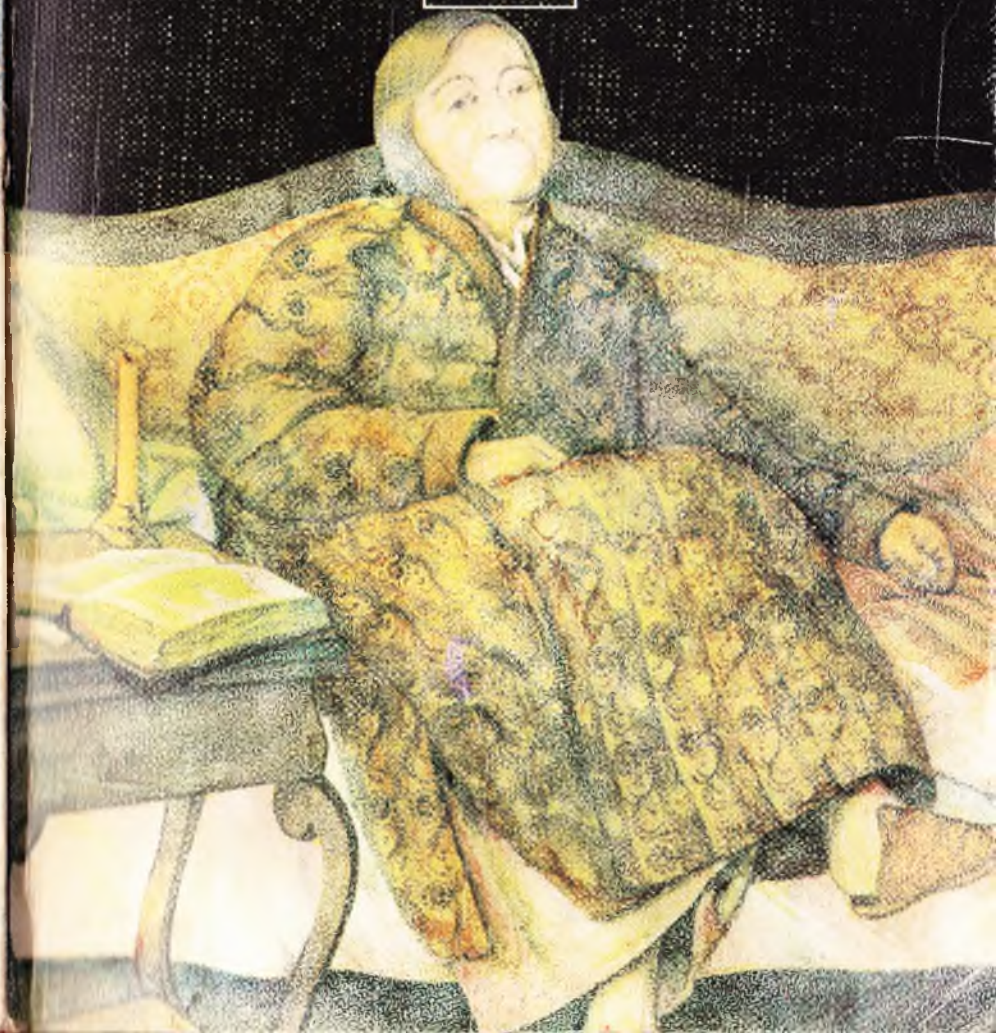
Nikolay Aleksandroviç
DOBROLYUBOV

OBLOMOVLUK NEDİR?

YÖN

DOBROLYUBOV OBLOMOVLUK NEDİR?

NİKOLAY ALEKSANDROVİÇ DOBROLYUBOV

□

OBLOMOVLUK NEDİR?

Bu kitap 1987 yılında İstanbul'da ÖZAL Basımevi'nde
dizilip basıldı (Tel : 520 60 58)

NİKOLAY ALEKSANDROVİÇ DOBROLYUBOV

OBLOMOVLUK NEDİR?

Rusçadan Çeviren
Mazlum Beyhan

YÖN YAYINCILIK
Cağaloğlu Yokuşu, Evren Han 29/30
Cağaloğlu İstanbul
Telefon: 511 79 16

NİKOLAY ALEKSANDROVİÇ DOBROLYUBOV

1836 yılında doğdu, 1861 yılında, 25 yaşındayken öldü. Bir din adamının oğludur. İlk ve orta öğrenimini dinsel okullarda, yüksek öğrenimini Petersburg Pedagoji Enstitüsünde gördü. 13 yaşındayken şiirler yazmaya başladı. Köylülük konusundaki siyasal tartışmalar, Rusya'nın Kırım Savaşı yenilgisi, kölelik sistemindeki çürüme ve Belinski'yle Herzen'in bu sisteme yönelik eleştirileri, siyasal görüşlerini oluşturan başlıca etkenler oldu. Puşkin, Gogol, Lermontov, Kaltsov ve Turgenyev gibi gerçekçi yazar ve ozanlar, gerçekliğe eleştirel yaklaşımında etkili oldular. Enstitüdeki öğrencilik yıllarında Herzen'i, Feurbach'ı ve başka «yasak yazarlar»ı okudu. 1855'de hükümeti eleştiren elyazması bir dergi çıkardı. Enstitünün gerici direktörüne karşı savaş açtı. 1856 yazında Çernişevski'yle tanışması, demokratik ve sosyalist inançlarının pekişmesinin son aşaması oldu. Aynı yıl Ağustosundan başlayarak «Sovremennik» yazıkurulu üyesi ve derginin eleştiri bölümü sürekli yazarı oldu.

Artık derginin politikasını Çernişevski'yle birlikte o belirliyordu. 1857 1859 yılları arasında, «Sovremennik»in yanısıra A. Çumikov'un «Eğitim Dergisi»nde de çalıştı. 1859'da «Sovremennik»in mizah bölümünü oluşturdu. Yoksulluk ve aşırı çalışmanın etkisiyle 1860'da vereme yakalandı. Çernişevski'nin diretmesiyle tedavi olmak için aynı yıl Avrupa'ya gitti. Almanya'da, İsviçre'de, Fransa'da, İtalya'da yaşadı. Buralardaki devrimci hareketleri izledi. Kesin kanıtlanamayan bazı verilere göre 1860 Eylülünde Avrupa'da Herzen'le karşılaştı. 1861 Temmuzunda Rusya'ya döndü. Sürüp giden hastalığına karşın bir ay daha çılgın gibi çalıştı. 1861 Ağustosunda öldüğünde Belinski'nin yanına gömüldü.

Dobrolyubov'un edebiyat ve eleştiri yazıları pek çok bakımdan olağanüstü nitelikte yazılardır En büyük Rus yazarlarının yapıtlarını derinlemesine kavrayışı ve bunları tutarlı bir biçimde çözümleyişiyle, yoğunluğuyla, düşünce zenginliğiyle Rus edebiyatının gelişmesine büyük katkısı olmuş yazılardır bunlar.

Belinski çizgisinin en başarılı sürdürücüsü ve Çernişevski'yle Nekrasov'un mücadele arkadaşı olan büyük eleştirmen, devrimci-demokrat Dobrolyubov, eleştirilerini «gerçek eleştiri» olarak adlandırıyordu. Puşkin ve Gogol çığırını izleyen, gerçekçilik ve halkçılık yolunda ilerleyen bir edebiyatı irdeleyen Dobrolyubov için, eleştirideki kendine özgü yaklaşımını tam yansıtan bir addır bu.

Dobrolyubov'un eleştiri etkinliğini sürdürdüğü kısacık dönem, tarihsel bakımdan 1850.- 1860 toplumsal şahlanış dönemine rastlamaktadır. Rus

edebiyatının Nekrasov'la, Çernişevski'yle, Turgenyev'le, Gonçarov'la olağanüstü bir atılım yaptığı; Ostrovski'nin oyun yazarlığında doruğa ulaştığı, Saltıkov-Şçedrin ve Dostoyevski'nin sanat rotalarını yeniden belirledikleri ve Lev Tolstoy'un yazarlık serüvenine başladığı bir dönemdir bu. Yine aynı dönemde Pomyalovski, Uspenski, Reşetnikov vb. gibi demokrat yazarlar yaratıcılıklarını başarıyla sürdürmekte, Nekrasov, ülkenin demokrat ozanlarını derin bir biçimde etkilemektedir.

Edebiyattaki, demokratik düşüncedeki ve toplumsal mücadeledeki bu şahlanışa, öncülüğünü Çernişevski ile Dobrolyubov'un yaptıkları edebiyat eleştirisi de eşlik ediyordu. Çernişevski ile Dobrolyubov'un görevleri, Belinski'nin başlattığı işi sürdürmek, Rus yaşamında ve Rus edebiyatındaki en önemli olayları yorumlamaktı.

Dobrolyubov «gerçek eleştiri» adını verdiği eleştirisinin kuramsal açıklamasını yapmamıştır (Belinski ve Çernişevski ise kimi yazılarında, eleştiri konusundaki yaklaşımlarını özel olarak açıklamışlardır). Dobrolyubov bu açıklamayı, ele aldığı yazarları ve yapıtları irdelerken yapmayı yeğlemiştir. «Gerçek eleştiri» üzerine en ayrıntılı açıklamayı Ostrovski'nin sanatını konu alan «Kara Çarlık» (1859) ve «Kara Çarlıktaki Işık» (1860) başlıklı yazılarında buluyoruz. Ama Dobrolyubov, Saltıkov - Şçedrin'in yapıtlarını konu alan incelemelerinden Dostoyevski'nin sanatını irdelediği «Ezilenler»e kadar hemen bütün yazılarında bu konuyu ele almış, «gerçek eleştiri» dediği eleştiri görüşünü açıklamıştır.

«Kara Çarlıktaki Işık» başlıklı makalesinde

«gerçek eleştiri»nin kuramsal esaslarını açıklayan Dobrolyubov şu görüşlere yer verir «Bize göre eleştiride en iyi yöntem, konunun, okuyucunun kendi sonucunu çıkarabileceği bir biçimde ortaya serilmesidir. Bize düşen, verileri gruplandırmak, yapıtın taşıdığı genel düşünce üzerine görüşlerimizi ortaya koymak, bu düşüncenin yaşadığımız gerçeklikle ilişkisini göstermek, bu konudaki kendi düşüncemizi belirtmek (...) ama bütün bunları yaparken okura eleştirmenle yazar arasında herhangi bir noktada kendi düşüncesini üretebileceği serbestliği sağlamak, muhakkak sağlamaktır.»

Okur için anlamı olabilecek eleştirinin yalnızca gerçek eleştiri olduğunu belirten Dobrolyubov, aynı yazısında, yazarın sanatının değerlendirilmesinde başvurulacak ölçütler konusunda da şunları söyler «Bize göre bir yazar ya da yapıt halkın isteklerini, zamanın gereklerini ne ölçüde dile getirebiliyorsa, o ölçüde başarılıdır». Böylece «gerçek eleştiri»nin esası, edebiyatta halkçılık ilkesi olmaktadır. Burada sözkonusu olan yalnızca halkın yaşamına adanmış bir edebiyat yapıtı değildir; çok daha geniş anlamda bir halkçılık söz konusudur: gerçekliğin değerlendirilmesi, halkın en köklü, en yaşamsal çıkarlarının ışığı altında gerçekliğin dile getirilmesi anlamında bir halkçılık...

Ostrovski üzerine yazdığı makalesinde eleştirmenin görevi üzerine de şunları söyler «...Eleştirmen için en önemli olan şu belirlemeyi yapmaktır yazar, işlerin gidişatı gereği halkla doğmuş ya da doğmakta olan doğal istekleri görebilecek düzeyde midir? Sonra, bu istekleri

hangi ölçüde anlayabilmekte, yansıtabilmektedir? Ve olayın özünü mü yoksa yalnızca görünürdeki yanını mı kavrayabilmiştir? Olayın yalnızca kimi yanlarını değil de, bütününü kavrayabilmiş midir?» Görüldüğü gibi Dobrolyubov zamanın en yakıcı, en ertelenmez gereklerini öne çıkaran bir görev tanımlaması yapmaktadır eleştirmenler için.

Dobrolyubov'la polemiğe giren Dostoyevski, (Marko Vovçok'un öykülerini kastederek) Dobrolyubov'u sanatsallığı küçümsemekle, sözü «sanat olmasa da olur» demeye getirmekle suçlamıştır. Ancak Dostoyevski'nin bu savı salt polemik olsun diye öne sürülmüş bir savdı. Dobrolyubov bir romanda ya da öyküde bir yandan nesnel gerçekliğin yansısını ararken, bir yandan da sanatçının okura güzeli duyumsatma, güzeli sevdirme görevinden sözediyordu. Bir gerçekçi yazar için söz konusu olabilecek ideal yapıttan sözederken Dobrolyubov şunları söylüyordu: «İç âlemine dalarak ulaştığı düşünceleri özgür, bağımsız bir biçimde imge dünyasına uygulamak, bunun yanısıra hayatın hem en sık yinelenen, hem de en rastlantısal olarak karşımıza çıkan bütün olaylarının en üstün, en genel anlamını eksiksiz kavramak... Bilimle şiirin birbiriyle kaynaşıp bütünleştiği ve henüz kimselerin başaramadığı ideal sanat yapıtı böyle gerçekleşir işte».

Dobrolyubov'un «Gerçek Gün Ne Zaman Gelecek?» başlıklı yazısındaki kimi düşünceleri, «gerçek eleştiri»nin kuramsal esaslarına açıklık getirmesi bakımından önemlidir. Turgenyev'in «Öngün» romanının irdelemesine Dobrolyubov şu sözlerle başlar: «Estetik eleştiri duygulu, içli

genç kızlara ait birşey olup çıktı». Daha sonra, bir estetik eleştiri yanlısı, Turgenyev'in romanı üzerine eleştiri yazsaydı bunun nasıl birşey olacağı üzerine varsayımlarda bulunur ve bu türden eleştirilerle alay eder. Dobrolyubov, gerçekliğin yansıtılması üzerine yazardan taleplerde bulunan ,ona şöyle ya da böyle yazması konusunda direktifler veren eleştiri türüne de karşıdır. Ona göre gerçek eleştiri bunların hiçbiri değildir. «Bizim yazara kendi görüşlerimizi benimsetmek gibi bir amacımız yok (...) Bizim için yazarın **söylemek istediklerinden** çok, **söyledikleri** önemli; bu söylediklerini yazar öyle birşey söylemek amacı olmadan, salt hayatı gerçeğe uygun bir biçimde betimlediği için söylemiş olabilir, olsun, sonuç değişmez».

Eleştirmenin, «İvan Nikitin'in Şiiri» başlıklı yazısı da «gerçek eleştiri» kavramına açıklık getirmesi bakımından önemlidir. Bu yazısında Dobrolyubov «gerçek eleştiri»yle edebiyatta gerçekçilik arasında doğrudan bir bağ kurar. Aslında bu yazıda Rus edebiyatının daha önceki ozanlarının, örneğin Puşkin'in, Lermontov'un gerçekçiliğe katkıları gözardı edilmiştir. Bunun nedeni Dobrolyubov'un sözkonusu yazısını keskin bir polemik yazısı olarak kaleme almasıdır. Edebiyatta halkçılık ve demokratizmi, yazarların değerlendirilmesinde ölçüt olarak kullanırken Dobrolyubov bu kavramları yeni tarihsel anlamlarıyla kullanır. Puşkin'in ve Lermontov'un toplumsal gerçekçiliğin verilmesinde gerçekçi olmadıklarını söyleyen eleştirmen, «Puşkin de, Lermontov da yalnızca doğayı betimlerken gerçekçidirler» der. Yine de, burada «gerçekçilik» sözcüğü-

nün kullanılması bile başlı başına dikkat çekicidir. «Puşkin, şiiri nesnelerin düşsel yansılarında değil, bizzat kendilerinde bulmak için yaptığı cesur girişimlerle uzun süre öfkeli tepkilere hedef oldu... Puşkin edebiyatımıza en büyük hizmeti böylece yaptı, doğadaki gerçekliğe bu yakınlaşmasıyla...» Nikitin üzerine yazdığı aynı yazıda Dobrolyubov, edebiyatın gelişmesinde gerçekçiliğin rolünü biraz daha geniş olarak şu sözlerle dile getirir «Gerçekçilik şiiri de bütünüyle kaplamalıdır; ve eğer yakında aramızdan olağanüstü bir ozan çıkacaksa bu hiç kuşkusuz birtakım estetik inceliklerle uğraşan bir ozan değil, gerçekçilik alanında boyveren bir ozan olacaktır». Rus edebiyatı için gerekli olan ideal ozanın tanımlamasını da burada yapar: «Kaltsov'un şiirinin sağlıklı, gerçekçi yanlarını Puşkin'deki güzellik ve Lermontov'daki güçle sürdürüp geliştirecek bir ozan gerekli bize». Dobrolyubov'a göre edebiyatın gelişme perspektifi kendi iç âlemine dalmada değil, edebiyatın kendisinin yaşamakta olduğu nesnel deneyimlerin sunduğu malzemelere dayanmadadır.

Dobrolyubov'un dergicilik edebiyatçılık yaşamı 1853 - 57 yılları arasında öğrenim gördüğü Pedagoji Enstitüsündeki öğrencilik yıllarında başladıysa da, onun ilk gerçek eleştiri yazısı olarak «Aleksandr Sergeyeviç Puşkin» ve «A. V Kaltsov» (1857) başlıklı yazıları kabul edilir. Bu yazılarında Dobrolyubov edebiyat ve eleştiri alanında ilk adımlarını atmakta olan genç bir yazar olarak Puşkin ve Kaltsov değerlendirmelerinde daha çok Belinski'nin Puşkin üzerine olan görüşlerine ve Çernişevski'nin Kaltsov değerlendirme-

lerine dayanır. Aslında Dobrolyubov'un bu yazıları eleştirel olmaktan çok tarihseldir ve devrimci demokrat eleştirinin kurucularının programatik yazılarına olan yakınlığıyla dikkat çeker. Bilindiği gibi 1850'li 60'lı yıllarda Puşkin'in sanatını derinlemesine kavrayabilmek pek kolay bir iş değildi. Estetik eleştiri yanlıları büyük ozanın şiir mirasını kendi görüşlerinin, yani «saf sanat»ın en büyük uygulaması olarak görüyor ve öyle göstermeye çalışıyorlardı. Daha sonra Rus dergiciliğinde «koruyucu» çizginin önderi olan M .N. Katkov'un Puşkin üzerine olan görüşleri de aynı doğrultudaydı. Öte yandan «slavyanofiller» ve «poçvennikler» de Puşkin'i kendi çizgilerinde gösterme telaşı içindeydiler. Çernişevski'yle Dobrolyubov'a gelince, onlar Puşkin'in sanatını değerlendirme konusunda bütünüyle Belinski'nin çizgisini savunuyorlardı. Puşkin'in Annenkov yayını olarak bilinen toplu yapıtlarının yedinci cildinin yayınlanması üzerine Dobrolyubov'un «Sovremennik»in 1858 tarihli birinci sayısında çıkan yazısı bu konuda iyi bir örnektir. Bu yazısında daha çok A. N. Radişçev üzerinde duran Dobrolyubov, Puşkin'in bütün görüşlerine katılmasının olanaksız olduğunu söylemekle birlikte şunları eklemekten de kendini alamaz «...Bütün bu görüşlerde sürekli olarak Puşkin'in hayat dolu, zekâ dolu dünyasını görüyoruz...»

Kaltsov'un şiiri üzerine yazdığı yazı da, pek çok bakımdan Belinski'nin «Kaltsov'un Yaşamı ve Yapıtları» başlıklı makalesini andırır. Kaltsov, demokratlığı, yalınlığı, halk sanatına yakınlığıyla etkilemiştir Dobrolyubov'u. Genç eleştir-

men, Kaltsov'un şiiri üzerine yazdığı bu yazıda, ozanın yakın dostu, Rus eleştirisinin büyük adı Belinski üzerine de birkaç söz söyleme fırsatını kaçırmaz «İnsan onun eleştiri yazılarını büyük bir coşkuyla okuyor... Savunduğu görüşler kendilerine ateşli yandaşlar ve sürdürücüler yaratıyor... Nesnelerin ve olayların tâ içini gören delici bakışları var».

Dobrolyubov'un Puşkin ve Kaltsov üzerine bu ilk yazılarından anlaşılan, onun Rus şiirine karşı büyük ilgi ve sevgiyle dolu olduğudur. Nitekim hayatının sonuna kadar hep gösterdi Dobrolyubov bu ilgi ve sevgiyi Rus şiirine. Polejayev'in şiiri üzerine yazdığı birkaç yazıyı, çağdaş ozanlardan Yulya Jadovskaya, A. Pleşçeyev, Y. Polonski ve İ. Nikitin'in şiirleri üzerine yazdığı yazılar izledi. Dobrolyubov halkın dünya görüşüne yakın olan, halkçılık ilkesiyle yaratılmış olan, halk kaynağına inen şiire büyük değer veriyordu. Şiirde estetik yönelme, ifade kudreti ve güzelliğin yanısıra, demokrat bir eleştirmen olarak toplumsal çelişkilere yer verilmesini de bekliyor ve şiirlerinde halkın yaşamına yer veren, gerçekliği halkın algıladığı gibi algılayan ozanlara sevecenlik duyduğunu gizlemiyordu.

1860 yılı başlarında hükümet köylü reformu hazırlıkları konusunda her türlü tartışmayı yasaklamış ve bu konuda sansür koşullarını olağanüstü ağırlaştırmıştı. Buna karşın Dobrolyubov ne yapıp edip sansür engelini aşmayı da, liberal uzlaşmacılığın içyüzünü sergileyen ve Turgenyev'in «Öngün» romanı üzerine yazdığı «Gerçek Gün Ne Zaman Gelecek?» başlıklı eleştirisinde olduğu gibi devrime hazırlık çağrısı yapan

yazılar yayınlamayı da başardı. «Gerçek Gün Ne Zaman Gelecek?» başlıklı yazısı Turgenyev'le öteki liberal yazarların «Sovremennik»in yazıkurulundan ayrılmaları ve böylece derginin daha da demokratlaşması sonucunu doğurdu.

Dobrolyubov köleci çarlık sistemine karşı bir dünya görüşüne sahipti. Başka bir deyişle o da Çernişevski gibi ülkede köklü burjuva demokratik devrimleri yapılmasından, ülkenin ekonomik ve toplumsal ilerlemesinden yana bir devrimci demokrattı. Ancak gerek Çernişevski'nin, gerekse Dobrolyubov'un devrimci demokrat inançları, kendine özgü bir ütopik sosyalizmi de içeriyordu. Dobrolyubov, değişik kesimlerden aydınların öncülüğünde gerçekleşecek bir köylü devriminin, yalnızca ülkenin gelişmesini değil, köylülüğün farklı tabakalar halinde bölünmesi ve kapitalizm aşamasını atlayarak, ülkede sosyalist ilişkilerin gelişmesini de sağlayacağına inanıyordu. Dobrolyubov'un mujiğin ve genel olarak ezilen insanın sosyalist doğasına olan inancı (devrimci antropolojizm) kuru bir inanç değil, devrimci demokrat içeriği olan gerçek bir inançtı; onun bu esas üzerine oluşturduğu, kitlelerin devrimci eğitim programı hem bu gerçeğin açık bir kanıtı, hem de Dobrolyubov'un sosyalizmin tarihsel kaçınılmazlığına duyduğu sarsılmaz inancın bir ifadesidir.

Saltikov - Şçedrin'den Nekrasov'a, Ostrovski'den Gonçarov'a, Turgenyev'den Dostoyevski'ye kadar Rus edebiyatının köşetaşı niteliğindeki pek çok yazarı üzerine sözünü söyleyebilmiş bir eleştirmendir Dobrolyubov. Çağdaşlarına ve sonraki kuşaklara Rus edebiyatını geliştiren tüm sanat-

çıların yapıtlarının tarihsel ve estetik anlamlarını, önemlerini, özelliklerini açıklayabilmek bakımından vaktiyle Belinski nasıl bir tarihsel zorunluluksa, nasıl bir tarihsel görevi omuzlamışsa, bu yeni dönemde de Çernişevski ve Dobrolyubov öylesine zorunluydular, öylesine tarihsel bir görevle karşı karşıyaydılar. Ve 25 yıl gibi tüyler ürpertici kısalıktaki yaşamına karşın Dobrolyubov, üzerine düşen bu görevi fazlasıyla yerine getirmiş, Rus edebiyat ve eleştiri tarihindeki sarsılmaz yerini hakkıyla kazanmıştır.

OBLOMOVLUK NEDİR?

> Şu gücü sınırsız «İleri!» sözcüğünü Rus ruhunun dilinde söyleyebilecek adam nerde? Yüzyıllar yüzyılları izliyor ve yarım milyon tembel, mıymıntı insan büyük bir uyuşukluk içinde pinekleyip duruyor; Rusya'da şu gücü sınırsız sözcüğü ağızlayabilecek adam pek ender çıkıyor doğrusu...
>
> **Gogol**[1]

Ülkemiz okurları tam on yıl bekledi Bay Gonçarov'un romanını. Kitap üzerine tartışmalar, kitap daha yayınlanmadan önce başladı; sıradışı bir yapıtın sözkonusu olduğu biliniyordu çünkü. Derken kitap çıktı ve hepimiz alabildiğine büyük beklentilerle okumaya giriştik. Bu arada romanın 1849'da yazılan ve yaşadığımız günlerin ilgilerine epey yabancı olan ilk bölümünü pek çok kişi sıkıcı bulmuştu.[2] Öte yandan «**Asilzade Yuvası**»[3] da tam bu sırada yayımlandı ve herkes bu ikinci romanın yazarının şiirsel ve (üstün düzeydeki) sempatik yeteneğine kapıldı. Pek çok kişi için Oblomov ikinci planda kaldı; hatta Bay Gon-

çarov'un romanında inanılmaz bir incelik ve derinlikle verilen ruhbilimsel çözümlemeleri çoğu kişi bıktırıcı bulmaya bile başladı. Romanda ilk ağızda sürükleyici bir konuyla karşılaşmayı seven okur kitlesi Oblomov'un ilk bölümünü bıktırıcı buldu, çünkü bu bölümde roman kahramanı, bölümün başında kendisini yatar gördüğümüz divanında bölümün sonuna dek yatışını sürdürüp duruyordu. Oblomov'un bu ilk bölümünde ülkemizin resmi - toplumsal hayatına hiç değinilmeyişi, okudukları romanlarda birtakım toplumsal ayıpların kınanmasından hoşlanan okurların keyfini kaçırmıştı. Kısacası romanın ilk bölümü çoğu okur üzerinde pek hoş sayılamıyacak bir etkide bulundu. Romanın yalnızca ilk bölümünü değil, bütününü başarısız bulanlar da az değildi, en azından edebiyatı bir eğlence olarak gören ve bir edebiyat eserini ilk izlenimlerine göre değerlendiren bizim toplumumuzda... Ne var ki, bu kez gerçek sanat kendi sözünü söylemekte gecikmedi. Romanın sonraki bölümleri, ilk bölümden hoşnutsuz olanların bu duygularını silip attı ve Gonçarov'un yeteneği, karşı konulmaz güçteki etkisiyle, onda böyle bir yeteneğin bulunduğuna en az inanan insanları bile büyüledi. Bu başarının gizi, bize kalırsa, doğrudan doğruya yazarın sanatçı yeteneğinden kaynaklandığı kadar, romanın alışılmamış zenginlikteki içeriğinden de kaynaklanmaktadır.

Kahramanının karakteri gereği, içinde hemen hiçbir olayın, hareketin yer almadığı bir romanda zengin bir içerik, hem de alışılmamış zenginlikte bir içerik bulmamızı yadırgayanlar olabilir. Ancak, Gonçarov'un romanı üzerine ba-

zı görüşlerimizi dile getirmek amacını güden bu yazının ileriki sayfalarında bu düşüncemizin nedenlerini açıklayabileceğimizi umuyoruz.

«Oblomov»un pek çok eleştirmenin ilgisini üzerine toplayacağına kuşku yok. Bu eleştirmenlerin bir bölüğü de herhalde düzeltmen - eleştirmenler olacaktır. Bunlar büyük olasılıkla romanda birtakım dil yanlışları arayacaklar, patetik haykırışlarla romanın kimi sahnelerini ve karakterlerini övecekler ve roman kişilerini kimya terazisiyle belirlenmiş estetik ölçütlere vurarak, bunların, ellerindeki reçeteye nerelerde uygunluk gösterdiğini ve nerelerde reçetenin dışına çıktığını büyük bir duyarlıkla saptayacaklardır. Biz doğrusu böyle ince denetlemeler yapmak niyetinde değiliz ve falanca cümlenin, falanca karakterin o anki ruh haline uygun olup olmadığını araştırmak gibi bir işe girişmemizin okurlar yönünden bir kayıp olduğu düşüncesini de taşımıyoruz. **Külyutmaz eleştirmenlerin** bizi bir kez daha Oblomov'u konu edinerek değil, Oblomov'u bahane ederek yazmakla suçlayacaklarını bilmemize karşın, Gonçarov'un romanının içeriği ve önemi üzerine genel birtakım düşüncelerimizi açıklamayı yeğliyoruz ve bu davranışımızda en ufak kınanacak bir yan görmüyoruz.

Eleştirmenlerin Gonçarov'a karşı tavırları, başka yazarlara olduğundan çok daha fazla olarak, yazarın yapıtından genel sonuçlar çıkarmaya yönelik olmalıdır, diye düşünüyoruz. Kimi yazarlar bu işi kendiliklerinden üzerlerine alırlar ve okurlarına yapıtının amacı ve anlamı üzerine açıklamalarda bulunurlar. Kimi yazarlarsa bu konuda ağzını bıçak açmaz bir tutum içindey-

miş gibi görünmelerine karşın, yazdıkları öykü yada roman, onların bu konudaki düşüncelerini olanca açıklığıyla yansıtır. Bu tür yazarların yapıtlarında her sayfa, okuru inandırmaya, ikna etmeye, ona akıl vermeye çalışan bir yumruk gibi iner kalkar okurun kafasına ve artık bu yapıtta yazarın ne söylemek istediğini, amacının ne olduğunu anlamamak için çok yetenekli bir anlayışsız olmak gerekir... Böylece de bu türden bir yapıtın ana düşüncesi tam ya da tama yakın bir biçimde (yazarın yeteneğine bağlı olarak) okur tarafından anlaşılır. Ana düşüncenin dışında kalanlarsa, yapıtın okunmasından bir iki saat sonra uçar gider. Gonçarov'da ise durum bambaşkadır. Gonçarov okuruna, onun bir sonuca varmasını sağlayacak hiçbir şey sunmaz ve galiba sunmak da istemez. Onun yapıtında betimlediği yaşam, soyut felsefe yapmak için bir araç değil, doğrudan doğruya amaçtır. Okur da, okurun romandan çıkaracağı sonuç da Gonçarov'u hiç mi hiç ilgilendirmez. Romandan hangi sonucu çıkaracağınız sizin işinizdir. Yanlış bir sonuç mu çıkarttınız, kabahati kendi miyopluğunuzda arayın, yazarda değil. Yazar size canlı bir betimleme yapıyor, birtakım olayları sergiliyor ve bunun dışında size yalnızca, bunların gerçek olduğuna kefilim, diyor, o kadar; siz artık kitapta ne gibi meziyetler bulursunuz, bunlar onu hiç ilgilendirmiyor. Gonçarov'da kimi yazarlara büyük güç, güzellik veren heyecan ve taşkınlıklar da yoktur. Turgenyev, örneğin, kahramanlarını kendine çok yakın insanlarmış gibi anlatır; onların bütün heyecanları, coşkunlukları sanki Turgenyev'in göğsünden kopuyordur; onların yazgıları-

nı sevinçten, hazdan titreyerek nerdeyse hastalıklı bir titizlikle izler, yarattığı insanlarla birlikte kendisi de kahrolur ya da hazlara boğulur, kahramanlarının çevresinde oluşturduğu şiirsel ortama kendi de kapılır gider... Ve Turgenyev'deki bu kapılma bulaşıcıdır: sevecenliğiyle okuru da etkiler, daha ilk sayfadan okurun duygu ve düşünceleri kopmamak üzere öyküye bağlanır ve artık Turgenyev kişileri hangi heyecanları, sevinçleri, acıları yaşıyorlarsa, okur da onlarla birlikte aynı duyguları yaşar, Turgenyev insanlarının duygularını bütünüyle paylaşır. Aradan zaman geçer, okur öykünün gidişini, kimi olayların ayrıntılarını, tek tek kimi kişi ve olayların karakteristiklerini unutabilir ya da hatta bütün öyküyü unutabilir; ama öyküyü okurken yüreğini sevinçle dolduran o canlı duyguyu, öyküyü okurken duyduğu büyük hazzı unutmaz... Gonçarov'da yoktur böyle şeyler. Okuru etkileme konusunda uysal bir yetenek değildir onunkisi. Gül ve bülbül gördüğünde lirik şarkılar söylemeye durmaz Gonçarov; çok etkilenir gülden de bülbülden de, durur önlerinde, uzun uzun bakar, dinler, koklar, ve düşünmeye başlar... Bu sırada ruhunda nasıl bir süreç işlemeye başlamıştır, bunu pek kestiremeyiz... Ama derken birşeyler çizmeye başlar... Siz epeyce kayıtsız gözlerle izlersiniz bu henüz resim olmaktan uzak belirsiz çizgileri... Ama giderek daha açık, daha anlaşılır olmaya başlar çizgiler... Ve birdenbire, sanki bir mucize gerçekleşmişçesine, o belirsiz çizimlerden gül de, bülbül de, bütün güzellikleriyle karşınıza çıkıverir. Karşınızdaki yalnızca gülle bülbül çizimi değildir üstelik: gülün kokusu, bülbü-

lün sesi de oracıktadır... Gülle bülbül sizde eğer birtakım duygular uyandırdıysa, buyrun, o lirik şarkıyı siz söyleyin; sanatçı size onları çizmiş ve yaptığı işten hoşnut, bir kenara çekilmiştir; başkaca hiçbir eklemede bulunmayacaktır... «Herhangi bir eklemede bulunmak anlamsız, diye düşünecektir, eğer imgenin kendisi sizin ruhunuza seslenemiyorsa, sözcükler ne söyleyebilirler ki?

Bir nesneyi böylesine kusursuz biçimde resmetmet, onu bütün ayrıntılarıyla ve olduğu gibi canlandırmak, Gonçarov'un yeteneğinin en güçlü yanını oluşturur. Ve Gonçarov bu yanıyla bütün çağdaş Rus yazarlarını geride bırakır. Bu bilindikten sonra onun yeteneğinin bütün öteki özelliklerini açıklamak artık hiç zor değildir. Örneğin insanı şaşırtan şu yeteneği: hayatın, herhangi bir anına ait elegeçmez gibi görünen, uçan, kayıp giden her tezahürünü, ondan hiçbir şey eksiltmeden, bütün canlılığı ve tazeliğiyle yakalayabilir ve onu bütünüyle sanatçının malı oluncaya kadar öylece karşısında tutabilir... Hayatın pırıltılı ışığı hepimizin üzerine düşer, ama bu ışığın bilinçlerimize dokunmasıyla yitip gitmesi bir olur. Bunu başka nesnelerin, olayların ışıkları izler, ama onlar da hemen hiçbir iz bırakmadan aynı hızla yok olur giderler. Böylece, bilincimizin en dış yüzeyine belli belirsiz sürünerek bütün hayat geçip gider. Ama sanatçı için bu böyle değildir: o, her nesnede ve her olayda ruhuna seslenen şeyleri yakalar, bu bitmez tükenmez akış içinde kendini özellikle etkileyen ânı durdurabilir. Sanatçının erişebildiği alan, şiirsel yeteneğin özelliğine ve onun işlenmişlik duru-

muna göre, dar yada geniş olabilir, bundan etkilenmesi canlı ya da derin olabilir ve nihayet bunların ifadesi heyecanlı ya da sakin olabilir. Herhangi bir nesnenin ya da olayın bazan tek bir yanı, tek bir özelliği ilgisini çeker ozanın, hatta sıkça rastlanan bir durumdur bu, ozan artık her yerde bu özelliği arar, onu ortaya çıkarmaya çalışır, onu olabildiğince canlı ve olabildiğince eksiksiz bir biçimde ifade edebilmeyi kendine büyük görev edinir, sanat gücünü başlıca olarak bu uğurda harcar. Ruhunun iç dünyasını dış olaylarla birleştiren ve bütün hayatı, doğayı iç dünyalarına egemen olan prizmanın ötesinden izleyen sanatçılar işte böyle ortaya çıkarlar. Kimi sanatçıda herşey plastik güzellik duygusuna boyun eğer, kimi sanatçı tatlı, sevecen tablolar yaratır, kimisiyse her imgede, betimlediği, tanımladığı her şeyde insana ve topluma ilişkin kendi heves ve gönülakışlarını dile getirir. Gonçarov' da bu özelliklerin hiçbiri baskın bir biçimde ortaya çıkmaz. Onun özelliği başkadır: bir sanatçı olarak dünyaya bakışının alabildiğine sakin ve mutlak olması. Özel olarak gönlünü kaptırdığı herhangi birşey yoktur Gonçarov'da, her şey aynı ölçüde heyecanlandırır onu. Herhangi bir olayın özel olarak bir yanına ya da bir olayın özellikle bir ânına gönül vermez o; olayı evirir çevirir, dört yanından inceler, o olayla ilgili bütün süreçlerin tamamlanmasını bekler ve ancak ondan sonra sanatsal olarak işlemeye koyulur. Böyle bir tavır da doğal olarak, sanatçının ele aldığı nesneye ya da konuya son derece soğukkanlı ve yansız bakması, en küçük ayrıntıların bile verilişinde son derece açık olması ve öykünün bü-

tün bölümlerine aynı dikkati göstermesi sonucunu doğurur.

Gonçarov'un romanının kimilerine fazla uzatılmış gibi görünmesinin nedeni budur. Dahası şunu bile söyliyeceğiz: evet, gerçekten de fazla uzun bir romandır bu. Birinci bölümde Oblomov divanında yatar; ikinci bölümde İlyinski'lere gider ve Olga'ya âşık olur, Olga da onu sever; üçüncü bölümde Olga, Oblomov konusunda yanıldığını anlar, ayrılırlar; dördüncü bölümde Olga, Oblomov'un arkadaşı Ştolts'la evlenirken Oblomov da kiraladığı evin sahibi kadınla evlenir. Bütün öykü bundan ibarettir. Romana, öyküyü ilgilendirmeyen hiçbir dış olay, engel sokulmaz (Bir tek Neva üzerindeki köprünün açılmasına yer verilir, o da Olga ile Oblomov'un buluşmalarına engel olduğu için). Oblomov'un uyuşukluğu, duyumsamazlığı, Oblomov'un tüm öyküsüne hareket sağlayan biricik kuvvet, öykünün zembereğidir. Böyle bir öykü dört koca bölüme nasıl uzatılabilir? Bu konu bir başka yazarın elinde herhalde kırk elli sayfalık hafif, eğlenceli bir öyküye dönüşür, uyuşuk, tembel kahramanın sürekli alaya alındığı, Olga'ya ve Ştolts'a ise her satırda derin bir hayranlığın duyulduğu sevimli bir fars olurdu. Fazlaca sanatsal bir değere sahip olmasa da sıkıcı olmayan bir öykü çıkardı ortaya. Ama Gonçarov bambaşka bir yaklaşımla ele alır konuyu. Bir zamanlar dikkatini çekmiş bir olayın yakasını bırakmak istemez; onu sonuna dek izler; nedenlerini bulup ortaya çıkarmadan, çevresindeki ikincil olaylarla bağlarını anlamadan olayın peşini bırakmaz. Gözünün önünde bir an için görünüverip yiten rastlantısal

bir tipi roman kahramanlığına yükseltir, ona aile, soy, sop, geçmiş ve süreklilik verir. Bu bakımdan Oblomov'a ilişkin hiçbir şey Gonçorov için boş ve gereksiz olamazdı. En küçük ayrıntılarla bile zevkle uğraşmasının, herşeyi ayrıntılarıyla ve açık seçik vermesinin nedeni budur. Böylece: Oblomov'un yalnızca yaşadığı odaları değil, yaşamayı düşlediği evi de; yalnızca Oblomov'un sabahlığını değil, uşağı Zahar'ın gri ceketini ve fırçayı andıran favorilerini de; yalnızca Oblomov'un mektuplarındaki yazısını değil, muhtarın Oblomov'a yazdığı mektupların kâğıtlarının kalitesini ve mürekkebin cinsini de bütün ayrıntılarıyla, açık, canlı bir şekilde verir. Yazarımız, romanda hiçbir rolü olmayan bir Baron Langvagen'i bile anlatmaktan kendini alamamıştır. Kocaman ve çok güzel bir sayfa ayrılmıştır barona romanda; eğer baronun işi bu tek sayfayla tamamlanmış olmasaydı Gonçarov herhalde onun için üç, dört sayfa ayırmaktan da geri durmayacaktı. Doğrusunu söylemek gerekirse, evet, bunlar olayların akış hızına köstek vuran, romanda bir an önce güçlü duyumların içine gömülmek isteyen kayıtsız okurları yoran şeyler. Ama yine de bütün bunların Gonçarov'un betimlemelerindeki sanatsallığa olağanüstü katkıları bulunduğunu belirtmek zorundayız. Oblomov'u okumaya başladığınızda pek çok şeyi, romanda ille de yer almaları gereken, sanatın katı isterleri gözönüne alınarak tasarlanmış şeyler olarak bulmuyorsunuz. Ama okumayı sürdürün; az sonra romanda yer verilen dünyanın içine girecek ve yazarın anlattığı her olayın, her ayrıntının neden-sonuç ilişkileri içinde gerekliliğini ve doğallığını kabul

edecek, kendinizi kahramanların yerinde görecek ve böyle bir konumda başka türlüsünün olamıyacağını duyumsayacaksınız. Yazarın büyük bir sevgiyle ve görülmemiş bir ustalıkla romana birbiri ardınca ekleyip durduğu küçük ayrıntıların ona özel bir çekicilik, kendine özgü bir alımlılık kattığı da bir gerçektir. Bütün bunların sonucunda da kendinizi bir anda yazarın sizi götürmek istediği dünyada buluverirsiniz: size yakın gelen, sizden olan birşeylerin bulunduğu bir dünyadır bu; çünkü burada her kişi ya da nesne yalnızca biçimiyle, dış yanıyla değil, içiyle, ruhuyla da sergilenir. Romanı okuyup bitirdikten sonra düşünce dünyanıza yeni birşeylerin eklendiğini, yeni imgelerin ve yeni tiplerin içinizde silinmez bir iz bıraktığını duyumsarsınız. Bu yeni imgeler, tipler uzun süre izler sizi, onlar üzerinde düşünmek ister, onların kendi yaşamınız, karakteriniz, eğilimleriniz için anlamlarını ve sizinle ilintilerini, bağıntılarını açıklamak istersiniz. Gevşekliğiniz, yorgunluğunuz yitmiş, yerini düşünsel açılma, duygusal canlanma almıştır. Pek çok sayfayı yeniden okumaya, onlar üzerinde yeniden düşünmeye, tartışmaya hazırsınızdır. Oblomov'un en azından bizim üzerimizdeki etkisi bunlar oldu işte: «Oblomov'un düşü»yle başka birkaç sahneyi üstüste okuduğumuz oldu; romanın tümünü ise, baştan sona iki kez okuduk. İkinci okuyuşumuzda nerdeyse ilk okuyuşumuzdan daha çok hoşumuza gittiğini bile düşündük. Yazarın romanına kattığı ve kimilerince romanı **uzatmış** olarak nitelenen ayrıntıların böylesi bir çekiciliği, albenisi bulunmaktadır işte!

Gonçarov karşımıza her şeyden önce hayatı bütün doluluğu, tamlığı, mutlaklığıyla yansıtabilen bir yazar olarak çıkmaktadır. Hayatı böyle yansıtabilmek onun için hem bir yetenek, hem de tadını çıkara çıkara yaptığı bir keyif işidir: nesnel yaratıcılığı, hiçbir kuramsal önyargıdan, önceden belirlenmiş herhangi bir programdan kuşkuya kapılmaz; az rastlanır, istisnai bir sempatinin etkisine kapılarak değişikliğe uğramaz. Sakin, ayakları yere basan, kolay etkiye kapılmayan, hatta nerdeyse vurdumduymaz bir yaratıcılıktır bu. Bir sanatçı için bunlar üstün nitelikler midir, yoksa tam tersine, sanatçıda duyarlığın zayıflığını gösteren eksikler midir? Bazı kayıtlar koymadan ve bazı açıklamalar yapmadan kesin yanıt vermenin zor olduğu bir soru. Ayrıca, bu konuda alelacele verilecek bir yanıtın hakkaniyetten uzak bir yanıt da olacağını düşünüyoruz. Ozanın gerçekliğe sakin bir ruh haliyle yaklaşması pek çok kişinin hoşuna gitmez; bu tür kişiler böyle bir ozanın, en azından sevimli olmadığı biçiminde sert bir yargıda bulunmaya hemen hazırdırlar. Bu tür bir yargıyı biz de doğal buluruz; yazarın ya da ozanın duygularımızı olabildiğince ayaklandırması, bizi sarsması, yarattığı dünyaya karşı bizde bir heyecan uyandırması bize de büsbütün yabancı arzular değil. Ama öte yandan biz böylesi bir arzuyu biraz Oblomovca bir arzu olarak nitelendiriyoruz, yani sürekli olarak —hatta duygularında bile,— kendisini yönetecek, yönlendirecek birinin varlığına gereksinim duyma... Bizde lirik birtakım taşkınlıklar doğuracak etkilenimler yaratmıyor, bunun yerine böylesi etkilenimleri ya-

ratabilecek ögeleri sessizce yüreğinin derinlerine gizliyor diye bir yazarı duyarsız olmakla ya da az duyarlı olmakla suçlamak, kanımızca haksızlıktır. Hatta tam tersine bir durum söz konusudur burada: yapıt, okur üzerinde ne denli çabuk bir etkide bulunuyorsa, bu etki o denli yüzeysel ve geçici olmaktadır. Heyecan verici söz ya da mimikler bakımından bitmez tükenmez yedeğe sahip olan yetenekli insanları göstererek dilediğiniz kadar örnek verebiliriz buna. Eğer bir insan yüreğinde bir imgeyi dinlendiriyor, yıllandırıyor, onu sevgi ve özenle büyütüp yetiştiriyorsa ve bu imgeyi olanca tamlığı, bütünlüğü, mutlaklığıyla pırıl pırıl bir biçimde sunması ancak bundan sonra oluyorsa, bu insanda alabildiğine gelişmiş bir duyarlık, duygu derinliğiyle birleşmiş demektir. O, yalnızca duygu ve düşüncelerini vaktinden önce açmamaktadır, o kadar, ama bu arada gördüğü, duyumsadığı hiçbir şeyi de yitirmemektedir. Çevresinde yaşayan, devinen her şey, olanca zenginliğiyle doğa, toplum

...Mucizevî bir şekilde onun
Ruhunun derinliklerinde yaşar.[4]

Hayatın belli bir ânında yer alan her olay onda büyülü bir aynadaymışçasına yansır ve onun iradesiyle aynadaki bu hayal orada öylece kalır, donar adeta, hareketsiz ve katı bir şekil alır. Hatta hayatın kendisini bile durdurabilir sanki o; ömrümüz boyunca ders alarak ya da haz duyarak bakıp durmamız için hayatın en elegeçmez, en belli belirsiz bir ânını sonsuzcasına durdurur, tesbit eder ve öylece karşımıza diker.

Kuşkusuz böylesi bir güç, gelişmesinin en yüksek aşamasında, bizim sevecenlik, güzellik, dirilik ya da yeteneğin gücü diye adlandırdığımız şeylerin tümüne bedel olur. Ama elbette bu gücün de değişik basamakları vardır; ve yine önemli bir öge olarak, bu güç birbirinden çok farklı nesnelere yönelmiş olabilir. Biz bu noktada, bir ağaç yaprağını güzel bir şekilde betimlemenin, örneğin bir insan karakterini güzel bir şekilde betimlemek denli önemli olduğunu savunan sanat sanat içindircilerden ayrılıyoruz. İki yazarın yeteneklerinin gücü aynı, ama yeteneklerini kullandıkları alanlar farklı olabilir. Bu öznel birşeydir ve kimse de burada bir yanlışlık nitelemesi yapamaz. Ama biz yeteneğini birtakım dereleri ve yaprakları gözkamaştırıcı bir biçimde betimlemeye harcayan bir ozanın, aynı üstün yetenekle toplumsal yaşama ilişkin bir olayı canlandıran bir sanatçıyla aynı önemde ve değerde olduğunu asla kabul edemeyiz. Bizce, eleştirmenler için, yazın adamları için, toplumun kendisi için, sanatçının yeteneğini nereye harcadığı, yeteneğini neyle dile getirdiği konusu, bu yeteneğin kendi içinde hangi olanakları, hangi özellikleri olduğu, hangi soyut derinliklere inebileceği konusundan çok daha önemlidir.

Gonçarov yeteneğini nereye harcamış, neyi dile getirmede kullanmıştır? Romana seçilen konunun kendisidir bu sorunun yanıtı, romanın içeriği.

Aslında, görünüşe bakılırsa, Gonçarov pek de geniş bir alan seçmemiştir kendisine. Oblomov denilen temiz yürekli bir tembelin divanında nasıl yatıp durduğu, ne dostluğun ne de aşkın

bu tembelde bir silkiniş sağlayabildiği gibi bir öykünün önemli denilebilecek hiçbir özelliği yoktur. Gelgelelim bu öyküde Rus hayatı yansıtılmış, nerdeyse acımasız denilebilecek bir doğruluk ve kesinlikle canlı, çağdaş bir Rus insanı canlandırılmıştır; toplumsal gelişmemizin gündeme getirdiği yeni bir söze yer verilmiştir sonra: umutsuzluğa ,ya da çocukça umutlara kapılmadan, açık, kesin bir biçimde ve gerçeği bütünüyle algılamış olarak... Bu yeni söz: **oblomovluk**'tur. Rus hayatına ilişkin pek çok bilmecenin çözümünde anahtar görevi gören bu söz, Gonçarov'un romanını, toplumsal ayıpları açığa çıkarıp şiddetle kınayan bütün öteki romanlarımızdan çok daha önemli kılıyor, ona toplumsal yönden öbürleriyle kıyaslanamıyacak bir değer kazandırıyor. Ve biz böylece Oblomov tipinde ve genel olarak bütün oblomovlukta, güçlü bir sanatçının başarıyla yarattığı sıradan bir öyküden çok daha fazlasını, Rus hayatını, günümüz Rusyasının eğilimini buluyoruz.

Aslında Oblomov bizim yazınımızda büsbütün yeni bir tip değildir; ama onu böylesine yalın ve doğal olarak ilk kez Gonçarov'un romanında görüyoruz. Çok uzaklara gitmeye gerek yok: Puşkin'in Onegin'inde Oblomov'la kan bağları buluyoruz ve bu bağların, yani Onegin'deki Oblomov'a özgü çizgilerin Rus yazınının çok güzel başka birkaç yapıtında daha yinelendiğini görüyoruz. Burada önemli olan bu tipin, hiçbir ciddi Rus sanatçısının görmezden gelemeyeceği, bizim bağrımızdan kaynaklanan, bize özgü bir tip olduğudur. Ama zamanla, toplumumuzdaki bilinçli gelişmeye uygun olarak bu tip değişikliğe uğ-

ramış, hayatın başka alanlarına girmiş ve yeni, değişik bir önem ve anlam kazanmıştır. Bu tipin varlık bulduğu yeni evrelerin ayrımına varmak, kazandığı yeni anlamın özünü belirlemek, her zaman için büyük bir görev olmuş ve bunları yerine getirebilen bir sanatçı edebiyat tarihimizde her zaman ileri doğru çok büyük bir adım atmıştır. Gonçarov da «Oblomov»uyla işte bu türden bir adım atmış bulunmaktadır. Şimdi Oblomov'un başlıca özelliklerine bir gözatalım, sonra da onunla edebiyatımızın değişik dönemlerinde rastladığımız benzerleri arasında koşutluklar kurmaya çalışalım.

Oblomov'un karakteristik özellikleri nelerdir? Dünyada olup biten her şeye karşı duyumsamazlığından kaynaklanan tam bir atalet, hareketsizlik, ilgisizlik... Duyumsamazlığının nedenleri ise kısmen nesnel konumundan, kısmen de akli ve ahlaki gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Oblomov'un nesnel konumunu onun toprak sahibi bir efendi oluşu belirler. Yazarın deyişiyle «onun şu uşağı olan Zahar'dan başka üçyüz Zahar'ı daha vardır». İlya İlyiç, nesnel konumunun üstünlüklerini Zahar'a şöyle açıklar:

«Ulaşmak istediğim bir şey var mı? Çalışıyor muyum? Yediğim yemek az oluyor mu? Zayıf, acınası bir görünüşüm var mı? Eksikliğini duyduğum birşey var mı? Yemeğimi önüme koyacak, işlerimi yapacak insanlar var. Tanrıya şükür, ömrüm boyunca çoraplarımı daha bir kez bile kendim geçirmedim ayağıma! Kaygılanacağım, tedirgin olacağım birşey de yok. Ve bütün bunları kime anlatıyorum ben? Çocukluğumdan

beri bana bakan sen değil misin? Sen bütün bu anlattıklarımı çok iyi biliyorsun. Benim nasıl nazik, şefkatle yetiştirildiğimi gördün. Hayatımda açlık, yoksulluk nedir bilmedim, hiçbir şeyin eksikliğini duymadım. Ekmeğini kazanmak, pis işler yapmak nedir bilmem».

İlya İlyiç'in bu sözlerinde tek bir yanlış yoktur. Onun yetiştiriliş öyküsü, Zahar'a söylediği bu sözlerin en açık kanıtıdır. Onun uykucu bir miskin olmasının nedeni, istediğinde kendisine yemek, istediğinde istediği hizmeti sunan insanların her zaman var olmasıdır. Bu noktada hatta şunu bile söylemek mümkündür: o kendisi bu kadarını istemediği halde böylesine avare ve zevk düşkünü olmuştur. Ama insaf edin, şu koşullarda yetişen bir insandan daha nasıl olmasını beklerdiniz?

«Ona çoraplarını ve ayakkabılarını —tıpkı birzamanlar ninesinin yaptığı gibi— Zahar giydirirdi; artık ondört yaşına basmış olan İlyuşa'nın tek bildiği şey, yattığı yerden Zahar'a bir o ayağını, bir öteki ayağını uzatmaktı. Bu sırada minicik bir yanlış yapacak oldu mu, Zaharcığın burnuna tekmeyi indirirdi. Zahar kendisine yapılan bu davranışa gücenip de büyüklere yakınmaya kalkışırsa, bu kez de onlardan esaslı bir dayak yerdi. Bundan sonra zavallı Zahar, efendisinin saçlarını tarar, kollarını incitmemeye dikkat ederek ceketini giydirir ve ona sabahleyin yapması gereken öteki işleri hatırlatırdı: yatağından kalkacak, yüzünü yıkayacak vb.

«İlya İlyiç birşeye gereksinim duydu mu, üç dört hizmetçinin emrine koşması için küçücük bir işareti yeterdi. Yere düşürdüğü birşeyi almak istediği, kendisine gerekli birşeye uzanmak istediği ama uzanamadığı, iki oda öteden birşey getirmesi gerektiği zaman İlya İlyiç kimileyin her çocuk gibi canlı çevik hareketlerle atılmak, kendi işini kendi yapmak isterdi; ama tam bu sırada babası, annesi ve üç teyzesi, hep birden beş kişilik bir koro halinde bağırırlardı:

— Niçin? Nereye? Vaska, Vanka, Zaharka ne güne duruyorlar? Hey, Vaska, Vanka, Zaharka! Ne diye öyle sersem sersem bakıp duruyorsunuz! Eh, şimdi gösteririm ben size!..

«Böylece İlya İlyiç hiçbir işini kendi başına yapmak fırsatını bulamadı. Zamanla, bu tür yaşamayı rahat bulur oldu ve büyükleri gibi bağırmayı öğrendi: 'Hey, Vaska, Vanka! Şunu ver, şunu da ver! Onu istemiyorum, bunu istiyorum! Koş, getir bakayım'!

«Zaman zaman, ailesinin üzerine aşırı titremesinden bıkkınlık duyardı. Merdivenlerde ya da avluda koşacak oldu mu, dehşet dolu on ses birden duyardı ardından: 'Aman Allahım! Tutun, durdurun kendisini! Düşecek şimdi, bir yerini incitecek! Hey, dur, dur, dur!..' Kışın sahanlığa çıkmak ya da bir pencereyi açmak gibi birşey esti aklına diyelim, yine bir bağrışmadır kopardı: 'Aman Allahım! Nasıl yapabilirsin böyle birşeyi? Çıkma! Gitme! Açma! Düşersin! Üşütürsün! Hasta olursun!' Ve böylece İlyuşa limonlukta yetiştirilen ekzotik bir çiçek gibi üzerine titrenerek evde kalıyor, tıpkı onun gibi ağır ve cansız bü-

yüyordu. Kendini göstermek isteyen, harcanmak isteyen güçleri harcanamayınca, içine yöneliyor, canlılığını yitirip soluyor, sönüyordu».

Böylesi bir çocuk eğitiminin, aydın çevrelerimiz için ayrıksı, yadırgatıcı olduğunu kimse ileri süremez. Bu çevrelerde elbette bütün efendi çocuklarına çoraplarını Zahar'lar giydirmiyor. Ama unutmamak gerekir ki, Zahar'a sağlanacak bu türden bir kolaylık, ona bir bakıma özel bir lütuf olarak ya da «yüksek birtakım pedagojik mülahazalarla» verilmiştir ve evdeki genel yaşayış biçimiyle hiç de uyum içinde olmayan bir lütuftur bu. Yani, evin oğlu giysilerini kendi giyer; ama bunu yaparken, bu işin kendisi için hoş bir eğlence, geçici bir heves olduğunu, gerçekte bu işi yapmak zorunda olmadığını bilir. İşin aslında da o herhangi birşey yapmak zorunda değildir. Ne için çalışıp çabalayacaktır ki? Onun için gerekli olan her şeyi yapmaya hazır insanlar yok mudur çevresinde? Çalışmanın gerekliliğinden, emeğin kutsallığından istenildiği kadar sözedilmiş olsun kendisine, o çalışarak kendini zorlama yolunu hiçbir zaman seçmeyecektir. Seçmeyecektir, çünkü daha küçük yaşlarından başlayarak, yaşadığı evde bütün işleri uşakların, hizmetçilerin yaptığını, anneciği ile babacığının ise tek yaptıklarının buyruk vermek ve eksik, yanlış yapılan işlerden dolayı sövüp saymak olduğunu görmüştür. Böylece hayat kavramlarından ilkini kazanır: çalışıp didinmek yerine, kollarını azametli bir şekilde kavuşturup oturmak... Sonraki gelişmeleri de bu doğrultuda sürer gider.

Böylesi bir durumun çocuğun ahlaki ve akli gelişmesine nasıl bir etkide bulunacağı açıktır. Dışa vuramadığı için içine yönelen güçleri ister istemez «canlılığını yitirir, solar, söner». Çocuk bu güçlerini bazan sınamaya kalkışacak olsa da, bu işi, binbir kaprisle ve başka konularda vereceği buyrukların yerine getirilmesini küstahça isteyerek yapacaktır. Kaprislerin yerine getirilmesinin insanda kişiliksizliği nasıl geliştirdiği ve küstahlığın, özsaygısını, benliği korumayla nasıl bağdaşmaz olduğu herkesçe bilinen şeylerdir. Sürekli olarak anlamsız birtakım isteklerde bulunmaya alışan çocuk, kısa süre sonra isteklerinin yerine getirilebilir olup olmadığı konusunda her türlü ölçütü yitirecek, amaç-araç bağıntısını algılayamaz olacak, böylece de kendi gücünü kullanmaktan kaçınacağı için, karşılaşacağı ilk engelin önünde açmaza düşecektir. Böyle bir çocuk büyüdüğünde artık Oblomov'dur: ondan belki daha fazla, belki daha az uyuşuk ve kişiliksizdir, çok ustaca ya da fazla ustaca olmayan bir maske gerisindedir; ancak bir özelliği hiç değişmez: özgünlüğü olan herhangi bir ciddi eyleme girişmeye karşı duyduğu nefrettir bu.

Oblomov'ların akli gelişmelerinin de bunda büyük payı vardır (hiç kuşkusuz akli gelişmelerinin yönünü belirleyen, yine nesnel konumlarıdır). Dünyaya daha ilk bakışları ters olduğu için, ömürlerinin sonuna kadar dünya ve insanlarla olan ilişkilerinin özünü kavrayamazlar, bu konuda mantığa uygun düşüncelere ulaşamazlar. Daha sonra bunlara pek çok şey anlatılır, ve anlatılanlardan anladıkları da olur; ama daha ço-

cukluklarında oluşan dünyaya bakış açıları ruhlarının derinlerinde bir yere gizlenmiştir ve başkaca hiçbir yeni bakışın ruhlarında yer etmesine izin vermez. Ve kafaları tam bir kaos içindedir: bazan bir kararlılık duyar ve birşeyler yapmak isterler ama işe nerden başlayacaklarını, ilk nereye atılacaklarını bilemezler... Normal bir insan her zaman, yalnızca yapabileceği şeyleri ister; istediği şeyler yapabileceği şeyler olduğu için de, yavaş yavaş olmakla birlikte sonuçta bütün istediklerini gerçekleştirir... Oblomov ise... birşey yapmaya alışmamıştır, dolayısıyla neyi yapabileceğini, neyi yapamıyacağını tam belirleyemez, bu yüzden de birşeyi ciddi bir biçimde ve **var kuvvetiyle** isteyemez... İstekleri biçimseldir ve istek olarak kalır: «Şöyle birşey olsa ne güzel olurdu!» der, ama o şey nasıl öyle olacaktır, bilmez. Bu yüzden de hayal kurmayı sever ve hayallerinin gerçekliğe dokunacak gibi olması bile onu müthiş ürkütür. Hayallerinin gerçeklikle yüzyüze geldiği bu ürkütücü anda işi hemen bir başkasının üzerine yıkar eğer böyle birini bulamazsa, «Rastgele!» deyip işi oluruna bırakır

Bu özelliklerin tümü, hem de olağanüstü bir güç ve gerçeklikle, İlya İlyiç Oblomov'da toplanmıştır. Yalnız İlya İlyiç, özel bir tiptir; bu tipte hareketsizlik, en köklü özelliktir. Onun serbestçe hareket edebilme yeteneğinden doğuştan yoksun olduğunu düşünmek haksızlık olur. Evet, doğuştan o da bütün öteki insanlar gibidir. Çocukluğunda o da öteki çocuklarla birlikte karların içinde oynamak, bazı şeyleri kendi başına yapmak, çitleri, çukurları aşıp evlerine en yakın akçaağaç ormanına kadar koşup orada oynamak is-

temiştir. Oblomovka'da* genel bir alışkanlık olan öğle yemeğinden sonraki uyku saatinden yararlanarak uyuşukluğunu giderme yönünde birtakım hareketlerden geri durmaz: «Her an yıkılma tehlikesi gösterdiği için kendisine girmesi yasaklanmış olan galeriye gider, gıcırdayan tahtalar üzerinde galerinin çevresinde bir tur atar, güvercinliğe tırmanır, bahçenin derinlerine iner, mayıs böceklerinin vızıltısını dinleyip, havalandıklarında onları iyice uzaklaşana dek gözleriyle izler». Ya da: «Bir koşu arkın oraya gider, toprağı kazıp birtakım yenilebilir yumru kökler bulur, kabuklarını soyup, annesinin verdiği elmadan ya da reçelden daha büyük bir lezzetle yerdi». Bütün bunlar yumuşak başlı, sakin ama tembel (anlamsız, sersemce bir tembellik değil) bir insanın kişiliğini belirleyen eğilimler olarak düşünülebilir. Kaldı ki, çekingenliğe, ürkekliğe varan bir yumuşak başlılık ve sırtını başkalarına dayama, insanın doğuştan getirdiği özellikler değil, tıpkı kibir, küstahlık gibi sonradan kazanılan özelliklerdir. Ve bu iki grup özellik arasındaki uzaklık, çoğu kişinin sandığı kadar büyük değildir. Başkalarına yüksekten bakıp burun kıvırmayı hiçkimse uşaklar kadar mükemmel başaramaz; ve emrinde çalışanlara kabalaşmakta en ileri gidenler, daima amirleri önünde büyük bir bayağılıkla yaltaklananlardır. İlya İlyiç bütün yumuşak başlılığına karşın, kendisine ayakkabısını giydiren Zahar'ın burnuna tekmeyi indirebilmektedir; eğer aynı şeyi yaşamının sonra-

---

* **Oblomovka** — Oblomovlar'ın köyü, Oblomov yurtluğu (Çev.)

ki döneminde başkalarına da yapmıyorsa bunun tek nedeni, üstesinden gelmek zorunda kalacağı bir karşıkoyma ile karşılaşabileceğini düşünmesidir. Bu nedenle de, eylem alanını ister istemez üçyüz Zahar'la sınırlı tutar. Eğer Zaharları yüz kat, bin kat daha fazla olsaydı, herhangi bir karşıkoyma sözkonusu olmıyacağı için, bu Zahar'lardan hangisiyle bir işi olsa, adamın ağzını yüzünü dağıtma konusunda kendini esaslı bir şekilde yetiştirmiş olacaktı. Ve böylesi bir davranış, kesinlikle ondaki canavarca bir kişiliğin, yırtıcılığın belirtisi olmıyacaktı. Hem kendisine, hem de çevresindekilere son derece doğal, zorunlu bir davranış olarak görünecekti bu... Zahar'lara daha başka bir biçimde davranılabileceği, davranılması gerektiği kimsenin aklının köşesinden bile geçmiyecekti. Ama ne yazık ki —ya da bereket versin ki,— İlya İlyiç orta halli bir toprak sahibi olarak doğmuştur, ancak onbin kâğıt rublelik bir gelir elde edebilmektedir, bu yüzden de kendine dilediği gibi bir yazgıyı ancak düşlerinde kurabilir. Kahramanlık, yiğitlik, cengâverlik hayallerine kaptırır kendini. «Bazan kendini, önünde yalnız Napolyon'un değil, Yeruslan Lazareviç'in bile hiç olduğu yenilmez bir kumandan olarak düşlerdi. Hayalinde bir savaş yaratır, bir neden icad ederek örneğin Afrikalıları Avrupa üzerine saldırtırdı, ya da kendisi yeni Haçlı Seferleri düzenler, çarpışır, savaşır, halkların yazgılarını belirler, kentleri yakıp yıkar, kimi zaman acır, esirger, canlar bağışlar, kimi zaman acımasızca cezalandırır, iyiyürekli olmanın, yücegönüllü olmanın timsali sayılabilecek davranışlarda bulunurdu». Ya da kendini büyük

bir fikir adamı, büyük sanatçı olarak hayal ederdi: yığınlar kendisini izlemekte, önünde eğilmektedir... Açıktır ki Oblomov istekleri, hevesleri, gönülakışları olmayan, duygusuz, küt bir tembel değildir; onun da hayatta aradığı, düşündüğü birşeyler vardır. Ama isteklerini, arzularını kendi çabasıyla değil de başkalarının çabasıyla yerine getirme alışkanlığı —bu rezil, iğrenç alışkanlık— ondaki gevşekliği, duyumsamazlığı, hareketsizliği geliştirmiş ve onu ahlaki bakımdan zavallı bir köle durumuna düşürmüştür. Bu kölelik, Oblomov'daki efendilikle* öylesine içiçe geçmiş ve bunlar birbirlerini öylesine belirler duruma gelmişlerdir ki, aralarına bunları birbirinden ayırabilecek küçücük de olsa bir sınır çizgisi çekebilme olanağı kalmamış gibidir. Bu ahlaki kölelik, Oblomov'un kişiliğinin ve onun tüm biyografisinin belki de en ilginç yanını oluşturur... İyi ama, İlya İlyiç gibi kendisine alabildiğine bağımsızlık sağlayacak maddi koşullara sahip bir insan nasıl olur da köleleşebilir? Özgürlüğün tadını çıkarabilmek için onunkinden iyi bir durum olabilir mi? Herhangi bir işe gitmek, çalışmak zorunluluğu yoktur, kimseye bağlı değildir, hali vakti yerinde ve geçimi güvence altındadır... Kimsenin önünde eğilmek, alçalmak, kimseye yalvarmak durumunda olmayışı, sabahtan akşama dur durak bilmeden koşturup çalışmak zorunda olan, çalışmazlarsa yiyecek bir lokma ekmek bulamayan «başkaları»na benzememesiyle övünen kendisidir... Kendini iyi yürekli dul bayan Pşenitsına'nın saygıdeğer aşkına inan-

dırmasının tek nedeni de kendisinin efendi* olması, ışıklar, pırıltılar saçan büyük bir kişi olması, hiçkimseye ve hiçbir şeye bağlı olmadan canının istediği yere gidip, canının istediğini söyleyebilmesi değil midir? O «başkaları gibi durmadan birtakım kâğıtları kayda geçirmek, işe geç kalacağım diye korkudan titremek zorunda değildir; hiçkimseye, 'kapınızda kul olayım' der gibi korkuyla bakmaz, tam tersine, ben adamdan itaat isterim, der gibi, kendine alabildiğine güvenerek, korkusuzca, serbestçe bakar». Ama işte yine de bu efendi, tüm hayatı bir başkasının istencine bağlı olduğu için ve özgün hiçbir şey gerçekleştiremediği için, köle olarak kalmıştır. O her kadının, karşısına çıkan herkesin, onu dolandırmak isteyen her üçkâğıtçının kölesidir. O, kölesi Zahar'ın bile kölesidir ve bu ikisinden hangisinin ötekine söz geçirdiğini kestirebilmek kolay değildir. Ama en azından şu söylenebilir: Zahar birşeyi yapmak istemiyorsa, İlya İlyiç onu buna zorlayamaz; öte yandan Zahar birşeyi ille de yapmak istiyorsa, efendisinin karşı yöndeki isteğine karşın yapar ve efendisi de sonuca boyun eğer... Aslında bu işin tam da böyle olması gerekir: çünkü Zahar hiç değilse birşeyler yapabilir, Oblomov'unsa yapabildiği hiçbir şey yoktur. Tarantyev ve İvan Matyeviç ise bu konuda Zahar'dan da ileri konumdadırlar: hem akılca, hem ahlakça ondan kat kat gerilerde olmalarına karşın Oblomov'a her istediklerini yapabilir ve yaptırabilirler... Bu nasıl böyle olabilmektedir? Bunun nedeni, Oblomov'un bir efendi olarak çalışmak istememesi, elinden hiçbir iş gelmemesi

* Büyük toprak ve köle sahibi kişi, pomeşçik anlamında (Çev.)

ve kendisinin çevresiyle gerçek ilişkilerini anlıyamamasıdır. Gerçeklikten uzak olduğu, bir hayal olduğu sürece eylem, hareket, çalışma ona büsbütün de yabancı değildir. Örneğin kendine bir çiftlik evi yaptırmak ister ve bunun planlamasıyla canla başla uğraşır. Ancak «ayrıntılar, harcamaların hesaplanması ve rakamlar» kendisini korkutur ve ev işini bu yüzden sürekli erteler: bütün bu ayrıntılarla, hesaplarla nasıl uğraşacaktır o!... Kendisinin İvan Matveyiç'e açıkladığına göre, o bir efendidir: «Kimim ben? Evet, kimim? Gidin ve... Zahar'a sorun. Size 'efendi' olduğumu söyleyecektir. Evet, ben bir efendiyim ve elimden hiçbir iş gelmez. Siz benim için birşey yapabilirseniz, yapın. Bana yardım edebilirseniz, edin. Bu çabalarınızın karşılığı olarak da ne isterseniz alın .Mademki bilginiz, biliminiz var, para kazanmak hakkınızdır!» Onun bu sözlerle işe yan çizdiği, çalışmaktan kaçındığı, tembelliğini işten anlamıyor görünerek gizlemeye çalıştığı düşünülmemelidir. O gerçekten de hiçbirşey bilmez, elinden hiçbir iş gelmez, beceri gerektiren hiçbir işe girişemez. Bayındırlaştırmak için plânlar yaptığı çiftliğiyle ilgili olarak İvan Matveyiç'e şu itirafta bulunur: «Ben köylüleri çalıştırmaktan, angaryadan, toprak işlerinden anlamam... Köylünün varsılı nasıl olur, yoksulu nasıl olur bilmem. Çavdarın, yulafın kilesi ne demektir, kaç para eder, hangi mevsimde ne ekilir, hangi mevsimde ne biçilir, ne zaman, nasıl satılır, bilmem. Kendimin bile varsıl mı yoksul mu olduğumu bilmiyorum. Bir yıl sonra karnım yine tok olacak mı, yoksa dilenmeye mi başlıyacağım, hiçbir fikrim yok. Ben hiçbir şey bilmi-

yorum ve sizden tıpkı bir çocuğa verir gibi bana öğüt vermenizi istiyorum...» Başka bir anlatımla İlya İlyiç'in söyledikleri şunlar olmuyor mu: benim efendim olun, malımı mülkümü dilediğiniz gibi yönetin, elde edeceğiniz gelirden de uygun bulacağınız bir miktarı bana ayırın... Zaten uygulama da böyle olmuştur: Ştolts son anda engel olmasa, İvan Matveyiç'in Oblomov'un çiftliğini ele geçirmesine ramak kalmıştır.

Oblomov'un tek bilmediği çiftlik işleri, ekip biçme ve kendi durumuyla ilgili işler değildir. Eğer onun bütün bilmedikleri bu kadarla kalmış olsaydı, durum yine de çok kötü sayılmayabilirdi. Ama işte Oblomov'un daha büyük bir felaketi vardı: o, hayatın kendisi için olan anlamını anlıyamıyor, hayattan kendisi için bir anlam çıkaramıyordu. Oblomovka'da hiçkimse kendine şöyle sorular sormazdı: Niçin yaşıyoruz, hayat nedir, hayatın anlamı, önemi nedir? Oblomovka'lılarm çok yalın bir hayat anlayışları vardı. Buna göre: «Hayat, sonsuz bir huzur ve hareketsizlikti. Bu büyük huzurun zaman zaman hastalıklar, ürünün para etmemesi, birtakım tartışmalar ve bu arada çalışmak gibi türlü tatsızlıklarla gölgelendiği oluyordu. Çalışmayı büyük dedelerimiz tarafından konulmuş bir ceza olarak görür ve hiç sevmezlerdi; nerde çalışmalarını gerektirecek bir durum doğsa, ne yapar eder yakayı kurtarırlar, bunu mümkün ve gerekli görürlerdi». İlya İlyiç'in de yaşama karşı tavrı bu şekildedir. Ştolts'a çizdiği ideal mutluluk tablosu, tümüyle bolluk içinde bir yaşamı yansıtır: limonluklarıyla, seralarıyla, semaverli orman piknikleriyle, sırttan hiç çıkarılmayan hırkaları, uzun uykuları, iki

dinlenme arasında tatlı, yumuşak, bembeyaz karısını koluna takarak yapılan hafif, mutlu yürüyüşleri ve köylülerin nasıl çalıştıklarını seyretme keyfiyle tam bir bolluk yaşamıdır bu. Oblomov'un kafası daha çocukluktan öyle oluşmuştur ki, en soyut düşüncelere, en ütopik kuramlara daldığı anlarda bile, belirli bir yerde durmakta, status quo'nun dışına çıkamamaktadır. Mutluluk idealini çizerken İlya İlyiç ne bu mutluluk idealinin anlamının ne olduğunu sormayı düşünür kendine, ne de bunun hakedilmiş ve gerçek bir mutluluk olduğuna kendini inandırmak aklından geçer. Bu limonluklar, seralar nerden alınacaktır? Bakımlarını kim yapacak, harcamalarını kim karşılayacaktır? Ve o ne hakla bunlardan yararlanacaktır?... Kendine bu tür sorular sormadan, dünyaya ve topluma olan tavrına açıklık getirmeden Oblomov herhalde yaşadığı hayatın anlamını kavrayamazdı ve yapmaya başladığı her işten bıkkınlık duymasının, sıkılmasının nedeni de buydu. Memuriyet yapmıştır ve hazırlamakta olduğu evrakları niçin hazırladığını anlıyamamıştır; anlıyamayınca da emekliye ayrılmayı ve artık evrak falan hazırlamamayı en iyi yol olarak görmüştür. Yüksek öğrenim görmüş ve edindiği bilimin ne işe yarayacağını, bununla kime, neye yararlı olacağını anlıyamamıştır; anlıyamayınca da kitaplarını kaldırıp bir köşeye atmış ve bunların burada nasıl tozlandıklarını büyük bir kayıtsızlıkla izlemiştir. Cemiyet hayatına girmiş ve insanların neden birbirlerine konukluğa gittiklerini anlıyamamıştır; anlıyamayınca da, bütün tanıdıklarıyla ilişkilerine son vermiş ve evine kapanıp bütün gün divanında

yatmaya başlamıştır. Kadınlarla ilişki kurmuş, ama «Bu ilişkiden ne bekleyebilirim, ne verebilirler onlar bana?» sorusuna bir yanıt bulamamış ve kadınlardan da kaçmaya başlamıştır... İlişki kurduğu, kurmak zorunda olduğu her şey onu bıktırmış, bezdirmiş, usandırmış ve tanrı bilir ne uğruna «karıncalar gibi çalışıp duran», kahredici bir telaş içinde koşuşturup duran insanlara karşı tam bir nefret duyarak yan gelip yatmıştır...

Oblomov'un kişiliğini açıklarken geldiğimiz bu noktada, yukarda andığımız yazınsal koşutluklara, Rus yazınında Oblomov'a benzeyen öbür kahramanlara dönüp bakabiliriz artık. Buraya kadar olan açıklamalarımız bize Oblomov'un serbestçe hareket etme yeteneğinden doğuştan yoksun bir kişi olmadığını göstermiş bulunuyor. Onun tembelliği ve duyumsamazlığı, aldığı eğitimin ve çevre koşullarının bir sonucudur. Yani burada önemli olan Oblomov değil, oblomovluktur. Kendine uygun bir iş bulabilmiş olsaydı Oblomov belki hatta çalışabilirdi de: ancak hiç kuşkusuz bunun için yetiştiği koşullardan daha başka koşullar altında yetişmesi gerekirdi. İçinde bulunduğu nesnel koşullar gereği o hiçbir yerde ruhuna uygun bir iş bulamazdı, çünkü ne dünyanın anlamını, ne de başkalarıyla ilişkilerinin özünü mantıklı bir biçimde kavrıyabiliyordu. Oblomov işte bu noktada en iyi yazarlarımızca canlandırılmış olan eski tiplerle bir karşılaştırma yapabilme olanağını sağlamaktadır. Rus yazınında yaratılmış olan en güzel öykü ve roman kahramanlarının, hayatta bir amaçlarının olmayışından ve kendilerinde harekete geçecek bir

güç bulamamaktan sıkıntı çektikleri nicedir herkesçe saptanmış bir gerçektir. Bu durumlarının sonucu olarak da her tür işten sıkılırlar, tiksinti duyarlar, böylece de şaşılacak bir biçimde Oblomov'a benzerler. Açın, «**Onegin**»e bakın, «**Zamanımızın Kahramanı**»na bakın, «**Suçlu Kim?**»e, «**Rudin**»e, «**Gereksiz Adam**»a ya da «**Şçigrov'lu Hamlet**»e bakın... Her birinde, Oblomov'un çizgileriyle tıpatıp çakışan çizgiler bulacaksınız.

İhanetlerden yorulmuş
Dostlardan, dostluklardan bıkmış[5]

Onegin, tıpkı Oblomov gibi cemiyet hayatına sırt döner ve kaleme kâğıda sarılır:

Böylece evine kapandı Onegin
Tüm hazlarından el çekip hayatın.
Geçti masasının başına
Şöyle esaslıca yazmaktı niyeti
Ama zorlu çaba gerektiren her iş gibi
Bu iş de midesini bulandırdığı için
Yazamadı iki satırcık olsun[6]...

Bu alanda Rudin'in de çaba gösterdiğini görürüz. Onun yaptığı ise, «yazmayı tasarladığı yapıtının ilk sayfalarını» seçkin kişilere okumaktır. Tentetnikov da «Rusya'yı her yönüyle kucaklayacak muazzam bir eser» üzerinde uzun yıllar uğraşır, ama onun da «girişimi etraflıca düşünülmüş bir niyet olarak kalırdı: kalemi gıcırdar, kâğıt üzerinde birtakım şekiller ortaya çıkar ama sonra bunların hepsi bir yana itilirdi». İlya İlyiç de bu alanda öteki kardeşlerinden geri kal-

maz: yazılar yazar, çeviriler yapar. Ştolts, «Hani, nerde yazıların, çevirilerin?» diye sorunca da, «Bilmiyorum, Zahar biryerlere sokuşturmuştur, bir köşede yatıyorlardır herhalde» diye yanıt verir. Hatta görülen odur ki, İlya İlyiç, kaleme onun gibi kararlılıkla sarılan ötekilerden daha çok şey yapmıştır bu konuda... Maddi ve aklî koşulları farklı farklı olmasına karşın hemen bütün Oblomov kardeşler bu işe girişmişlerdir. Yalnız Peçorin, «roman müteahhitleriyle küçükburjuva dramları çiziktiren yazar müsveddeleri»ne biraz yüksekten bakmıştır. Bununla birlikte o da anılarını kaleme almaktan geri durmamıştır. Beltov'a gelince, hiç kuşkusuz o da birşeyler yazmıştır. Üstelik o bir sanatçıydı da: Ermitaj'a gidiyor, resim sehpası başında oturuyor, Sibirya'dan gelen Biron'la Sibirya'ya giden Minih'in karşılaşmalarını konu alan büyük bir resim yapmayı kuruyordu... Bütün bunların sonucunun ne olduğunu bu romanları okuyanlar biliyorlar... Hepsinde, bütün ailede görülen şey, oblomovluktur...

«Başkasının aklını kendine maletme» yani okuma konusunda da Oblomov öteki kardeşlerinden fazla bir farklılık göstermez. İlya İlyiç de birşeyler okur ve okuyuşu rahmetli babasının okuyuşu gibi değildir: «Ne zamandır elime bir kitap alıp okumadım...» «Hadi şurdan bir kitap alıp okuyayım...» Ve eline ilk gelen kitabı alır... Hayır, çağdaş eğitim Oblomov'u da etkilemiştir; o eline ilk gelen kitabı alıp okumaz, seçerek ve bilinçle okur. «İyi bir kitaptan sözedildiğini duydu mu, onu edinmek, okumak ister; sorar soruşturur, arar; eğer çabucak bulup getirirlerse hemen

okumaya girişir; kitabın konusu üzerine hafiften bir fikir edinmek üzeredir; bir adım daha atsa konuyu tümüyle kavrayacaktır, ama bir de bakarsınız ki, divanına uzanıvermiş, gözleri duyumsamazca tavana dikili... Kitapsa okunup bitirilmemiş ,anlaşılmamış, öylece yanıbaşında duruyor Birşeyden soğumak, birşeye gönül verip kapılmaktan daima daha hızlı gelişen bir durumdur onda... Yarım bıraktığı kitaba da bir daha hiç dönmez...»

Öteki Oblomovlarda da durum aynı değil midir? «Başkasının aklını kendine mal etmeyi» kuran Onegin,

Bir bölük kitabı rafa dizerek

okumaya girişir. Ama hiçbir yarar sağlamaz bu okumadan .Çabucak bıkar ve:

Kadınları terkeder gibi terketti kitapları
Ve tozuyla toprağıyla tüm kitap rafını
Örttü kara taftadan bir yas örtüsüyle...[7]

Tentetnikov da kitap okur (bereket versin, onun, kitaplarını hep elinin altında bulundurmak gibi bir alışkanlığı vardır); çoğunlukla da yemek yediği sırada okur kitaplarını: «çorbayla, kızartmayla, kavurmayla, hatta tatlıyla»... Rudin de Lejnev'e birtakım tarım kitapları satın aldığını, ama hiçbirini sonuna kadar okumadığını, öğretmen olduğunu, ama gerçekleri fazla bilmediğini, hatta bir onaltıncı yüzyıl anıtı konusunda kendisini matematik öğretmeninin şaşırt-

lığını itiraf eder. O da tıpkı Oblomov gibi yalnız genel düşünceleri kolayca benimser, «ayrıntılar, hesaplar, sayılar» onun için de bir derttir, bu yüzden de onlara hiç bulaşmamayı yeğler.

«Ama bu daha hayat değil, yalnızca hayata hazırlık». Oblomov'la ve Oblomov kumpanyasının öteki üyeleriyle birlikte bir yığın gereksiz şey öğrenen ve öğrendiği bu gereksiz şeylerden bir tekini bile hayata uygulayamayan Andrey İvanoviç Tentetnikov'un sözüdür bu. «Gerçek hayat memuriyettir». Ve Onegin'le Peçorin dışında bütün kahramanlarımız memurluk yaparlar ve yaptıkları iş hepsine gereksiz ve anlamsız bir yük olarak görünür. Sonuç hepsi için aynıdır: erken emeklilikle soylu bir şekilde memurluktan ayrılma. Beltov'un, emekliliğine ondört yıl altı ay kala* memurluktan ayrılmasının nedeni, birşeye kızması, bunun hemen ardından da kalemdeki işine karşı bir soğukluk duyarak işinde sinirli ve özensiz olmasıdır. Tentetnikov müdürüne çıkışır; ayrıca çiftliğini bayındırlaştırma işiyle bizzat uğraşarak devlete yararlı olmak ister. Rudin, öğretmeni olduğu lisenin müdürüyle kavga eder. Oblomov'un, müdürüyle konuşurken sesini değiştirmek, «kendi sesi olmayan, ince, yıvışık bir ses»le konuşmak hoşuna gitmez. «Bir evrakı Astrahan'a gönderecek yerde Arhangelsk'e göndermesinin» açıklamasını yapması gerektiğinde müdürüyle böyle bir sesle konuşmak istemediği için basar istifayı... Kısacası kahramanlarımızın tümünde hep aynı oblomovluk vardır...

---

* Emekli olmak için gerekli hizmet süresi onbeş yıl (Ç.N.).

Oblomovlarımız ev yaşamlarında da birbirlerine çok benzerler:

Yürüyüş, okuma, derin uykular
Orman, koyu gölgeler, suların şırıltısı
Aradabir beyaz etli, kara gözlü bir dilber
Körpe, diri, canlı öpüşmeler
Gemlenince uysal çevik bir atı
Yemeklerde çokça kapris, naz
Bir şişe şarap: ille de beyazı
Sessizlik, dinginlik, yapayalnızlık
İşte Onegin'in kutsal hayatı...[6]

Bu, —at dışında—, tümüyle İlya İlyiç'in de hayalindeki ev yaşamıdır. Kara gözlü, beyaz etli dilberden alınacak öpücüğü ise Oblomov hiç unutmaz. Şöyle düş kurar: «Bir köylü kızı... Ensesi güneşten yanmış, kolları dirseklerine dek çıplak... Gözlerini ürkekçe yere indirmiş, ama yine de kurnaz kurnaz bakan gözler bunlar... Efendisinin okşamalarına karşı kendini yasak savma türünden, belli belirsizce koruyor; oysa mutlu mu mutlu kerata... Suss, aman karım duymasın ,yoksa mahvolduk!» (Oblomov hayalinde kendini evlenmiş olarak görmektedir)... Ve eğer İlya İlyiç bu kadar tembel olmasa da Petersburg' dan köyüne gidebilseydi, yüreğinin derinlerinde beslediği bu idili andırır yaşamı kesinlikle uygulamaya koyardı. Aslında oblomovların hepsi sakin, hareketsiz, huzur dolu, idilsi hayata eğilim duyarlar; bu öyle bir hayattır ki, onların hiçbir sorumluluğu yoktur, hiçbir şey vermek zorunda değildirler, kendilerinden hiçbir şey istenmez ;onlar yalnızca hayatın tadını çıkaracak-

lar ve gerisine karışmayacaklardır... Peçorin'e göreyse herhalde sakin, tatlı bir dinlenmededir mutluluk... Anılarının bir yerinde kendini açlıktan perişan bir adamla karşılaştırır: adam «bitkin bir şekilde kendinden geçip uykuya dalar ve düşünde, köpüren şaraplarıyla alabildiğine görkemli bir sofrada görür kendini; hayalgücünün yarattığı bu dünya nimetlerini iştahla atıştırır ve kendini hafiflemiş duyar... Ama uyandığında hayaller gitmiş, yerini iki kat artmış açlık ve umutsuzluk almıştır»... Başka bir yerde de Peçorin kendine şu soruyu sorar: «Kaderin önümde açtığı yollardan beni sessiz sevinçlere ve sakin bir yaşama götürecek olanını neden seçmedim?» Kendi tahminine göre, sakin bir yaşamı seçmeyişinin nedeni, «ruhunun fırtınalarla dost olması ve coşkun, canlı eylemlerin susuzluğuyla kavrulmasıydı»... Oysa sürdürdüğü savaşımdan da hiç hoşnut değildir ve kendisinin bitmez tükenmez bir biçimde anlattıklarına bakılırsa o pis kavgacılıklarının sürüp gitmesi, yalnızca yapacak daha iyi birşey bulamamasındandır... Mademki yapacak bir iş bulamamakta, dolayısıyla da hiçbir şey yapmamakta ve hiçbir şeyden memnun olmamaktadır, demek ki çalışmaya, eyleme değil, eylemsizliğe, tembelliğe eğilimlidir Yani, yine oblomovluk...

İnsanlara, özellikle de kadınlara karşı tavırlarında da oblomovların ortak yanları vardır. İnsanları genellikle hor görürler: gidip geldikleri küçük işleriyle, dar kafalılıklarıyla, arzu ve heveslerindeki miyopluklarıyla insanlar onlardan çok aşağılarda bulunan zavallı yaratıklardır. Hatta oblomovlar içinde en insancılı olan Beltov,

son derece hafife alarak, «Kaba işçi bunların hepsi» der. Rudin saf saf kendini hiçkimselerin anlayamadığı bir dâhi olarak hayal eder. Peçorin, elbette, ayaklarının altına alıp bir güzel ezmek ister insan denen yaratığı. Hatta Onegin'in kendisi üzerine:

Kim ki yaşamış ve düşünmüştür
Muhakkak insanları küçük görmüştür.[9]

biçiminde iki dizesi vardır. Onca uysal, yumuşak başlı bir insan olan Tentetnikov bile, daireye gittiğinde «işlediği bir suçtan dolayı üst sınıftan alt sınıfa indirilmiş gibi» duyar kendini; köye gittiğinde ise tıpkı Onegin ve Oblomov gibi, kendisiyle tanışmak için can atan insanları görmemek, eskiden tanıdıklarıyla ise ilişkisini kesmek için yollar arar. Bizim İlya İlyiçimiz de insanları küçükgörme konusunda bütün öteki oblomov kardeşlerinden bir milim geri kalmaz: insanları küçükgörmek onun için öyle kolaydır ki, bu konuda hatta en küçük bir çaba göstermesine bile gerek yoktur. Zahar'ın önünde büyük bir hoşnutlukla kendisiyle «ötekiler» arasında bir paralel çizer; arkadaşlarıyla konuşurken, insanların durmadan dairelerine gidip burada birtakım evraklar arasında hayatı kendilerine zehir edişlerine, gazete okumalarına, cemiyet hayatına katılmalarına duyduğu saf hayretini dile getirir. Hatta Ştolts'a, bütün insanlar karşısında kendini nasıl üstün bulduğunu kesin bir dille açıklar. «Cemiyet hayatı mı?! der. Ne de hayat ya! Bu hayatta insan aklına, ruhuna seslenen ne var? Cemiyet hayatı denen hayatın çevresinde

dönenip durduğu merkeze bir bak: derinliği olan, canlılığı olan hiçbir şey göremezsin. Sosyete hayatı denen hayatı oluşturan insanların tümü de benden beter değil mi: uyuşuk, gevşek birtakım insanlar, ölüler yığını!..» Ve İlya İlyiç bu konu üzerine Rudin'e parmak ağızlatacak güzellikte, açık, anlamlı ,ayrıntılı bir söylev çeker.

Oblomovların hepsi de kadınlara karşı aynı yüzkızartıcı davranış içindedirler. Sevmeyi bilmedikleri gibi, sevgide ne arayacaklarını da bilmezler, tıpkı hayatta ne aradıklarını bilmedikleri gibi. Zembereği kuruldukça hareket eden bir oyuncak bebek gibi gördükleri sürece kadınlara kur yapmaktan da, onların ruhlarını esir etmekten de geri durmazlar... Hatta tam tersine! «Efendi» kişilikleri bundan derin haz duyar! Ama iş birazcık olsun ciddileşmeye başladı mı, karşılarında bir oyuncak bebek değil de, canlı bir varlık bulunduğundan ve bu canlı varlığın kendi haklarına saygı duyulmasını isteyebileceğinden birazcık olsun kuşkulanmaya başladılar mı, hemen rezilce bir manevrayla çark edip kaçmaya davranırlar. Bu bayların tümü de inanılmayacak ölçüde korkaktır! «Çok genç yaşlarındayken bile nice yaman yosmanın yüreğini hoplatmayı başarmış», kadınları «hayranlıkla, esrimeyle değil, alabildiğine soğukkanlılıkla arayıp bulan, sonra da acımasızca bırakan» Onegin, Tatyana karşısında korkuya kapılmıştır. İki kez korkuya kapılmıştır: hem ondan ders aldığında, hem de kendisi ona ders verdiğinde. Tatyana'dan daha en başında hoşlanmıştı ve eğer Tatyana kendisini bu kadar ciddi sevmeseydi, Onegin hiçbir zaman onunla bir ahlâk hocası ağzıyla konuşa-

mazdı. İşin ciddi olduğunu ve şakaya gelir yanı bulunmadığını görür görmez, kendisinin tükenmişliğinden, kötü bir insan olduğundan, geleceği olmayan bir hayatı sürüklemeye yazgılı olduğundan, Tatyana'nın ilerde bir başkasını sevebileceğinden vb. sözetmeye başlamıştır. Bu davranışına daha sonra kendisinin getirdiği açıklama şu olmuştur: «Tatyana'da gördüğü sevecenlik kıvılcımlarına inanmak istemiyordu» ve

Yitirmek istemedi
İğrenç özgürlüğünü[10]

Korkak kahramanın kendini gizlediği sözler bunlardır işte!

Bilindiği gibi Beltov da Krutsiferskaya ile işi sonuna kadar götüremez ve yarı yolda kirişi kırar; gerçi onun kaçışı —kendi açıklamasına inanmak gerekirse— büsbütün başka nedenlerledir, ama sonuç aynıdır. Natalya'nın şöyle ya da böyle işe bir kesinlik vermesi istemi karşısında Rudin'in düştüğü durumsa tam bir şaşkınlık ve sersemlemedir. Yapabildiği tek şey Natalya'ya «katlanma, boyuneğme» öğütleri vermek olmuştur. Ertesi günse, yazdığı pek özgün ve esprili bir mektupla Natalya'ya, onun gibi kadınlarla ilişki kurmaya «alışkın olmadığını» açıklamıştır. Kadınlardan başka dünyada hiçbir şeyi sevmediğini, kadınlar için veremiyeceği hiçbir şey bulunmadığını açıklayan, kadın kalbi uzmanı Peçorin de, Beltov'dan ve Rudin'den farklı değildir. Kadınlar için dünyada veremiyeceği hiçbir şey bulunmadığını açıkladıktan hemen sonra, bir, «kişilikli kadınları sevmediğini («kişilikli olmak

onlara mı kalmış»tır!)» ve, iki, hiçbir zaman evlenmiyeceğini açıklar. «Bir kadını ne kadar ihtirasla seversem seveyim, der, bana kendisiyle evlenmek zorunda olduğumu ucundan kıyısından bile hissettirecek oldu mu, elveda aşk! Yüreğim bir anda taşlaşır ve bir daha da asla eski sıcaklığına kavuşmaz. Evlenme dışında her tür özveride bulunabilirim. Hayatımı, hatta şerefimi tehlikeye atabilirim, ama özgürlüğüme asla ihanet etmem. Peki neden bu kadar değer veriyorum özgürlüğüme? Özgürlükte bulduğum ne? Kendimi nereye hazırlıyorum? Gelecekten beklediğim ne? Doğrusunu söylemek gerekirse bu soruların tümünün de yanıtı hiçbirşey'dir. Burada sözkonusu olan, doğuştan gelme bir korku, nedenini açıklayamadığım bir önsezidir» vb. vb. Gerçekteyse oblomovluktan başka birşey değildir sözkonusu olan.

Peki ya İlya İlyiç? Onun kadınlar üzerine düşünceleri de Onegin şurda dursun, Peçorin ve Rudin'e özgü özellikler taşımaz mı? Hem de nasıl! Örneğin o da tıpkı Peçorin gibi kadına ne yapıp yapıp **sahipolmak** ister ve onu aşkını kanıtlaması için olmayacak özverilerde bulunmaya zorlar. Biliyorsunuz, başlangıçta Olga'nın kendisiyle evlenmeyi kabul edeceğini hiç ummadığı için ürkek ürkek de olsa kızcağıza evlenme teklif eder. Olga ise bunu çoktan yapması gerektiği gibisinden birşey söyleyince, şaşırır, utanır; Olga'nın, evlenme teklifini kabul etmesinden hiç hoşnut kalmamıştır... ve ne yapar dersiniz? Kızcağıza binbir türlü azap çektirmeye, işkence etmeye başlar: acaba Olga kendisini metresi olacak kadar sevebilecek midir? Olga hiçbir

zaman kendisine dayattığı bu yoldan gitmeyeceğini açıkladığında da canı sıkılır; ama daha sonra Olga'nın açıklaması ve aralarında geçen ateşli sahne kendisini yatıştırır... Ama sonuçta yine de korkmuştur, hatta Olga'ya görünmekten bile korkmuştur, kendini hasta gibi göstermiş, köprülerin açılmış olması bahanesinin ardına gizlenmiş, Olga'ya görüşmelerinin dedikodulara neden olacağını, bunun da kendisinin şerefini lekeleyebileceğini sezdirmeye çalışmıştır vb. vb. Ve bütün bunların tek nedeni, Olga'nın ondan kararlı davranmasını, harekete geçmesini, yani onun hiç alışkın olmadığı şeyleri istemesidir. Evlilik Peçorin'i ve Rudin'i olduğu gibi, tek başına onu korkutan birşey değildir. Çünkü o ataerkil geleneklere daha çok bağlı bir insandır. Ama Olga ondan evlilikten önce çiftliğinin işlerini yoluna koymasını istemiştir. İşte bu İlya İlyiç yönünden gerçek bir **özveridir** ve o bu özveriden kaçınarak Oblomov yanını gösterir. Oysa kendisi başkalarından sürekli isteklerde bulunur ve isteklerinde titiz ve ciddidir. Olga'ya öyle birşey yapar ki, bu tam Peçorin'e uygun bir davranıştır. Kendisinin iyi bir insan olmadığını ve genel olarak Olga'nın güçlü bir aşkla sevebileceği kadar çekici bir insan olmadığını düşünür. Acı çekmeye, geceler boyu uyumamaya başlar, sonunda yeterli gücü toplar ve Olga'ya Rudin işi uzun bir mektup yazar. Onegin'in Tatyana'ya, Rudin'in Natalya'ya, hatta Peçorin'in prenses Meri'ye tekrarladıkları, çiğnene çiğnene iyice eskimiş olan bilinen hikâyedir yazdığı: «Siz en büyük mutluluklara değersiniz ,oysa ben sizi mutlu ede-

mem; gün gelir, size ve aşkınıza gerçekten değen bir başkasını seversiniz» falan filan.

Kaç kez değiştirdi gençkız
Hayallerini yeni hayallerle...
Yeniden seveceksiniz, kuşku yok: ancak...
Kendinizi tutmayı öğrenmelisiniz;
Herkes benim gibi anlamaz sizi...
Ve deneyimsizlik felakete sürükler insanı.[11]

Oblomovların tümü de kendilerini aşağılamaktan hoşlanırlar; ama bunu, daha sonra tekzip edilmenin hazzını yaşamak ve önünde kendilerini aşağıladıkları insandan övgüler duymak için yaparlar. Kendini aşağılamaktan hoşlanmak konusunda Rudin'e benzerler. Pigasov'un Rudin için şu söylediklerine bakın: «Kendine sövüp saymaya, kendini çirkef bir insan olarak göstermeye başlar. Sanırsınız ki, artık bütün bu söylediklerinden sonra dünyada tek bir insanın bile yüzüne bakacak hali kalmamıştır. Ne gezer! Sanki kendi kendisine az önce acı bir votka ikram etmiştir: neşesi iyice yerine gelmiş, keyfine diyecek yoktur!» Onegin de Tatyana'nın önünde kendini bir güzel aşağıladıktan sonra, ne kadar gönlü yüce bir insan olduğunu anlatmaya durur. Oblomov'a gelince, o da Olga'ya yazdığı kendi hakkında en bayağı iftiralarla dolu o uzun mektuptan sonra, «içindeki ağırlığı artık duymadığını, bir hafiflik, hatta nerdeyse mutluluğa benzer birşeyler» duyduğunu saptar... Mektubunu, tıpkı Onegin'in Tatyana'ya verdiği söylevdeki ahlâk öğütleriyle bitirir: «Benimle yaşadığınız bu çarpık serüven, gelecekte yaşayacağınız nor-

mal bir aşk konusunda size ders olsun, sizi yanlış adımlar atmaktan alıkosun» vb. vb. İlya İlyiç kendini Olga'nın önünde aşağıladıktan sonra bu durumu fazla sürdürmeye dayanamaz ve mektubunun Olga'da nasıl bir etki bıraktığını gizlice gözlemek için can atar; bakar ki Olga ağlıyor, amacına erişmiş olmanın hazzını duyar ve yine kendini tutamayıp bu kritik anda ona kendini gösterir. Olga ise, «salt onun mutluluğu kaygısıyla yazılmış» bu mektupta İlya İlyiç'in son derece aşağılık ve acınası bir bencil olarak ortaya çıktığını söyler. Bu noktada artık İlya İlyiç, kişilik olarak kendilerinden üstün kadınlarla karşılaştıklarında bütün oblomovların yaptıkları gibi, kadını kendinden büsbütün kurtarır.

Çok ciddi ve çok akıllı insanların: «Bir dakika! Bir dakika! Ne oluyoruz!» diye bağırdıklarını duyar gibiyim. «Benzer görünen birtakım olayları seçmiş olmanıza karşın, kurduğunuz şu paralelliklerin tümü de anlamsız. İnsan kişiliklerinin belirlenmesinde dış belirtiler, bir insanın kendisi ya da başkası olması sonucunu doğuran arzular ve duygular kadar önemli değildir. Konuya bu noktadan baktığımızda Oblomov'un davranışlarıyla, Peçorin'in, Rudin'in ve ötekilerin davranış biçimleri arasındaki derin farkları görmemek mümkün değildir. Oblomov ne yaparsa mihaniki olarak yapar, çünkü kendiliğinden kımıldamaya üşendiği gibi, başkaları onu kımıldattığı zaman da bir yere tutunmaya, direnmeye üşenir; onun varlığı tek bir hedefe yönelmiştir ve bu hedef, gerekmedikçe parmağını bile kımıldatmamaktır. Ötekiler ise eylem ateşiyle ya-

nar tutuşurlar, her şeye heyecanla atılırlar, sürekli olarak

Tedirginlik duyarlar
Ve yerlerini değiştirme isteği[12]

ve güçlü bir kişiliğin belirtisi olan çeşitli kaygılarla yaşarlar. Eğer gerçekten yararlı birşeyler yapamıyorlarsa, bunun nedeni güçlerine uygun bir etkinlik alanı bulamamalarıdır. Onlar, Peçorin'in deyişiyle, aptalca birtakım resmi evraklar hazırlamaya mahkum edilerek memurluk masasına zincirlenmiş dahilerdir. Onlar, kendilerini kuşatan gerçekliğin üzerindedirler, bu nedenle de hayatı ve insanları küçükgörmeye hakları vardır. Onların bütün hayatları, eşyanın mevcut düzenine tepki göstermek ve bu düzeni yadsımaktır. Oblomov'da görülenler ise, bütün etkilere edilgen bir boyuneğme, her tür değişikliğe karşı tutucu bir nefret ve içtepiden tümüyle yoksun bir kişiliktir. Bu insanlar arasında sözde benzerlikler bulup onları karşılaştırmak olacak şey midir? Rudin'i Oblomov'la aynı kefeye koyabilmek...?! Ve Peçorin'i İlya İlyiç'in saplanıp kaldığı hiçlik bataklığında debelenmekle suçlamak...?! Bu, Rudin'i, Peçorin'i hiç anlamamış olmaktır, bu körlüktür, bu, hatta, cinayettir!...»

Hay allah! Ciddi, akıllı ve derin düşünceli insanlara karşı kulağı kirişte tutmak gerektiğini nasıl da unuttuk! Ve işte onlar da, sizin kırk yıl düşünseniz aklınıza gelmiyecek sonuçları çıkarıverdiler yazdıklarımızdan! Siz yüzme hazırlığı içindeyken, kıyıda kolları bağlı derin düşünceli bir yurttaş varsa ve bu kolları bağlı derin dü-

şünceli dostumuz size kendisinin çok iyi bir yüzücü olduğunu ve eğer boğulacak olursanız hiç korkmamanızı, sizi hemen kurtaracağını söylüyorsa, sakın ha ona «İnsaf edin dostum, sizin kollarınız bağlı; başkasını kurtarmayı bir yana bırakın da, kollarınızı nasıl çözeceğinizi düşünün» türünden birşeyler söylemeyin. Evet, sakın böyle birşey söylemeyin, çünkü derin düşünceli dostumuz bunu özsaygına yapılmış bir saldırı olarak kabul eder ve size şöyle haykırır: «Yani siz benim yüzme bilmediğimi söylüyor ve ellerimi bağlayan kişinin doğru bir iş yaptığını söylüyorsunuz, öyle mi? Eh azizim, insanları boğulmaktan kurtaran kişilere tavrınız çok olumsuz!» vb. vb. Derin düşünceli insanların güzel konuşma ve en beklenmedik sonuçları çıkarma gibi bir yetenekleri vardır... İşte şimdi de olan bu! Biraz sonra bize, Oblomov'u Peçorin ve Rudin'den üstün tuttuğumuzu, onun divanında yan gelip yatmasını haklı çıkarmaya çalıştığımızı, Oblomov'la ondan önceki kahramanlar arasındaki köklü farkları göremediğimizi vb. haykıracaklar. Onun için elimizi çabuk tutalım ve derin düşünceli insanlarımızı bir an önce aydınlatalım.

Burada baştan beri söylediğimiz her şeyde göz önünde bulundurduğumuz, Oblomov'un ya da öteki kahramanların kişiliklerinden çok, oblomovluktu. Kişilikler konusuna gelince, Peçorin'le Oblomov'un ya da Peçorin'le Onegin'in ya da Rudin'le Beltov'un heyecanlı, taşkın ya da durgun, kendi halinde kişilikleri arasındaki farkı görmememiz elbette mümkün değildir. Tek tek kişiler arasında çeşitli farklar bulunduğu elbette tartışılamıyacak bir konudur (gerçi bu genel

olarak sanıldığı kadar da büyük ve önemli bir fark değildir ya, neyse). Burada söz konusu olan, bu insanların tümünün de oblomovluğun çekim alanında bulunmaları ve oblomovluğun bunların hepsini silinmez bir biçimde âvarelik, asalaklık ve dünyada gereksizlikle damgalamış olmasıdır. Başka bir toplumda, başka yaşam koşullarında Onegin çok iyi bir insan olabilir, Peçorin ve Rudin yüce başarılar gerçekleştirebilirler ve Beltov gerçekten de üstün bir insan olabilirdi. Ama unutmayalım ki, başka gelişme koşullarında Oblomovla Tentetnikov da bugün olduğu gibi miskin, uykucu insanlar olmayabilirler, kendilerine yararlı işler bulabilirlerdi... Ama şimdiki durumda bu insanların tümü de aynı ortak özelliği taşımaktadır: çalışmaya, eylemde bulunmaya karşı hiçbir sonuç vermeyen bir heves ve kendilerinin pek çok şey yapabileceklerine ilişkin duydukları inanç (ama hiçbir şey yapamamaları). Kahramanlarımız bu noktada birbirlerine şaşırtıcı ölçüde benzerler. «Belleğimde bütün geçmişimi yokluyorum ve elimde olmadan kendime soruyorum: Niçin yaşadım ben? Nasıl bir amacı, görevi gerçekleştirmek için doğdum? Yüce bir amacımın, üstün bir görevimin olduğu kesin, çünkü ruhumda sonsuz bir güç hissediyorum. Ama ben görevimin ne olduğunu sezemedim ve hiç de soylu olmayan, bomboş tutkuların ayartmasına kapıldım; bu ateşten gerçi çelikleşmiş olarak çıktım, ama en soylu arzularımı, sevdalarımı, heveslerimi, yaşamımın en güzel dönemini sonsuzcasına yitirdim». Bu, Peçorin'dir... Şimdi de Rudin'in kendi hakkındaki düşüncelerine kulak verelim: «Evet, doğa bana pek çok şey vermiş du-

rumda; ama ben sahip olduğum büyük güce layık hiçbir şey yapamadan, ardımdan küçücük de olsa soylu bir iz bırakamadan ölüp gideceğim. Doğanın bana verdiği her şey, tüm zenginliğim anlamsız bir şekilde yok olup gidecek: sahip olduğum tohumların verdiği tek bir ürün yok...» İlya İlyiç de ötekilerden geri kalmaz: o da «içinde ışıklı, aydınlık, güzel birşeylerin mezara gömülür gibi gömülü olduğunu şiddetle hisseder; bunlar belki şu anda çoktan ölmüşlerdi, ya da dağların bağrındaki altın cevheri gibi öylece durdukları yerde duruyorlardı ve bu altının piyasada geçerli bir paraya dönüştürülmesinin zamanı çoktan gelmiş geçiyordu. Ama gömü derin bir süprüntü ve pislik örtüsünün altındaydı. Sanki birileri ona doğanın, hayatın armağanı olan hazineyi çalmış ve onun ruhuna gömmüştü...» Görüldüğü gibi **hazine** onun kişiliğine gömülü durumdadır, gelgelelim o birtürlü bu hazineyi ortaya çıkarmayı beceremez. Ondan daha genç olan öbür Oblomovlar ise şaşkın şaşkın bir o yana bir bu yana atılarak «dünyaları kolaçan ederler»,

Devâsa işler ararlar kendilerine
Varlıklı babaların kalıtlarıyla
Küçük işler yapmaktan kurtulmuşlardır...[13]

Oblomov da gençliğinde, «hazır gücü varken çalışmak istiyordu, çünkü bitmez tükenmez kaynakların işlenmesi için Rusya'nın yetişmiş ellere ve kafalara ihtiyacı vardı...» Aslında şu anda da «insanlığın çekmekte olduğu acılara yabancı olmadığı gibi, yüce düşüncelerin hazlarına da ka-

yılı değildi». Devâsa işler gerçekleştirmek için bir o yana bir bu yana atılmıyorsa da, yine de dünya çapında birtakım eylemlerin düşlerini kurmakta,

Hayır, mini minnacık işler yaparak başkaları gibi
Üstün ruh gücümü boşa harcayamam ben...[14]

diye haykırmaktadır.

Kardeşi olan öteki Oblomovlar'dan daha tembel olduğu kesinlikle söylenemez; olsa olsa açıksözlülüğünden sözedilebilir: tembelliğini ve hiçbir iş yapmamasını ne sosyete söyleşileriyle, ne de Nevski Bulvarı'ndaki dolaşmalarıyla gizlemeye çalışır.

Madem durum böyle, nasıl oluyor da Oblomov'un ve demin adlarını andığımız öteki kahramanların üzerimizde bıraktıkları etkiler böylesine farklı olabiliyor? Öbür Oblomovlar, uygun olmayan koşulların ezdiği farklı türden güçlü kişilikler olarak karşımıza çıkarken, İlya İlyiç en uygun koşullarda bile hiçbir şey yapamayan miskin, uykucu bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun nedeni, ilkin, Oblomov'un son derece gevşek, tembel bir insan olması, bu yüzden de ,kanı kaynayan, durduğu yerde duramayan Onegin'e ve hınçlı, öfkeli, zehir dilli Peçorin'e göre düşüncelerini gerçekleştirmek ve bu konuda karşısına çıkabilecek güçlüklerin üstesinden gelmek için pek az girişimde bulunmasıdır. Aslında hepsi de olumsuz koşullar karşısında direnme gücünden yoksundurlar; gerçek ve ciddi bir eylem göstermeleri gerektiğinde yapabilecekleri hiçbir şey yoktur. Oblomov'un olumlu etkinlik-

ler gösterebileceği alanlar nelerdi? Bir kez, işleyebileceği, bayındırlaştırabileceği bir çiftliği vardı; sonra onu sürekli etkinlikte bulunmaya çağıran bir dostu vardı; güçlü kişiliği ve dünyaya bakışındaki açıklıkla ondan daha üstün olan ve onu seven bir kadın vardı... İyi ama söyler misiniz, Oblomovlar'dan hangisi bu olanaklardan yoksundu ve hangisi bu olanaklardan yararlanmasını bildi? Onegin'in de, Tentetnikov'un da çiftlikleri vardı; hatta Tentetnikov için köylüleri başlangıçta, «İşte ateş gibi bir efendi!» demişlerdi. Ama çok geçmeden köylüler işin içyüzünü anladılar ve başlangıçta işten anlar, ateş gibi gördükleri efendilerinin gerçekte hiçbir şey düşünmediğini ve yararlı hiçbir iş yapmıyacağını gördüler... Peki ya dostluk? Oblomov kardeşlerin dostlarına karşı tavırları nasıldı? Onegin, Lenski'yi mahvetti; Peçorin'le Verner'in işleri güçleri birbirlerine sövmekti; Rudin ne yapıp edip Lejnev'i kendinden uzaklaştırmayı ve Pokorski'nin dostluğundan yararlanamamayı başardı... Hepsi de hayat yollarında Pokorski türünden nice insanla karşılaştılar, ama hiçbiri de ortak bir amaç için, olumsuzlukların üstesinden gelebilmek için bu insanlarla birleşip sıkı bir dostluk kurmayı başaramadı... Birleşmeyle sonuçlanabilecek her şey hiçlikle ve oblomovlukla sonuçlandı... Aşk konusunu hele hiç açmayalım. Oblomovlarımızın hepsi de kendilerinden üstün kadınlarla karşılaştılar (Evet, Krutsiferskaya, Beltov'dan; hatta prenses Meri Peçorin'den üstün kişiliklere sahiptiler) ve hepsi de ya yüz geri edip kaçtılar ya da kadınların kendilerini kovmalarını sağlamaya çalıştılar... Her birinin kişiliğine damgasını ba-

san oblomovluk denen iğrençlikle değilse başka neyle açıklanabilir bu durum?

Kişilik farklılıklarının yanısıra Oblomov'la öteki kahramanlarımız arasında çağ farkı da vardır. Çağ derken, yaşlarından sözediyor değiliz. Oblomovların hepsi hemen aynı yaştaydılar, hatta Rudin'in Oblomov'dan iki - üç yaş kadar büyüklüğü bile vardı. Bizim sözünü etmek istediğimiz onların ortaya çıkış zamanlarıdır. Oblomov içlerinde sahneye en geç çıkandır; demek kuşakların gençleşmesi ve çağdaş yaşam biçimi gözönüne alındığında önceki Oblomovlar'dan daha yaşlı bir konumdadır. Rudin'i otuzbeş yaşındayken coşturan düşünceler, onu üniversitede okuduğu onyedi - onsekiz yaşlarında sarsmıştır. Böylece Oblomov'un önünde yalnızca iki yol vardı: ya eylem —ama sözle değil, kafayla, yürekle, kolla, gerçek eylem,— ya da yan gelip yatmak, pineklemek. Gevşek, uyuşuk kişiliği onu bu ikinci yola sürükledi: iğrenç ama hiç değilse yalanın, sahteliğin bulunmadığı bir durum. Eğer o da kardeşleri gibi, şu anda yalnızca düşlemeye cesaret edebildiği şeyleri açıkça ve herkesin içinde konuşsaydı, muhtardan ve evini boşaltmasını isteyen evsahibinden aldığı mektuplardan sonra olduğu gibi hergün üzülüp kahrolması gerekirdi. Eskiden, olması gerekli, yapılması zorunlu şeyleri süslü ve görkemli tümcelerle açıklayan kimseleri insanlar sevecenlikle, hatta prestije varan bir saygıyla dinlerlerdi. Oblomov da o yıllarda yaşasaydı, herhalde bu tür konuşmalar yapmaktan geri durmazdı... Ama günümüzde süslü tümcelerle birtakım hayallerden sözedecek oldunuz mu, hemen: «Sözler iyi, güzel de, hani iş, hani

eylem, hani hayata geçirme?» diyorlar. Kabul edersiniz ki, işin içine eylem girdi mi Oblomovların gücünü aşan bir durum sözkonusu demektir...

Gerçekten de, Oblomov romanı okunduğunda, bu tipin, edebiyatımıza yeni hayatın esintisini getirdiği görülüyor. Bunu elbette yalnızca yazarın kişisel yeteneğine ve görüş gücünün derinliğine bağlayamayız. Şu adlarını anıp durduğumuz öbür tipleri yaratan yazarlarda da güçlü bir yetenek ve alabildiğine derin ve insancıl bir görüş açısı bulunuyordu. Burada inceliği olan nokta, oblomovların ilkinin, yani Onegin'in ortaya çıkmasından bu yana otuz yılın geçmiş olmasıdır. Otuz yıl önce dölüt durumunda bulunan ve belli belirsiz, yarım yamalak fısıltılarla dile gelen şey, bugün belirli ve kesin bir biçim almış, açıkça ve yüksek sesle söylenir olmuştur. Süslü tümceler önem ve anlamlarını yitirmiş, toplumun artık kendisi söze değil gerçek eyleme gereksinir olmuştur. Gerçekten yüce ve soylu arzuları olan Beltov ve Rudin, eylemin tarihsel zorunluluğunu anlıyamıyorlardı; bu da bir yana, kendilerini ezen koşullara karşı girişilecek bir ölüm kalım savaşının çok yakın bir olasılık olduğu onların akıllarının köşesinden bile geçmiyordu. Bilinemezliklerle dolu gür ve geçit vermez bir ormana girmişlerdi; tehlikeli bataklıklara daldıklarını, ayaklarının altında binbir iğrenç yaratığın, yılanın çıyanın kaynaştığını görüyorlardı. Yaptıkları şey bir ağacın üzerine çıkmak oldu: kısmen, yol görünüyor mu diye ötelere bakmak için, kısmen de, dinlenmek ve bir süre için olsun bataklıkta boğulma ya da yılan sokması tehlikelerinden kurtulmak için...

Kendilerini izlemekte olan insanlar, onlara, önde giden insanlara olduğu gibi saygıyla bakıyorlar, ne söyleyecekler diye bekliyorlardı. Ama ağaçtaki öncüler, tırmandıkları yükseklikten hiçbir şey göremiyorlardı: orman çok büyük, çok gürdü. Bu arada ağaca tırmanırken ellerini yüzlerini yaralamışlar, ayaklarını burkmuşlardı... Bitkin düşen, üstelik de acılar içinde kıvranan kahramanlarımız, ağacın üzerinde olabildiğince rahat bir konum alıp dinlenmek zorundaydılar. Evet, toplumun yararı için hiçbir şey yapmıyorlardı, bulundukları yerden hiçbir şey görmüyor, hiçbir şey söylemiyorlardı; aşağıda durup onlara saygıyla bakanlar, onların yardımı olmaksızın ağaçları kesip, orman içinde kendilerine yol açmak zorundaydılar. Evet, bütün bunlar doğru. Genel yararı gözeterek binbir güçlükle tırmanıp üzerine yerleştikleri ağaçtan düşürmek için bu talihsiz insanları taşlamak kimin aklından geçer? Hiçkimsenin. Herkes onlara acımakta, onların acılarını paylaşmakta, hatta şimdilik ormanın temizlenmesi, yol açılması çalışmalarına katılmaları bile istenmemektedir kendilerinden. Onların payına başka bir iş düşmüştür ve onlar da üzerlerine düşen işi yapmışlardır. Eğer bu iş hiç sonuç vermemiş, hiç yarar sağlamamışsa, bu onların suçu değildir. Oblomovları yaratan yazarların her biri başlangıçta kahramanlarına bu açıdan bakabilirlerdi ve haksız da sayılmazlardı. Buna eklenen bir başka şey de, kendilerini ormandan çıkaracak bir yolun varlığına ilişkin umutlarını yolcular uzun süre yitirmiyorlardı, tıpkı ağaca tırmanan öncülerin uzakları görebilme yeteneğinde olduklarına ilişkin umutlarını

uzun süre yitirmedikleri gibi... Ama işte durum yavaş yavaş başka bir şekil almaya başlıyor ve her şey açığa çıkıyor: ağacın üzeri öncülerin hoşuna gidiyor; bataklıktan ve ormandan kurtulmanın yolları üzerine birbirinden güzel sözler etmeye başlıyorlar; hatta ağaçta meyveye bile rastlıyorlar ve kabuklarını, koçanlarını aşağıya fırlatarak bu meyveleri mideye indiriyorlar; derken aşağıdaki kalabalıktan kimi seçkin kişileri yanlarına çağırıyorlar, onlar da ağaca yerleşip meyvelerden yemeye başlıyorlar: bataklıktan ve ormandan bir çıkış yolu var mı diye bakmak büsbütün unutulmuştur. Bunlar artık tam ve gerçek anlamıyla Oblomovlardır... Aşağıdaki zavallı yolcularsa son derece güç durumdadırlar: bataklığın balçığı kendilerini yavaş yavaş çekmekte, yılanlar, akrepler üzerlerine saldırmakta ve çalılar, dikenler yüzlerini gözlerini parçalamaktadır. Sonunda işe girişmeye karar verirler ve ilkin, ağaca daha sonra çıkanlardan yardım isterler; ama Oblomovlar yardım isteklerine karşılık vermemekte ve habire meyve atıştırmaktadırlar; bunun üzerine yolcular ilk öncülerine dönerler ve ağaçtan inip genel çalışmaya katılmalarını isterler. Ama öncüler ilk sözlerini yinelemekle yetinirler: ormandan çıkış yolunu bulmaları gerekmektedir; ormanı temizleyip yol açmak boşuna bir çaba olacaktır vb. O zaman yolcular nasıl bir yanlış yaptıklarını anlarlar ve ellerini sallayıp: «Siz hepiniz Oblomovsunuz, o kadar!» diyerek müthiş bir çalışmaya girişirler: ağaçları kesip bataklık üzerine köprü yaparlar, patikalar açarlar, yollarına çıkan yılanları, çıyanları öldürürler... Kendilerine hayran oldukları, umutlarını

bağladıkları güçlü kişiliklere, akıllı öncülere: Peçorinlere, Rudinlere hiç aldırdıkları yoktur artık. Oblomovlar ilkin bu ortak çalışmayı kayıtsız bakışlarla izlerler, ama daha sonra hep olduğu gibi korkuya kapılıp bağırmaya başlarlar... «Ah, hayır, hayır, sakın bunu yapmayın! —Kalabalığın, üzerinde durdukları ağacı da kesmeye başladığını görmüşlerdir.— Böyle yaparsanız biz ölebiliriz, bizimle birlikte bizde yaşayan güzel düşünceler, yüce duygular, insancıl istekler, güzel sözler, güzel ve soylu olan herşeye duyulan sevgi, heyecan da ölür... Bırakın! Hayır! Ne yapıyorsunuz?...» Ama yolcular daha önce de sayısız kez duydukları bu sözlere aldırış etmezler ve işlerine devam ederler. Oblomovların kendilerini ve ünlerini kurtarmak için hâlâ bir yolları vardır: tünedikleri ağaçtan inip ortak çalışmaya katılmak. Ama onlar hep olduğu gibi yine şaşırmışlardır ve ne yapacaklarını bilememektedirler... Umutsuzluk içinde, «Nasıl oldu da böyle birdenbire kudurmuşa döndü bunlar?» diye yineleyip durmakta, kendilerine duydukları saygıyı yitiren kalabalığa lânetler savurmaktadırlar.

Oysa kalabalığın ne suçu var? İnsanlar kuru sözlere boşverip gerçek işe girişmek gereğini kavradıkları zaman önlerinde kimin durduğuna bakmazlar: umurlarında bile değildir önlerindeki kişinin Peçorin mi Oblomov mu olduğu. Peçorin'in şu anlattığımız koşullar karşısında tam Oblomov gibi davrandığını bir kez daha söyleyecek değiliz; oysa bu koşullar karşısında değişebilir, bir başka yönde ilerleme sağlayabilirdi. Ne var ki güçlü yeteneklerin yarattığı tipler uzun ömürlü oluyorlar: bugün de Onegin, Peçorin, Ru-

din ve ötekilerin kopyası sayılabilecek insanlar yaşıyor; üstelik de bunlar Oneginlerin, Peçorinlerin, Rudinlerin, yaşadıklarından başka koşullar altında yaşasalardı gösterebilecekleri gelişmeleri de göstermiyorlar; Puşkin, Lermontov, Turgenyev bize bu tipleri nasıl çizmişlerse o durumdalar. Ancak, toplumsal bilinçte bunlar her gün biraz daha Oblomov'a dönüşüyorlar. Peki, oblomovlaşmanın sona erdiğini söyleyebilir miyiz? Ne gezer! Bugün de binlerce insan havanda su döverek zaman öldürüyor, binlercesi de eylem üzerine sürdürülen bu konuşmalara katılmak için hazırda bekliyor. Ancak böylesi bir dönüşümün başladığını bize Gonçarov'un yarattığı Oblomov kanıtlıyor. Toplumun yalnızca kimi kesimlerinde bile olsa, eskiden hayranlık duyulan bütün bu quasi-yetenek insanların bir hiç olduklarına ilişkin bir bilinçlenme olmasaydı, Oblomov'un ortaya çıkması olanaksızdı. Daha önce bu insanlar kendilerini birtakım cüppelerin ardına gizliyorlar, birtakım perukalarla süsleniyorlar, birtakım yetenekleri kendilerine çekebiliyorlardı. Ama artık Oblomov gerçekte nasılsa öylece karşımızdadır: üzerinde durduğu görkemli kaidesinden bütün nüfuz ve otoritesini yitirerek yumuşak bir divan üzerine yıkılmıştır; suskundur; ve üzerinde gözalıcı bir cüppe değil, basit, eprimiş bir hırka vardır. **Bu insan ne yapıyor? Bu insanın hayatının anlam ve amacı nedir?** sorusu, başka hiçbir soruyla bulandırılmadan dosdoğru ve apaçık sorulmuştur. Bunun nedeni toplumsal çalışmanın, topluca çalışmanın ertelenemez bir biçimde gelip kapıya dayanmış olması ya da dayanmak üzere olmasıdır. Biz de

yazımızın başında bunun için dedik, Gonçarov'un romanında çağımızın eğilimini buluyoruz diye.

Daha önce toplumsal eylem adamı, gerçek eylem adamı olarak görülen tembel, miskin ve uykucular üzerine görüşler, iyi eğitim almış, güzel düşünen çevrelerde bakın nasıl bir değişikliğe uğradı:

İşte karşınızda genç bir adam: eğitimli, becerikli, yakışıklı. Yüksek sosyeteye girer ve orada parlar; tiyatroya, balolara, maskeli balolara gider; alabildiğine şık giyinir, güzel yemekler yer; kitaplar okur ve yazı yazması gerektiğinde hiç yanlışsız ve çok güzel yazar... Yüreği sosyete hayatının günlük çalkantılarıyla heyecanlanır, ama öte yandan yüksek birtakım sorunlardan da habersiz değildir. Tutkulardan sözetmeyi,

Yüzyıllık körinançlar
Ve ölümün uğursuz gizleri...[15]

üzerine düşünmeyi sever. Bazı konularda dürüst kuralları vardır: köylüler üzerinde

Eski angarya yöntemi yerine
Hafif bir kesenek yöntemi[16]

uygulamaktan yanadır; sevmediği bir gençkızın deneyimsizliğinden yararlanmamak, sosyetedeki başarılarını gereğinden fazla abartmamak güç ve yeteneğine sahiptir. Kendisini çevreleyen sosyeteden, bu topluluğun ne denli bomboş bir topluluk olduğunun bilincine varacak düzeyde üstün durumdadır. Hatta sosyeteden kopmayı da başarabilir; her şeyi bırakıp köyüne gider. Ne

var ki burada kendine birtürlü iş bulamaz, ne yapacağını şaşırır ve sıkılır... Bu sıkıntıyla, bir dostuna kızar, onunla kavga eder ve düşüncesizce, hoppaca bir davranışla onu duelloda öldürür. Birkaç yıl sonra yeniden büyük kente dönüp sosyeteye katılır ve daha önce serserice özgürlüklerinden vazgeçmek istemediği için aşkını teptiği kadına âşık olur... Siz şimdi anlattığım bu genç adamı Onegin diye bildiniz, değil mi? Biraz daha dikkatli bakın: bunun Oblomov olduğunu göreceksiniz.

Şimdi karşınızda başka biri var: çok daha coşkulu, ateşli, onuruna çok daha düşkün bir genç adam. Onegin için kaygı kaynağı olan, çabalayarak elde edilen her şeye sanki bu adam doğal olarak sahip. Giyinip kuşanmak, şık olmak için en ufak bir çaba göstermez: o, bunlarsız da bir sosyete adamıdır. Bilgisinin parlaklığını göstermesine, konuşurken sözcükleri özenle seçmesine hiç gerek yoktur: dili kendiliğinden ustura gibidir. Ne denli zayıf olduklarını çok iyi anlamış olduğu için insanları gerçekten küçükgörür; gerçek bir kadın kalbi avcısıdır aynı zamanda, hem öyle bir anlık falan değil, uzun süreli olarak, hatta çoğu kez sonsuzcasına fetheder kadınları. Karşısına çıkan her şeyi kendinden uzaklaştırmayı ya da yoketmeyi bilir. Yalnız bir derdi vardır: nereye gideceğini bilemez. Yüreği her şeye ve herkese karşı bomboş ve buz gibi soğuktur. Her şeyi görmüş, denemiş, tatmıştır; parayla elde edilebilecek pek çok hazdan daha gençliğinde tiksinmiştir; sosyete güzellerinden de nefret etmiştir, çünkü onlarda yüreğine seslenen bir yön bulamamıştır; bilimden bıkmıştır, çünkü

ünün de, mutluluğun da bilime bağlı olmadığını görmüştür; en mutlu insanlar cahil olanlardır, ün denilen şeyse başarıdan başka birşey değildir; askeri tehlikelerden de çabucak bıkmıştır, çünkü bunlarda da bir anlam bulamamış ve tehlikeye alışıp gitmiştir. Ve son olarak, kendisinin de beğendiği vahşi bir kızın saf, tertemiz aşkından da bıkmıştır: çünkü bu aşkta da taşkın duygularını tatmin edecek bir yan bulamamıştır. Bu taşkın duygular da neyin nesi? Onu nereye çekmek istiyorlar? Ve o niçin yüreğinin olanca gücüyle kendini bu duygulara teslim etmiyor? Teslim etmiyor, çünkü kendisi de bilmiyor bu duyguların neyin nesi olduğunu. Bu taşkın duygularını, ruh gücünü nereye yönlendirebileceğini düşünmek zahmetine bile girmiyor; ve böylece yaşamını ahmak kişiler üzerine nükteler yaparak, tecrübesiz küçükhanımların yüreklerini hoplatarak, başkalarının gönül işlerine karışarak, kavgalara çanak tutup belâlar satın alarak, incir çekirdeğini doldurmaz şeyler için kahramanlıklar göstererek geçiriyor... Bütün bunların, Peçorin'in Maksim Maksimiç'e kendi kişiliğini anlatan sözler olduğunu hatırlıyorsunuzdur herhalde...? Ama daha dikkatli bakın: karşınızda Peçorin değil, yine Oblomov durmaktadır...

İşte size üçüncü bir kişi... Ama bu kez yolunda çok daha bilinçle ilerleyen biriyle karşı karşıyayız. Kendisine ne büyük bir güç verilmiş olduğunu bilmekle kalmıyor, yüce bir amacı olduğunu da biliyor... Hatta ucun ucun bu amacın nasıl bir amaç olduğunu ve nerede bulunduğunu da seziyor. Soylu, mert, (sık sık borçlarını ödememesine karşın) dürüst bir insan bu. Boş

şeylerle değil, büyük sorunlarla ilgili, üstelik de heyecanlı bir ilgisi var. İnsanlığın esenliği uğruna canından geçmeye hazır olduğunu söylüyor. Kafasında bütün sorunları çözümlemiş, nesneler arasında canlı, dolambaçsız bir ilişki kurmuş. Müthiş bir konuşma ve ikna yeteneği var ve onu dinleyen deneyimsiz gençler, yüce birşeyleri gerçekleştirmekle yükümlü olduklarını duyumsuyorlar... Ama nasıl geçiyor yaşamı bu genç adamın? Hep başlamakla ama hiç bitirememekle... Dört bir yana atılıyor, sarıldığı her işe kendini kaptırıyor ve hiçbir işe kendini veremiyor... Bir gençkıza âşık oluyor; gençkız sonunda kendisine, annesinin yasaklamasına karşın ona ait olduğunu söyleyebilmiştir; kahramanımızın gençkıza verdiği yanıt şudur: «Aman tanrım! Demek anneniz razı değil! Ah, bu ne âni darbe böyle! Tanrım! Bu kadar çabuk mu inmeliydi bu darbe! Yapacak birşey yok: boyun eğmemiz gerek»... Onun tüm yaşamını örneklendirebilecek bir tavırdır bu... Ve siz bu genç adamı Rudin diye bildiniz tabi... Hayır, yine Oblomov durmaktadır karşınızda. Daha bir dikkatle bakın kendisine ve onu çağdaş hayatın isterleriyle yüzyüze getirin, göreceksiniz, karşınızdaki Oblomov'dur.

Bütün bu insanlarda ortak olan şey, yaşamsal zorunluluğu olan bir işlerinin; onlarla birlikte büyüyüp gelişmiş, ellerinden alınmasının yaşamlarını yitirmeleri anlamına gelebilecek kutsal bir yürek bağlarının, dinlerinin olmamasıdır. Onlarda her şey yüzeysel ve dışsaldır, kişiliklerinin derinlerine uzanmış, kök salmış hiçbir şey yoktur. Yaptıkları hiçbir şey içlerinden gelerek değildir; ne yapıyorlarsa dışsal zorunlulukların

dayatmasıyladır. Örneğin Oblomov'un konukluğa gittiği yerler, Ştolts'un kendisini zorla sürüyüp götürdüğü yerlerdir; aldığı kitap ve notalar Olga içindir, okuduğu kitaplar, Olga'nın oku dedikleridir. Rastlantıların üzerlerine yıktığı bu işleri yapmaya hiç istekli değildirler. Bu işlerle sağladıkları yararlar, kendilerine karşılıksız olarak hazır sunulsa, hepsi de yapmakta oldukları bu işleri büyük bir sevinçle bırakıverirlerdi. Oblomovluğun öyle bir gücü vardır ki, oblomov bir memura, «Sen işe gidip gelmesen de maaşını alacak ve terfi etmeye devam edeceksin» denilse, hemen ve büyük bir sevinçle işini bırakacaktır. Eğer bu oblomov bir askerse, kendisine aynı öneri —kimi durumlarda çok işe yaradığı bilinen üniformasını da taşıyabilme izniyle birlikte— yapıldığında, bir daha elini silaha sürmeyeceğine yemin edecektir. Şu anda çalışıp çabalayarak elde ettikleri şeyler kendilerine hiç çalışmadan sunulacak olsa: oblomov profesör ders vermeyi, oblomov öğrenci öğrenmeyi, oblomov yazar yazmayı, oblomov aktör sahneye çıkmayı bırakacak, ressam fırçasını, heykeltıraş yontma kalemini kırıp atacaktır. Bu arada yüce birtakım amaçları olmak, ahlaki görevlerinin bilincinde olmak, genel çıkarlar doğrultusunda davranmak vb. gibi gerçekte hepsi kuru lâf kalabalığı olan bir yığın güzel söz etmekten de geri durmayacaklardır. Oysa onların en içten ve en içrek arzuları kımıltısız bir hayata ve hırkalarına duydukları arzu, en büyük faaliyetleri, (bize ait olmayan deyişle) **şerefli hırka**larıdır, o hırka ki, bütün boşluklarını ve duyumsamazlıklarını hep onun ardına gizlerler... Toplumumuzda son derece kül-

türlü, canlı, hayat dolu insanlar, yaşam pratiği içinde önceki düşüncelerinden ve planlarından kolaylıkla vazgeçebilmekte, kendilerini kuşatan gerçeklikle, —aşağılık ve iğrenç diye niteledikleri ve bir yandan hâlâ böyle nitelemeye devam ettikleri gerçeklikle— çabucak uzlaşabilmektedirler. Bunun anlamı, bu insanların konuştukları, düşündükleri, düşledikleri herşeyin, kendilerine yabancı ve yüzeysel olmasıdır. Onlarda yabancı olmayan, yüzeysel olmayan, ruhlarının tâ derinlerine kök salan tek bir arzu bulunur: bu da, olabildiğince tam bir dinginlik, hareketsizlik, hayata karşı mistik denilebilecek bir kayıtsızlık, yani oblomovluktur. Hatta aralarında, insanın kendi isteğiyle çalışabileceğini, zevkle, coşkuyla çalışabileceğini anlayamama çizgisine ulaşanlar bile bulunur. «Ekonomik Gösterge»[17] de, zenginliklerin eşit dağıtılmasının, kimi insanların servet edinme arzularını yok edeceğine ve böylece işsizlik ve bunun yol açacağı açlıktan ölümlerle karşı karşıya kalınacağına ilişkin bir yazının yer aldığını söyleyelim, bu konuda söylemek istediklerimiz daha iyi anlaşılır...

Evet, Oblomovların hiçbiri kendilerine telkin edilen yaşam ilkelerini özümseyememişler, bunları pratik sonuçlarını alacak kadar uygulayamamışlar; sözün eyleme dönüşmesi, ilkenin ruhun iç gereksinimleriyle kaynaşarak bu gereksinimlerin içinde eriyip yokolması ve böylece insanı harekete geçiren biricik güce dönüşmesi çizgisine ulaşamamışlardır. Bunların ardsız arasız yalan söylemelerinin de, giriştikleri herhangi bir eylemde direnç gösterememelerinin de nedeni budur. Onlar için düşlerin gerçeklerden, genel il-

kelerin hayata ilişkin basit bir gerçekten daha değerli olması da bundandır. Bunlar yararlı kitaplar okurlar: bu kitaplarda ne yazıldığını bilmek için; güzel yazılar kaleme alırlar: daha sonra, yazdıklarını okuyup kurdukları mantık zincirine hayran olmak için; cesur, gözüpek şeyler söylerler: konuşmalarındaki seslerin ahengini duymak ve bununla dinleyenleri etkilemek, onlardan övgü toplamak için... Bütün bu okumaların, yazmaların, konuşmaların daha ötesi nedir, neye yöneliktir bu çabalar, ya bilmezler, ya da bu konu onları fazlaca ilgilendirmez. Size sürekli olarak şöyle söylerler: «Bakın biz neler biliyoruz, neler düşünüyoruz; ama yine de kendileri bilirler, biz onlara karışmayız...» Henüz eylem sözkonusu değilse, bu sözlerle insanları aldatmak ve «Bakın biz hangi konuları düşünüyoruz, çalışıp çabalıyor, koşturuyor, uğraşıp duruyoruz» diyerek ün kazanmak çok zor değildir. Rudin ve benzerlerinin toplumda kazandıkları başarının temeli budur. Hatta daha da ileri gidip şunu bile söyleyebileceğiz: gecesini gündüzünü birtakım içki ve eğlence meclislerinde roller keserek, binbir dolaplar çevirerek geçirmek ve sonra da, «Düşüncelerimizi özgürce eyleme geçirecek olanaklardan yoksun olduğumuz için bu tür işlerle uğraştık» kandırmacasında başarıya ulaşmak bile mümkündür. Bu durumda Peçorin, hatta Onegin bile, sınırsız ruh güçleri olan ama bunlardan yararlanma olanakları olmayan kişilikler olarak görüneceklerdir. Ama bu kahramanlar artık bütün önemlerini yitirerek ikinci plana itilmişler, kendileriyle toplum arasında var olduğunu ileri sürdükleri gizemli ayrılıklarıyla, kendilerini top-

lumun birtürlü anlayamamasından yakınmalarıyla, yüce ülküleri ve eylem olarak ortaya koydukları hiçlik arasındaki bıktırıcı çelişkileriyle artık kimsenin aklını karıştıramaz olmuşlardır...

Artık esrar çözüldü
Artık aranan sözcük bulundu.[18]

Bu sözcük: o b l o m o v l u k 'tur.

Ben artık insan haklarından, kişiliğin gelişmesi gereğinden söz eden toprak ve köle sahibi birini gördüm mü, onu daha ilk sözlerinden tanıyorum: Oblomov'dur o.

Dairesinde işlerin çok fazla ve karma karışık olmasından yakınan bir memur gördüm mü, onu da hemen tanıyorum: O da Oblomov'tur.

Orduda resmi geçit talimlerinin ve **tören adımı** yürüyüşünün yararsızlığı vb. üzerine cesur görüşler ileri süren bir subayla karşılaştım mı, hiç kuşku duymuyorum: karşımda duran bir Oblomov'dur.

Herhangi bir dergide yolsuzluklara ve nicedir istenilen, beklenilen şeylerin nihayet gerçekleştiğine ilişkin liberalce birtakım zırvopluklar okuduğumda, bu yazının kesinlikle Oblomovka'dan yazılmış olduğunu düşünüyorum.

İnsanlığın gereksindiği şeyleri tâ yüreklerinde duyan ve rüşvete, baskı ve zulme ve her tür yasadışılığa ilişkin yıllardır hiç eksilmeyen bir heyecanla hep aynı (bazan da yeni) fıkraları anlatıp duran kültürlü insanların arasında bulunduğum zaman, ister istemez, eski Oblomovka'da bulunduğumu düşünüyorum...

Bu insanlara soysuz gürültülerine biraz ara

verip sizi dinlemelerini söyleyin ve kendilerine şunu sorun: «Siz toplumsal hayatımızda şunu şunu beğenmiyorsunuz; pekâlâ, bunların böyle olmaması için ne yapmalı?» Karşılık veremiyeceklerdir, çünkü ne yapılması gerektiğine ilişkin en küçük bir fikirleri yoktur... Bu kez siz onlara ne yapılması gerektiğine ilişkin çok basit bir yol önerin; yanıtları hazırdır: «İyi ama böyle birdenbire olur mu hiç?» Evet, kesinlikle bu karşılığı vereceklerdir size, çünkü Oblomovlar'ın verecekleri başka yanıtları yoktur... Konuşmayı sürdürün ve sorun kendilerine: «Nedir sizin niyetiniz, ne yapmak istiyorsunuz?» Bu sorunuza verecekleri yanıt, Rudin'in Natalya'ya verdiği yanıt olacaktır: «Ne mi yapacağız? Elbette yazgıya boyun eğeceğiz. Başka ne yapabiliriz ki! Evet, bunun ne kadar zor, ne kadar katlanılmaz bir durum olduğunu ben de çok iyi biliyorum, ama siz de kabul edersiniz ki...» falan filan (Bkz. Turgenyev. «Uzun öyküler», Bl.III, s. 249).[19] Onlardan, başka hiçbir şey beklemeyin, Oblomovluğun silinmez mührü vardır çünkü hepsinin üzerinde.

Golgol'ün onca düşlediği ve Rus insanının nice zamandır ıstırapla beklediği gücü sınırsız «İleri!» sözcüğünü haykırarak bu insanları kim harekete geçirecek? Bugüne dek bu soruya ne toplumumuzda, ne de edebiyatımızda yanıt verilebildi. Bizdeki oblomovluğu anlayan ve bize bu hastalığımızı gösteren Gonçarov, toplumumuzda bugüne dek böylesine güçlü bir etkisi olan genel yanılgıya saygı borcunu ödemeden edemezdi: böylece o, oblomovluğu mezara göndermeye ve merhuma övücü bir ölübaşı söylevi çekmeye karar verdi. «Elveda, eski Oblomovka, sen artık

ömrünü tamamladın!» Ştolts'un ağzından Gonçarov böyle söyler. Ancak gerçeği yansıtan sözler değildir bunlar. Rusya'da Oblomov'u okuyan ya da okuyacak olan hiçkimse katılamaz bu sözlere. Gonçarov doğru söylemiyor: Oblomovka bizim yurdumuz, Oblomovka'nın sahipleri bizim eğitmenlerimizdir; Oblomovka'nın üçyüz Zahar'ı ise her an bizim hizmetimize hazırdır. Herbirimizde Oblomov'dan önemli bir parça var ve yurdumuzda Oblomovluğun mezartaşını dikmek için henüz çok erken. İlya İlyiç'le bizim için şu sözleri söyleyebilmek mümkün müdür:

Akıldan çok daha değerli bir şey ondaki: dürüstlük, vefalı bir yürek! Onun doğuştan getirdiği, saf altına benzer değerler bunlar... ve o bu değerlere hiç yara aldırmadan bir yaşam sürdü. İtilip kakıldı, düştü, buz gibi soğudu ve nihayet donup kaldı, düş kırıklığına uğradı, yaşama gücünü yitirdi, ama dürüstlüğünü yitirmedi, vefalı yüreğine leke düşürmedi. Ufacık bile bir sahteliğe yer vermedi hayatında, ufacık bile bir çamur bulaştırmadı kendisine. En gözalıcı yalanlar bile onu baştan çıkaramaz, hiçbir şey onu sahteliğin yoluna sürükleyemez. Çevresini baştan başa pislik, kötülük okyanusu sarsa da, tüm dünya müthiş bir zehirin etkisinde kalsa, dünyanın altı üstüne gelse de, Oblomov hiçbir zaman yalanın ve sahteliğin putuna tapmaz, her zaman temiz, dürüst, pırıl pırıl kalır... Billûr gibi bir ruhtur onunkisi; onun gibi insanlara dünyada pek seyrek rastlanır; yığınlar içinde inci gibidir böyleleri! Onun yüreğini hiçkimse hiçbir şeyle satın alamaz; ona her zaman güvenilebilir.

Bu alıntı üzerinde uzunboylu duracak değiliz... Şu kadarını belirtmekle yetinelim ki, her okur burada gerçeğe alabildiğine aykırı şeylerden sözedilmekte olduğunu kolayca anlayacaktır. Hakikatte, Oblomov'da iyi olan bir tek şey vardır: başkalarını kazıklamak için herhangi bir çaba göstermemesi... Bunun da nedeni, hazretin doğuştan tembel olmasıdır. **Ona her zaman güvenilebilir**miş...! İnsaf edin, ne zaman güvenilebilir ona? Hiçbir şey yapmamak gerektiği zaman mı? Gerçekten de, hiçbir şey yapmamak konusunda, hiçkimsenin olamıyacağı kadar başarılıdır üstat. İyi ama, hiçbir şey yapmamak konusunda onun yardımına niye gereksinelim ki? O olmadan da üstesinden gelinebilecek birşey değil midir bu? Sahteliğin putuna tapmazmış! Tapmaz tabi, puta tapmak için de olsa insanın önce yattığı divandan kalkması gerekir. Sürüyüp kaldırın onu divanından ve putun önüne dizüstü bırakın: doğrulup ayağa kalkamıyacaktır. Kendisini hiçkimse, hiçbir şeyle satın alamazmış! Ne diye satın alsınlar ki onu? Yerinden kımıldatmak için mi? Hem bu satın alan için gerçekten zor bir iş olacaktır. Ya kendisine hiç çamur bulaşmamasına ne demeli? Evet, tek başına divanına uzanmış yatarken pek birşey yok; ama Tarantyev, Zatyortıy, İvan Matveyiç geliverdiler mi... brr! İnsanın burnunun direğini kıran bir pislik denizi dalgalanmaya başlar Oblomov'un çevresinde. Alabildiğine tırtıklarlar onu, içkiler içerler hesabından, mezeler getirtirler, elinden sahte senet alırlar (Ştolts'un onu sahte senetten kurtarışı da epey eksantriktir: Rus usullerine aykırı bir biçimde, yargıca, savcılığa başvurma ge-

reği duymadan, kendine özgü bir operasyonla yapar bu işi Ştolts), çiftliği, parası, nesi var nesi yoksa soyup soğana çevirirler. Ve Oblomov bütün bunlara sessizce katlanır, zira o hayatında ufacık bile sahteliğe yer vermeyen, kendine çamur bulaştırmamış bir insandır!

Hayır, yaşayanları böylesine pohpohlamak hiç doğru değil! Ve biz henüz yaşıyoruz; eskiden olduğu gibi, Oblomovlar olarak yaşıyoruz. Oblomovluktan hiçbir zaman kurtulabilmiş değiliz, hatta oblomovluk **şu anda bile bizim**[20] vb. vb. Edebiyatçı olsun, gazeteci olsun, düşünce ya da eylem adamı olsun, hangi Rus aydını Gonçarov'un İlya İlyiç için yazdığı aşağıdaki satırlarda kendini bulmaz ve burada anlatılan kişinin adeta kendisi olduğunu kabul etmez:

Kafasında yüce düşünceler yaşatmanın hazzını tatmıştı; tüm insanlık için ortak olan acıların yabancısı sayılmazdı. Zaman zaman yüreğinde derin bir sızıyla insanoğlunun çektiği acıları düşünür, nedenini bilemediği, adını koyamadığı bir keder çöreklenirdi içine; sonra uzak bir âlemin, belki de Ştolts'un bir zamanlar kendisini sürüklediği âlemin özlemini duyar ve tatlı tatlı ağlardı. Kimi zaman da insanların rezilliklerine, yalana, iftiraya, dünyayı tıka basa dolduran kötülüğe karşı bir nefretle dolar, insanlara yararlarının nerde olduğunu gösterme arzusuyla yanardı; böyle anlarda kafasında birdenbire doğuveren düşünceler, denizin dalgaları gibi birbirini kovalar, niyet halini alırdı; kanı kaynamaya başlar, damarları şişer, kasları yer yer gerilir ve niyetler isteğe dönüşürdü: içinden yükselen bir

güçle durmadan yerini değiştirir, gözleri parlayarak yatağında doğrulur, elini uzatıp müthiş bir ilhamla, heyecanla gözlerini çevresinde gezdirirdi... Birazcık daha çaba gösterse, istekler gerçekleşecek ve kahramanlık bayrağı göndere çekilecektir... İşte o zaman... o zaman... Ah, Tanrım! Gösterilen bu yüce çaba, bu coşkun atılış ne mucizeler gerçekleştirebilir, ne hayırlı sonuçlar yaratabilirdi!... Ama bir de bakarsınız, sabah çoktan geçmiş, gün bitmeye yüz tutmuştur... Günle birlikte, Oblomov'un iyice yorulmuş bulunan zihinsel güçleri de sessizliğe, dinginliğe doğru eğinmeye başlardı. Ruhundaki fırtınalar diner, kafası düşüncelerden arınır, kanının akışı yavaşlardı. Oblomov sessiz, düşünceli, yatağına sırtüstü uzanır, kederli bakışlarını pencereden göğe dikip, dört katlı bir evin ardında görkemle batmakta olan güneşi hüzünle seyrederdi. Kaç kez, kaç kez böyle olmuştu bu!

Gerçekten de böyle değil mi, aydın, kültürlü, soylu düşünceli okurum? Gerçekten de sizin soylu, iyiniyetli isteklerinizin ve gösterdiğiniz yararlı faaliyetlerin çok doğru bir betimlemesi yapılmıyor mu bu satırlardı? Arada görülebilecek tek fark, olsa olsa, sizin hangi aşamaya kadar gelişme gösterebildiğiniz konusundadır. İlya İlyiç'in hangi aşamaya kadar gelişme gösterdiğini yukardaki satırlardan öğrendik: yatağında doğruldu, elini uzattı ve çevresine göz gezdirdi. Kimileri bu kadar bile ileri gidemez; onlarda yalnız düşünceler, denizin dalgaları gibi birbirini kovalar (bunlar büyük çoğunluktur); kimilerinde düşünceler niyete dönüşür, ama istek düzeyine dek yükse-

mez (bunlar azınlıktır); kimilerinde ise isteğin de görüldüğü olur (bunlar artık iyice azınlıktır)

Böylece, zamanımıza dönecek olursak, tüm edebiyatımızı, Bay Benediktov'un deyişiyle,

Zulüm görmüş bedenlerimizle
Düzyazı ve şiirdeki zincirlerin[21]

temsil ettiği bir zamanda, Bay Gonçarov'un Oblomov için düzdüğü övgüler onur ve özsaygımızı ne kadar okşarsa okşasın, bunları gerçeği yansıtan şeyler olarak kabul edemeyiz. Evet, Oblomov genç, faal bir insan için, Peçorin ve Rudin'in oldukları denli büyük bir öfke kaynağı değildir, ama yine de tembelliği, gevşekliği, hiçliğiyle insanda tiksinti uyandıran bir tiptir.

Yaşadığı zamana saygı borcunu ödemek isteyen Bay Gonçarov, okurlarına Oblomov'un panzehirini de göstermiştir: Ştolts. Sürekli yinelediğimiz düşüncemizi, Ştolts dolayısıyla şimdi bir kez daha yinelemek zorundayız: Edebiyat, hayattan fazla uzaklaşmamalıdır. Kafasındaki her düşüncenin hemen isteğe, isteklerin hemen eyleme dönüştüğü, sağlam mizaçlı, faal insanlara bizim toplumumuzda henüz rastlanmıyor (toplum derken elbette incelikli, yüksek düşüncelere kapalı olmayan, yüksek istekleri olan kültürlü toplumu amaçlıyoruz; yoksa düşünce ve istekleri kolayca ulaşılabilir birkaç şeyle sınırlı olan halk yığınlarında bu tür insanlara sıkça rastlanır). Nitekim yazarın kendisi de bu gerçeğin farkında olsa gerek ki, toplumumuz için şunları söylemekten kendini alamıyor: «İşte gözler açıldı, uyuklama so-

na erdi... Canlı sesler, çevik, geniş adımlar duyuluyor... Rus adları taşıyan daha kaç Ştolts gerek bize!» Bize daha pek çok Ştolts'un gerektiğine hiç kuşku yok; burası böyle; ancak ortada olan bir başka şey de, şimdilik Ştolts'ları yetiştirecek uygun bir zeminin olmayışıdır. Gonçarov'un romanında Ştolts'u durmadan sağa sola koşturan, didinen, uğraşan, yaşamanın çalışmak demek olduğunu vb. söyleyen bir insan olarak —yalnızca böyle bir insan olarak— görmemizin nedeni de budur. Bu adam sağa sola koştururken ne yapar, başkalarının elinden hiçbir şey gelmezken, o nasıl eder de birtakım işlerin üstesinden gelebilir, bütün bunlar bizim için gizdir. Oblomovka'yı bir çırpıda bayındırlaştırır ve İlya İlyiç için hazırlar. İyi ama nasıl becermiştir bunu? Bilmiyoruz. İlya İlyiç'in elinden alınan sahte senedi bir çırpıda ortadan kaldırır. Nasıl yapar bu işi? Bunu nasıl yaptığını biliyoruz. Oblomov'un elinden sahte senet alan İvan Matveyiç'in müdürüne gider, onunla dostça konuşur. Sonuç: İvan Matveyiç müdüriyete çağrılır, yalnızca elinden senet alınmakla bırakılmaz, işine de son verilir. Aferim doğrusu, iş bilenin kılıç kuşanın... Ama bu örnek bize Ştolts'u toplumsal eylem adamı düzeyine, Rus eylemcisi düzeyine yükselebilmiş bir kişi olarak göstermiyor. Gösteremez de. Çünkü henüz zaman erken. Çünkü bugünkü koşullarda akıldan yana Allahın Hazreti Âdem'e verdiği kadar şanslı da olsanız, ulaşabileceğiniz nokta ancak, on milyonluk servetiyle hayırlı işler yapan **faziletli mültezim** Murazov ya da asil ve mert toprak ağası Kostanjoglo olmaktır; daha öteye geçemezsiniz... Ve doğrusunu isterseniz biz, Oblo-

mov'u bile o kadar tedirgin eden gerçekleşmemiş onca istek ve ihtiyacın ortasında Ştolts'un nasıl olup da rahat edebildiğini, durumundan nasıl hoşnut olabildiğini, tek kişilik mutluluğuyla nasıl avunabildiğini birtürlü anlıyamıyoruz... Üstelik üzerinde durduğu zemin bir bataklık... Hemen yanı başında eski Oblomovka var... Anayola çıkabilmek ve Oblomovka'dan kurtulmak için ormanın temizlenmesi gerek daha... Ştolts bunları gerçekleştirmek için birşeyler yaptı mı, yaptıysa ne yaptı ve nasıl yaptı, bilmiyoruz. Bunu bilmeden de kendisini takdir etmemiz, tatmin edici bir kişilik olarak kabul etmemiz mümkün değil... Geriye Ştolts için söyleyebileceğimiz bir tek şey kalıyor: «Şu gücü sınırsız 'İleri!' sözcüğünü Rus ruhunun dilinde söyliyebilecek adam Ştolts değildir».

Bu kahramanlığa Ştolts'dan daha yatkın ve bizim genç kuşağımıza Ştolts'dan daha yakın olan kişi belki de Olga İlinskaya'dır. Dikkat ettiyseniz Gonçarov'un yarattığı kadınlar üzerine hiçbir şey söylemedik: ne Olga, ne Agafya Matveyevna Pşenitsına, ne de bayağı ilginç kişilikleri olan Anisya ve Akulina üzerine... Zira onlar üzerine yerli yerinde ve dinlenilebilir birşeyler söylemenin tümüyle gücümüzün ötesinde bir konu olduğunun bilincindeyiz. Gonçarov'un yarattığı kadın tiplerini irdeleyebilmek, kadın kalbi konusunda uzman olduğunu ileri sürmek anlamına gelecektir. Böylesi uzmanlıklardan uzak bir kişi olarak biz ancak Gonçarov kadınlarına hayran olduğumuzu söyleyebiliriz. Kadın okurlar Gonçarov'un kendilerine ilişkin ruhbilimsel çözümlemelerinin olağanüstü incelikte ve doğru-

lukta olduğunu söylüyorlar ki bu konuda onlara inanmamak elde değil... Bilmediğimiz bir alana girmekten çekindiğimiz için kadınların bu eleştirilerine en küçük bir eklemede bulunma cesaretini gösteremiyeceğiz. Ama yine de yazımızın şu son satırlarında Olga'ya ve onun oblomovluğa karşı takındığı tavra ilişkin birkaç şey söylemeden de edemiyeceğiz.

Olga, romanda gösterdiği gelişme çizgisiyle, Rus sanatçısının ancak şu anki Rus yaşamından çekip çıkarabileceği bir ideali temsil etmektedir. Mantığındaki olağanüstü sadelik, yüreği ve iradesinin şaşırtıcı uyumuyla bizi, romandaki gerçekliğinden kuşkuya düşürecek ve «Böyle bir kız olamaz» dedirtecek kadar şaşırtmasının nedeni de budur. Roman boyunca izlediğimizde Olga'yı kendine ve gösterdiği gelişmeye sürekli bağlı bir tip olarak görüyoruz; bu tutarlılığıyla o, yazarın «hikemî nasihatler»inin simgesi olan bir tip değil, canlı, bağımsız, bizim henüz rastlamadığımız bir tiptir. Yeni Rus yaşamına yönelik anıştırmalar da Ştolts'dan çok onda görülür; dolayısıyla oblomovluğun külünü savuracak sözcük beklense beklense ondan beklenebilir... Olga, Oblomov'u sevmekten, ona, ondaki ahlâkî değişime inanmaktan başlar... Onda bir kıpırtı yaratmak, yüreğini hayat ateşiyle tutuşturmak için sevgiyle, sevecenlikle, inatla, üzerine titreyerek uzun süre uğraşır. Onun iyi olamıyacak kadar güçsüz olduğuna inanmak istemez. Onda kendi umutlarını, kendisinin gelecekteki yaratılışını sever, bu yüzden de onun için her şeyi yapar, resmî nezaket kurallarına boşverir, hiçkimseye haber vermeden kalkıp tek başına onun evine gider ve bu

davranışlarıyla, onun gibi, şerefine leke düşeceğinden falan korkmaz. Oblomov'un kişiliğinde ortaya çıkan bütün sahteliği, yapmacıklığı, ikiyüzlülüğü çabucak farkeder ve ona sözlerinin, davranışlarının gerçeği yansıtmadığını, bütün yapıp ettiklerinin yalan olduğunu son derece yalın bir dille açıklar. Örneğin Oblomov yukarda sözünü ettiğimiz mektubu yazar Olga'ya ve bu mektubu kendisinin kahrolması pahasına salt onu düşünerek, onun adına kaygılanarak yazdığına inandırmak için binbir dil döker. «Hayır, der Olga, bu sözleriniz doğru değil. Salt benim mutluluğumu düşünüyor ve ayrılmamızın bu yüzden zorunlu olduğuna inanıyor olsaydınız, böyle mektuplar yazmak yerine çekip gider, bir daha beni görmezdiniz». Olga'nın birgün kendisi hakkında yanıldığını, kendisini değil bir başkasını sevdiğini anlayıp mutsuz olacağından korktuğunu söyler Oblomov. Olga'nın bu kıvırtmaya verdiği karşılık çok açıktır: «Bir varsayımda bulunuyor ve benim mutsuz olabileceğim sonucunu çıkarıyorsunuz. İyi ama neden mutsuz olayım? Ben şu anda sizi seviyorum ve mutluyum; ilerde bir başkasını seversem bu kez bu sevgiden dolayı mutlu olacağım demektir. Boş yere korkuyorsunuz benim için». Yalınlığı ve apaçıklığıyla, bugünkü toplumu oluşturan koşullara değil, yepyeni bir hayata eğilimi yansıtan bir düşünce biçimidir bu. Öte yandan Olga'nın iradesinin, yüreğine ne denli itaat ettiği de dikkate değer bir konu. Bütün alaylara ve başka tatsızlıklara karşın Olga Oblomov'u sevmeyi ve onunla ilişkisini sürdürür, tâ ki onun tam bir sünepe, sümsük olduğuna kesinlikle inanıncaya

dek. Bu kanıya varınca Olga açıkça, ona kendisi konusunda yanıldığını, onunla hayatını, yazgısını birleştiremiyeceğini söyler. Hem bu red sırasında, hem de daha sonra onu övmeye, ona okşayıcı sözler söylemeye devam eder; ama davranışlarıyla, bütün öteki oblomovlarm hiçbir kadın tarafından hiçlenmedikleri kadar hiçler onu. Hatırlarsanız Tatyana, romanın sonunda Onegin'e şöyle seslenir:

Sizi seviyorum (Niye yalan söyliyeyim?)
Ama artık bir başkasına aitim
Ve sonsuza dek ona bağlı kalacağım...

Yani yalnızca dışsal bir ahlâkî borç duygusudur onu alıkoyan; özgür olsa hemen Onegin'in boynuna atılacaktır. Natalya'nın Rudin'i bırakmasının tek nedeni, bu birlikteliğe tâ başlangıçta Rudin'in kendisinin direnmesi ve Natalya'nın da içi yana yana, Rudin'in kendisini sevmediğine inanmasıdır. Prenses Meri'nin yalnızca **nefretine hak kazanmayı başaran** Peçorin üzerine ise herhangi birşey söylemeye bile gerek yok. Olga'nın Oblomov'a davranışı ise bunlardan farklıdır. Açıkça ve tatlılıkla şöyle der Oblomov'a: «Geçenlerde farkettim: ben seni değil, sende olmasını istediğim şeyi, Ştolts'un bana gösterdiği şeyi, Ştolts' la birlikte uydurduğumuz şeyi sevmişim. Ben geleceğin Oblomov'unu sevmişim. Sen yumuşak başlı, tatlı, hoş bir insansın İlya... bir güvercin gibisin, onun gibi incecik, nazik, sevimli... Başını kanadının altına gizliyor ve başka birşey istemiyorsun; ömrünün sonuna kadar, başın kanadının altında kuğurmak sana yetiyor... Ben senin gibi değilim; yetmez bana bu kadarı, bana

başka şeyler gerek, ama bunların ne olduğunu kendim de bilmiyorum!» Ve Oblomov'u bırakıp, kendisinin de ne olduğunu bilmediği birşeylerine kavuşmaya çalışır. Sonunda bu birşeyleri Ştolts' da bulur, onunla hayatını birleştirir, mutlu olur. Ama bu noktada da durmaz, durulmaz. Sisler içinden el eden gizemli birtakım sorular tedirgin eder durur kendisini; öğrenmek istediği birşeyler, birtakım gizler vardır sanki. Yazar bize Olga'nın tedirginliklerini, heyecanlarını bütünüyle açmaz; bu yüzden bizim bu konuda kendi başımıza bir tahminde bulunmamız yanıltıcı olabilir. Ama yine de, bizce, Olga kafasıyla ve yüreğiyle yeni hayata doğru eğinmektedir ve O yeni hayata Ştolts'dan çok, çok daha yakındır. Bizi böyle düşünmeye yönelten şey, örneğin, aşağıdaki konuşmada yer alan üstü kapalı bazı ifadelerdir:

— Peki, ne yapmalı? —diye sordu Olga.— Kendimizi koyvereceğiz ve üzülüp duracak mıyız?

— Hiç de değil, —dedi Ştolts.— Kararlı ve sakin olacağız. —Sonra Olga'yı kucaklıyarak:— Biz olağanüstü güçleri olan birer dev değiliz, —diye sürdürdü,— bu bakımdan da, başkaldırmış sorunlara karşı Manfredler, Faustlar gibi kaba bir savaşa girişecek değiliz; bu sorunların savaş çağrısını kabul etmeyeceğiz, başımızı eğip zor ânı sessiz bir biçimde savuşturacağız; sonra hayat yeniden gülümseyecek ,yeniden mutluluk ve...

— Ya bu zor ânı sessiz bir biçimde savuşturamazsak, ya bu sorunlar yakamızı bırakmaz-

sa?.. Bitmez tükenmez bir keder gitgide daha çok kemirmiyecek mi içimizi?

— Ne gelir elden? O zaman bunu hayatın başımıza yolladığı yeni bir felâket olarak kabul edeceğiz... Ama hayır, böyle birşey olamaz, bizim başımıza böyle birşey gelemez! Hem bu dert yalnızca senin derdin değil ki, insanlığın ortak derdi. Sana sıçrayan yalnızca bir damla... İnsan hayattan koptu mu, desteksiz kaldı mı, bu dert korkunçtur... Bizimse...

Bizimse... ne? Tamamlamaz sözlerini Ştolts. Ama açık olan birşey vardır «başkaldırmış sorunlara karşı savaşa girmek» niyetinde değildir O; başını «uysallıkla eğmektir» onun kararı. Olga'ysa hazırdır bu savaşa, bu savaşın özlemini duyar, Ştolts'la iki kişilik, sessiz mutluluğunun oblomovca bir duyumsamazlığa, gevşekliğe dönüşmesinden korkar. Hayatın sonra yeniden gülümseyeceği umuduyla başını eğip zor ânı sessizce savuşturmak isteğinde olmadığı çok açıktır. Oblomov'a inancı tükendiğinde nasıl onu bırakabildiyse, kendisine artık inanmaz olduğunda Ştolts'u da bırakacağı kesindir. Kafasındaki sorular ve kaygılar içini kemirmeye devam ederken, Ştolts'un tek yaptığı, bunları hayatın yeni bir felâketi olarak kabul etmek ve baş eğmek öğütleri vermek olduğunda Olga, kesinlikle Ştolts'u da bırakacaktır. Çünkü O oblomovluğu çok iyi tanır; hangi maske altında gizlnirse gizlensin onun bütün türlerini çok iyi ayırt edebilir. Ve O, acımasız hükmü oblomovluğun yüzüne karşı okuyacak gücü her zaman kendinde bulacak bir insandır...

NOTLAR

Dobrolyubov'un liberal eleştirmenlerce pek hoş karşılanmayan «Oblomov» incelemesi dönemin Rus toplumunda çok geniş yankı yaratmış, Gonçarov tarafından da beğeniyle karşılanmıştır. Gonçarov, P. V. Annenkov'a yazdığı 20 Mayıs 1859 günlü mektubunda, Dobrolyubov'un, romanını derinlemesine kavrayışından, estetik çözümlemelerindeki incelikten, yaratıcılık sürecini şaşılacak biçimde anlayışından sözeder. Yine 20 Mayıs 1859 tarihli, ama bu kez İ. Lihovski'ye yazdığı mektubunda ise, «Dobrolyubov'un 'Sovremennik'de yayınlanan yazısı oblomovluğu olanca derinliğiyle sergiliyor» der.

1 Gogol'ün «Myortvıye Duşi» adlı romanından alıntı (c. 2 ,Bl. 1).

2 «Sovremennik» dergisi yazıkurulunca çıkarılan «Resimli Edebiyat Dergisi»nde 1859'da yayınlanan «Son Oblomova» başlıklı alıntıdan sözediliyor.

3 «Dvoryanskoye Gnezdo» «Sovremennik»de yayınlanmıştı (1859, No. 1).

4 Ogarev'in «İspoved» adlı şiirinden alıntı.

5 Burada ve aşağıda gösterilen alıntılar, Puşkin'in «Yevgeni Onegin»inden yapılmıştır (I. Bl., XXXVII. bent).

6 I. Bl., XLIII. bent.

7 Her iki alıntı da I. Bl., XLIV bent.

8 IV. Bl., XXXVIII - XXXIX. bentler.

9 I. Bl., XLVI. bent.

10 VIII. Bl., XXXII. bent (yanlış bir alıntı).

11 IV. Bl., XVI. bent.

12 VIII. Bl., XIII. bent (yanlış bir alıntı).

13 Nekrasov'un «Şaşa»sından (4. Bl.) değiştirilerek yapılmış bir alıntı.

14 «Şaşa», Bl. 4.

15 «Yevgeni Onegin»den (II. Bl., XVI. bent) değiştirilerek yapılmış bir alıntı.

16 «Yevgeni Onegin», II. Bl., IV. bent.

17 Dobrolyubov, 1857 - 1858 yıllarında Petersbur'da Prof. İ. V. Vernandskiy yönetiminde yayınlanan «Ekonomik Gösterge» dergisinin tutumunu eleştiriyor. Söz konusu edilen yazılar, derginin 1858 tarihli 11 ve 12. sayılarında yeralan «Mülkiyet ve Yasa» ile 1859 tarihli 13. sayısında yer alan «Ekonomik Yasaların Toplumsal Etkisi» başlıklı yazılardır.

18 «Yevgeni Onegin»den (VII. Bl., XXV. bent) yanlış bir alıntı.

19. P. V Annekov yayını olan «Turgenyev İ. S., Öyküler. 1844 - 1856. SPb., 1856»dan sözediliyor.

20 1850'li yıllarda yaygın olan liberalce süslü söyleyiş biçemini kullanarak Dobrolyubov bu biçemle alay ediyor.

21 Benediktov'un («Sovremennaya molitva» «Yeni Şiirler», 1857) adlı şiirinden alıntı.

EZİLENLER

«Gene mi ezilen insanlar! 'Kara Çarlık' başlıklı yazıda bunlardan yeterince söz edilmemiş miydi? «**Sovremennik**»in eleştiri bölümünde de bıktırasıya incelenmemiş miydi bu insanlar? Anlaşılan, edebiyat eleştirisini, Rus toplumu üzerine patalojik etüdlere dönüştürmek gibi çirkin bir saplantıyla karşı karşıyayız...[1] Acaba bu kez de aynı şey mi olacak? Çünkü edebiyatımızın en dikkate değer kalemlerinden birinin yeteneğinin içyüzü ve düzeyi gibi sanat için son derece önemli bir sorun var gündemde; üstelik ,bu konuda onbeş yıldır birbiriyle çelişen bir yığın görüş ileri sürüldüğü için bu sorun alabildiğine ilginç bir niteliğe bürünmüş durumda. Bilindiği gibi «**İnsancıklar**» edebiyatta değişik görüşleri savunan bütün gruplar tarafından büyük bir heyecanla karşılanmıştı. Belinski, nasıl Lermontov Puşkin'e çok şey borçluysa, Dostoyevski'nin de Gogol'e çok şey borçlu olduğunu, ama yine de bir Gogol tak-

litçisi sayılamıyacağını, özgün ve büyük bir yazar olduğunu söylemişti. Çünkü, diye eklemişti Belinski, Dostoyevski, hiçbir Rus yazarında görmediğimiz bir başlangıcı gerçekleştirmiş bulunuyor. Bu da biryana, Belinski şöyle bir kehanette de bulunmuştu: 'Dostoyevski, hemen anlaşılacak, benimsenecek yazarlardan değil. Onun etkinlik gösterdiği alanda pek çok başka yetenek ortaya çıkacak, bu yetenekler onunla karşılaştırılacaklar, ama bu iş, bay Dostoyevski ününün doruğuna ulaştığında —evet, tam bu sırada,— bu yeteneklerin unutulmalarıyla sona erecek' («**Anayurt Notları**», 1846, No: III, s. 20).[2] Belinski bunları yazdığı zaman Sollogub, Grebenka, Lugansk[3] gibi yazarların yapıtları yayınlanmış bulunuyordu; Gonçarov «**Olağan Öyküsü**»yle henüz ortada yoktu; Turgenyev ve Grigoroviç önemsiz birkaç öykü yayınlamışlardı, o kadar; daha sonra ünlenecek olan Ostrovski, Pisemski, Tolstoy vb. yazarlardan ise hiçbir ses yoktu. O zamandan bu yana üç yıl daha geçti: yeni yazarlar ortaya çıktı, bunlar kendilerine saygın yerler edindiler, tanındılar; bay Dostoyevski ise habire yazıyordu, ama yeni yazdıklarının hiçbiri, ilk yapıtıyla boyölçüşecek gibi değildi. 1849 yılının ortalarında, bay Dostoyevski yazmayı kesti,[4] ancak edebiyatımız bundan fazlaca etkilenmiş, üzülmüş gibi görünmedi .On yıllık suskunluğu sırasında insanlar Bay Dostoyevski'nin adını, ya onu daha ilk kitabıyla dâhiler arasına yükseltmelerinden dolayı kendi saflıklarıyla, ya da onun herkesçe aşırı sevilmesine yol açan ölçüsüz onur düşkünlüğüyle alay etmek için andılar. Son on yıl içinde Rus edebiyatının ufkunda doğan yeni yıldız-

ların gözkamaştırıcı parlaklıkları karşısında epeyce solgunlaşmış olmasına karşın, iki yıl önce bay Dostoyevski yeniden edebiyat dünyamızda göründü. Bu iki yıl içinde yazarın dört büyük yapıtı yayınlandı,[5] ancak bu kitaplar üzerine eleştirmenin henüz yansız bir yargıda bulunduğu görülmedi. Şimdi eleştirmenimizi bekleyen bir görev var: Bay Dostoyevski'nin yazarlığında bir olgunlaşma, gelişme var mıdır, varsa ne ölçüdedir, kendileri için Belinski'nin eleştirilerinin sözkonusu olmadığı yeni yazarlarla karşılaştırıldığında ne gibi estetik özellikler göstermektedir, yeni yapıtlarının eskilerden ne gibi eksikleri ya da üstünlükleri vardır ve bu yeni yapıtlar ona Gonçarov, Turgenyev, Grigoroviç, Tolstoy vb. gibi yazarlar arasında nasıl bir yer açmakta, onu hangi düzeye oturtmaktadır? Edebiyat tarihimiz için son derece önemli sanatsal bir sorun var eleştirmenin önünde; ama bakıyorsunuz, onun, ezilen insanlar gibi estetikle hiçbir ilgisi olmayan bir konuda görüşlerini bildirmeye hazırlandığı görülüyor».

Ne zaman bir eleştiri yazısı yazmaya başlasam, beni bu tür istekler ve haykırışlarla kuşatma altına alırlar. Bir eleştirmenin[6] görüşüne göre, bu kuşatmadan kurtulabilmemin tek yolu, böylesine önemli sorunlara çözüm getirmenin benim gücümü aşan bir iş olduğunu açıkça kabul ve itiraf etmek. Doğrusu böyle bir itirafa ben çoktan hazırım. Ama yine de, ilkin, bu benim özsaygıma dokunan birşey ,ikincisi de, kendime neden böyle bir kara çalayım ki? Eleştiri, sanatın genel yasalarının özel bir yapıta uygulanmasıdır; eleştiri, yazarın üstünlüklerini ve eksik-

liklerini bir ayna gibi kendinde yansıtmalı, yazara doğru yolu, okurlara ise sözkonusu yapıtta hayran olunacak ya da olunmayacak yerleri göstermelidir... Gerçek bir eleştiri böyle mi olmalı dersiniz? Evet. Ama ne var biliyor musunuz: böylesi bir saf eleştiri kuramının uygulanabilirliği yoktur; tıpkı zengin ve mutlu olma yollarına ya da kadınların kalbinin nasıl kazanılacağına ilişkin kuramların uygulanılabilirliklerinin olmadığı gibi... Kadınların kalbini kazanma kuramı, kadınlarca beğenilen bütün özellikleri üzerinde toplamış bir insana ve zengin, mutlu olma kuramı uysal, düzenli, tutumlu, hünerli, lütuf dileyici bir insana uygulanırsa, bu uygulamalar da, kitapta yazılana (kurama) yaklaşan sonuçlar elde edilebilecektir. İyi ama, zengin olma yolları, mutlu olma yolları diye sunulan ve «tutumlu ol», «hiçbir zaman tutkularının tutsağı olma», «azla yetin», «kendilerine herhangi bir şekilde bağımlı olduğun insanların bütün aşağılamalarına katlan» vb. vb. gibi öğütleri içeren zenginlik ve mutluluk kuramı ateşli, savurgan, kabına sığmaz bir insana uygulanacak olursa ne olacaktır? O zaman zenginlik ve mutluluk kuramı; teklifsizlik, sıkılmazlık, gençlik, —hadi güzellik demiyelim ama,— eli yüzü düzgünlük vb. gibi özelliklerin ilk planda yer aldığı «kadınların kalbini kazanma» kuramının çekingen ve çirkin bir ihtiyara uygulanmasıyla elde edilecek sonuçtan daha farklı bir sonuç sağlamıyacaktır. Eleştiride de durum aynı: ideal diye nitelenen özellikleri bir parçacık da olsa içinde taşıyabilen, kalıcı ve güzel olma konusunda az ya da çok şansı olabilen, yani özgün olabilen ve başka birtakım

nitelikleri, ilişkileri bakımından değil, içinde taşıdığı üstünlükler bakımından mükemmel, harikulâde diye nitelenebilen bir yapıt elinize geçtiyse, ne âlâ! Böyle bir yapıt estetik açıdan da incelenebilir, sanatsal incelikler açısından da; böyle bir yapıt didik didik didiklenir, bütün gizli kalmış, ilk bakışta anlaşılamayan yanları ortaya çıkarılır, sergilenir. Üstelik bütün bunlar kendiliğinden olur, güzel bir tabloya onun güzelliğini ortaya çıkaracak uygun bir ışığın düşmesini sağlamaya çalışmanız ya da böyle bir tablonun üzerine konmuş bir sineği kovalamak için elinizi hiç düşünmeden sallamanız gibi... Ama günümüz Rus yazarlarının yapıtları üzerine sanatın öncesiz ve sonrasız yasalarını uygulamak, bunların sanatsal güzellikleri üzerine yorumlara girişmek, (Bay Annenkov ve onun yolunu izleyenler beni bağışlasınlar!)[7], tempoyu kaybetmemeyi başarabilen bir piyanisti isteklendirmek için müzikte ses aralıkları kuramını geliştirecek çalışmalara girişmek ya da bir öğrencinin basit bir denklemin çözümünde yaptığı yanlış dolayısıyla matematikte olasılıklar kuramı üzerine açıklamalara girişmek gibi gülünç geliyor bana.

Başlarını «kendi edebiyatlarının içine» gömmüş, yeni bir dergi çıkarmaktan başka toplumsal hayattaki hiçbir olayla ilgileri olmayan insanlar için kendi karınca yuvaları gerçekten de olağanüstü önemlidir. Yalnızca hayattan uzak, soyut sanat kuramlarıyla uğraşılır ve bay Turgenyev'in yapıtlarını örneğin bay Şişkin'in yapıtlarıyla, ya da bay Gonçarov'un romanlarını bay Karnoviç'in romanlarıyla karşılaştırmaktan

başka birşey yapılmazsa, sonuçta aşka gelip

Karıncanın biri öyle güçlüydü ki...[8]

diye haykırmak işten değildir. Ama inanın, bu karıncanın başına toplanacak ve onun gücünü nasıl göstereceğini izleyecek olanlar yalnızca işi gücü olmayan birtakım avarelerdir. Çoğunluğun işi başından aşkındır ve bunlar bir güç gösterisini ilginç bulsalar bile, böylesi bir güç gösteri- değildir ilginç buldukları.

Çağdaş Rus roman ve öyküsünün gücünün boyutları üzerine burada birşeyler söylemek isterdim; ama bizi konumuzdan epey uzaklaştıracak bir sapma olurdu bu... En iyisi bir başka yazımızda ele alalım bunu. Nasılsa güncelliğini ve önemini hep koruyacak bir konu bu. Şimdi ben doğrudan doğruya bay Dostoyevski'ye, başlıca olarak da onun son romanına gelmek ve okurlara sormak istiyorum: bay Dostoyevski'nin son romanını estetik açıdan irdelemek eğlenceli bir iş olur mu, olmaz mı?

Bay Dostoyevski'nin son romanı hiç fena sayılmaz; o kadar fena sayılmaz ki, okurlar sanırım bu romanı yalnızca büyük bir zevkle okumakla kalmadılar, bu romanın nerdeyse büyük bir övgüyle sözünü de ettiler... Dahası bu romanın karşısına birkaç rakip bile çıkacak oldu: Bay Ahşarumov'un[9] «Yabancı Ad»ı bunlardan ilkiydi; ancak, söylenildiğine göre, bu romanın ikinci bölümünden sonra Polevoy'un[10] romanlarının çeşnisinde bir bayağılıkla karşılaştı okurlar ve romanın tamamını okumaktan vazgeçtiler. Bay Potehin'in[11] «Yoksul Soylular»ı da, söylenildiğine

göre, «Ezilenler»* düzeyine ulaşmaktan çok uzak bir romandı. Kısacası şu anda bay Dostoyevski'nin romanı, içinde bulunduğumuz yılın en başarılı edebiyat olayı olma özelliğini koruyor. Ama gelin de siz bu başarılı yapıta edebiyat eleştirisinin katı kurallarını uygulamaya kalkışın!

Okurlarımızın büyük bölümü herhalde «Ezilenler»in konusunu biliyordur. Bu bakımdan ben burada romanı en kalın çizgileriyle ve çok kısa olarak özetlemekle yetineceğim.

Öykü, «başarılı olamamış edebiyatçı» İvan Petroviç'in ağzından anlatılır. İvan Petroviç, İhmenev adında bir çiftlik sahibinin yanında yetişmiştir .İhmenev kendi çiftliğinin yanısıra prens Valkovski'nin çiftliğini de yönetmektedir. Valkovski, İhmenev'e çok güvenmektedir; hatta Petersburg'da el bebek gül bebek yetiştirilen ondokuz yaşındaki oğlu Alyoşa'yı bile bakıp eğitmesi için köye, İhmenev'in yanına yollamıştır. Ancak aradan bir yıl geçip de prens köye, çiftliğine gelince, İhmenev'le tartışır: ortalıkta dolaşan söylentilere göre İhmenev Alyoşa'yı onyedi yaşındaki kızı Nataşa'yla evlendirebilmek için birtakım dolaplar çevirmiştir. Prens çiftliğinin yönetimini İhmenev'in elinden alır, dahası, zimmetine para geçirdiğini öne sürerek kendisini

---

* Dostoyevski'nin, özgün adı «Unijenıyye i Oskorblenıye» olan romanının dilimize yapılan çevirileri «Ezilenler» adıyla tanındığı için biz de burada bu adı yeğledik. Gerçekte Dostoyevski'nin romanına koyduğu adın Türkçe'deki karşılığı «Aşağılananlar, hor görülenler» biçimindedir. Dobrolyubov'un ileriki sayfalarda yer alan kimi belirlemelerini daha iyi anlayabilmek için bu noktayı hatırda tutmak gerekiyor. (Çev.)

mahkemeye verir. İhmenev «davayı takip edebilmek için» Petersburg'a taşınır.

Petersburg'da, tabii, İhmenevler'i İvan Petroviç karşılar. İvan Petroviç Nataşa'ya çılgınca âşıktır, Nataşa da ona. Hatta aralarında anlaşmışlar, ana babalarının onayını bile almışlardır. Yalnız bir küçük öğüt verilmiştir kendilerine İvan Petroviç'in şimdikinden biraz daha çok para kazanabilmesi için evliliklerini bir yıl kadar ertelemeleri yerinde olacaktır. Bu arada Alyoşa da, babasından gizli olarak İhmenevler'e gelip gitmeye başlamıştır. İhtiyarlar Alyoşa'yı, babasıyla davalı olmalarına karşın sevecenlikle karşılarlar; Alyoşa 21 yaşına gelmiştir gerçi, ama son derece uysal, yumuşak başlı bir çocuktur. Bu arada Alyoşa Nataşa'yı sever, Nataşa da Alyoşa'yı. Hem Nataşa'nın Alyoşa'ya aşkı öylesinedir ki, güzel bir akşam vakti baba evinden ayrılıp Alyoşa'ya kaçar. İvan Petroviç bütün bunları bilir, kaçak âşıklara ve herkese yardım eder, kızdan ana babasına, ana babadan kızlarına haber taşır vb. Bir süre sonra İvan Petroviç'in koşuşturmaları ikiye ayrılacaktır: birgün sokakta rastladığı yaşlı bir adam kollarında ölür ve İvan Petroviç de bu adamın evine taşınır. Yaşlı adamın evine 13 yaşında Nelli adında bir kız çocuğu gelip gitmektedir; bu kız yaşlı adamın torunudur. Birgün dedesinin evine uğradığında evde dedesi yerine, tanımadığı İvan Petroviç'i görünce kaçar. İvan Petroviç kızı izler. Kız ahlâksız bir kadının elindedir. Tam kızcağızı bir içki ve eğlence meclisinde satmak üzereyken İvan Petroviç yetişir ve Nelli'yi alıp kendi evine götürür. Artık İvan Petroviç Nataşa'dan Nelli'

ye, Nelli'den Nataşa'ya koşmaya başlamıştır. Bu arada prens Valkovski oğlunun Nataşa'dan ayrılmadığını görünce bir kurnazlık düşünür: Nataşa'nın evine gelip, oğlu da oradayken, Nataşa'dan oğluyla evlenmesini diler. İşlerin böyle birdenbire yoluna girivermesinden herkes sevinçlidir. Ancak aklı kafasından bir karış yukarda olan Alyoşa, (Nataşa'ya duyduğu sevgi, gücünü, babasının bu işe karşı olmasından aldığı için), babasının karşı koyması sona erince Nataşa'dan yana rahatlamış, hatta artık birkaç gün boyunca ona uğramaz olmuştur. Artık balolara, sosyete toplantılarına katılmakta ve sürekli olarak babasının kendisi için bulduğu gelin adayıyla beraber olmaktadır. Birkaç gün sonra bu kızı da Nataşa kadar sevdiğini anlayacak, birkaç gün daha geçtikten sonra ise, Nataşa'dan bile çok sevdiği sonucuna varacaktır. Baba-prensin hesabı doğru çıkmıştır; Alyoşa'nın babasının planını anlayan Nataşa, hazırlanmış bir söylevi okur gibi bütün bildiklerini adamın yüzüne haykırır. Prens hakarete uğramış bir havayla Nataşa'nın evini terkeder, ancak birkaç gün sonra, çeşitli hakaretlerle baharatladığı son derece edepsiz bir ağızla İvan Petroviç'e herşeyi itiraf eder. Bu arada İvan Petroviç'in evine geldiğinde prens Nelli'yi görmüştür. Nelli ise prensten çok korkmuş ve hastalanmıştır. İvan Petroviç için gene telaşlı koşuşturmalar başlamıştır: evinde hasta bir kız; ötede Nataşa'nın işi iyice düğümlenmiş durumda; Alyoşa'nın babası oğlunu evlendirmek ister; Alyoşa'nın evleneceği kız, Katya, bu işe rızası olup olmadığını öğrenmek için Nataşa'yla tanışmak ister; Nataşa'nın babası iyice çileden çık-

mıştır, kızına lânetler yağdırır, prensi düelloya çağırmaya kalkışır; arada kalan annenin yüreği paramparçadır; Nataşa'nın kendisi ise ayakta durbilecek güçten bile yoksun, perişan durumdadır... Neyse sonunda herşey yoluna girer: Alyoşa, Katya ve onun ailesiyle birlikte köye gider; Nataşa da baba evine dönmeye karar verir. Nataşa'nın babasının yüreğini yumuşatmak ve onu kızını bağışlamaya hazırlamak için, küçük Nelli kullanılır: başından geçenler anlattırılır ona, daha doğrusu annesinin öyküsü anlattırılır. Nelli'nin annesini soylu biri baştan çıkarmış, o da üzerine lânetler alarak baba evinden kaçmıştır. Ancak kısa süre sonra sevgilisi, kadının nesi var nesi yoksa alır ve kendisini kapı dışarı eder. Babaya bağışlaması için yalvarıp yakarmalar boşunadır ve kadın ıslak, karanlık bir bodrumda açlıktan ve veremden ölür. Nelli'nin annesinin öyküsü gerçekten de beklenen etkiyi göstermiş ve İhmenev, bağışladığını söylemek için kızının evine gitme hazırlıklarına başlamıştır ki, buna hiç gerek kalmamıştır; çünkü Nataşa'nın kendisi baba evine dönmüş ve tabii sevgiyle kucaklanarak karşılanmıştır. Bu arada İvan Petroviç'in arkadaşı Masloboyev'in yardımıyla, Nelli'nin prens Valkovski'nin kızı olduğu ortaya çıkarılmıştır. Yani Nelli'nin annesini baştan çıkaran, sonra da soyup kapı dışarı eden soylu kişi prens Valkovski'dir. Üstelik anlaşılmıştır ki, prens Valkovski Nelli'nin annesiyle yasal olarak evlenmiştir, yani Nelli, prensin yasal kızıdır. Ancak ellerinde bunları kanıtlayacak belge yoktur, bu yüzden de prense karşı herhangi bir girişimde bulunabilmeleri olanaksızdır. Alyoşa, Katya'yla

evlenmiştir. Böylece, aşağılananlar ve horlananlar, öçlerini alamadan elleri böğürlerinde kalmışlardır. Nelli kısa süre sonra ölmüş, prensle olan davasını kaybeden ve elindeki son varlığı olan çiftliği İhmenevka'yı da böylece yitiren İhmenev ise taşrada biryerlerde kendine iş bulmuş, kızını ve karısını da alarak Petersburg'u terketmiştir.

Romanda çok sayıda canlı ve iyi işlenmiş ayrıntılar var; roman kahramanının gözü biraz melodramda gibi, ama yine de yer yer onun anlatımında da fena sayılamıyacak bir düzey tutturulmuş; küçük Nelli tipi bayağı iyi; ihtiyar İhmenev de, yine, çok canlı ve doğal çizilmiş. İçinde yaşadığımız şu günlerde ortalıkta iyi bir tek romanın olmaması dolayısıyla bunlar, okurların romana ilgi göstermelerine hak kazandıran şeyler. Ama yine de bu özellikleri, bay Dostoyevski'nin romanını, genel sanat isterlerini karşılayan ve ayrıntılı bir estetik çözümlemeye hak kazanan roman düzeyine yükseltmiyor.

Her şey bir yana, yazarın şu yöntemine bir bakın Nataşa'yla Alyoşa'nın aşk ve ızdırap öyküsünü bize, kendisi Nataşa'ya çılgın gibi âşık olan ve Nataşa'nın mutluluğu uğruna kendini feda etme yolunu seçmiş olan biri anlatıyor. Her şeyi en ince ayrıntılarına kadar bildiği halde nişanlısının sevgilisiyle öpüşecek, onun buyruk kulu, ayak hizmetçisi olacak kadar ruhsal yüceliğe ermiş bu insan, itiraf edeyim ki benim hiç hoşuma gitmedi. Bu insanlar ya birbirlerini hiç sevmemişler, ya da yalnızca kafalarıyla sevmişler. Böyle insanları edebiyatta ancak, yürekle sevmekten çok, kafayla sevmeyi bilen biri canlan-

dırabilirdi. Bu romantik özdengeçmişler eğer gerçekten sevebilmişlerse, nasıl paçavradan bir yürekleri ve nasıl tavuksu bir duyguları olsa gerek! Oysa bu paçavra yürekli, tavuk duygulu insanlar bize birşeylerin ideali olarak sunuluyorlar! Eğer doğru anımsayabiliyorsam aşkta böylesine bir özveri kombinasyonunu bize ilk bay Turgenyev[12] anlatmıştı; kısa süre önce bunu «**Arife**»de yinelediğini gördük; ancak bu kez daha dikkatliydi: Bersenyev'in İnsarov'dan yardım isterken, Yelena'ya olan duygularının tam ayırdında olmadığını duyumsatıyordu okura. Bay Dostoyevski'nin de kendine böyle bir kahraman seçişi ilk değil: «**Beyaz Geceler**»in hayalcisinde de görmüştük biz bu tipi. Ancak bunun yanında o çocuk oyuncağı kalacak bir tiptir. Çünkü bu kez karşımızda aklı başında, ne yaptığını, ne ettiğini bilen, soylu, gelişmiş bir insan var ve bu insan böyle bir özverili aşk kombinasyonuna düşüyor ve bunu bize anlatmaya kalkışıyor. Gösterdiği ahlâkî yücelik, kahramanlık ne denli büyük olursa olsun, anlattığı öyküde bu kişinin durumunu izlemek onun yüceliğinden de ilginç geliyor insana. Çünkü bütün aşağılanan ve horlananlar içinde o belki de en fazla aşağılanan ve horlanandır. Bütün bu aşağılanmalar onun ruhuna nasıl yansımıştır; aşkının mahvoluşunu izlerken nasıl acılar çekmiştir; nişanlısını baştan çıkaran çocuğa yardım ederken hangi düşünce ve duyguların etkisi altında bulunuyordu; aşk, kıskançlık, gurur, acıma, nefret tiksinti duyguları hangi sonsuz varyasyonlarıyla yüreğinde dönenip duruyordu; nişanlısıyla nişanlısının sevgilisi arasında ayrılık saatinin yaklaşmakta olduğunu iz-

lerken yüreğinden neler geçiyordu: bütün bunları aşağılanan, hakaretlere uğrayan insanın kendisinin anlattığı bir öykü içinde canlandırabilmek doğrusu müthiş yetenek isteyen çok çetin bir iştir. Bu çetin işin tümüne de değil, bir küçük ayrıntısına el atmak girişiminde bulunan, başarısız bir girişimde bulunan Ernest Fedo, Avrupa çapında bir üne ve yığınla hayrana sahip olmuştu.[13] Bizse bu çetin sorunun bir ayrıntısına da değil, tümüne şiir gibi bir çözüm bulmuşuz, ne güzel! Bir de sanatsal bütünlük olsaydı, bütün karakterler, ahlâk planındaki bütün olaylar, neden sonuç ilişkisi içinde aydınlatılmış olsaydı, o zaman örneğin, Ostrovski'nin komedilerinden sonra Rus insanının kişiliğindeki patriarkal genişliğe nasıl bakmamız gerektiğini anladığımız gibi, bu iyi yürekli insanları nasıl değerlendirmemiz gerektiğini, kendilerini insancıl düşüncelerle kişiliksizleştirişlerinin onlara neye maloldu̇ğunu anlayabilecektik...

Bay Dostoyevski, psikolojik ayrıntıları betimlemeyi sevmesiyle ünlüdür. Onun, sanırım, «Öteki» adlı romanı hakkındaki, «Bu bir roman değil, psikolojik bir ilerleme» şeklindeki görüş, ünlü bir fıkranın doğmasına neden olmuştu.[14] Bu bakımdan bay Dostoyevski'nin, yukarda sözünü ettiğim görüşe özellikle çatmakta olduğu düşünülebilir. O zaman, elbette ,yaptığı işin sanat değeri açısından da bir anlamı olabilirdi. Ancak bay Dostoyevski'nin romanını okuduğunuzda, İvan Petroviç'in ruh dünyasına ilişkin cılız da olsa herhangi bir betimlemeye rastlamadığınız gibi, bu konunun yazarı düşündürttüğüne ilişkin en küçük bir anıştırmaya da rastlıyamıyorsunuz.

Hatta belki tam tersi bir durum sözkonusu: seven ,kıskanan, acı çeken bir insanın ruhunda neler olup bittiğinin anlaşılabilecek gibi olduğu yerlerden yazar özellikle kaçınmaktadır. Alyoşa' nın Nataşa'yı ayartmaya çalıştığı ve sonuçta baba evinden kendisine kaçmasını sağladığı koca beş aylık süreye romanda beş satır bile çok görülmüştür. Alyoşa ve Nataşa'nın birlikte yaşadıkları ilk yılın yarısı, hemen hiçbir açıklama yapılmadan, adeta atlanmıştır. Romandaki olaylar birkaç aylık bir süreyi kapsamaktadır ve bütün bu süre içinde İvan Petroviç hep bir buyruk kulu, ordan oraya koşuşturan bir ayak hizmetçisidir ve sonuçta iki kez fenalaşır, az kalsın sıtma titremeleriyle yatağa düşecektir. İşte hepsi bu; adamın ruhunda neler olup biter, bunların hiçbirini öğrenemeyiz; bilebildiğimiz yalnızca İvan Petroviç'in pek de iyi bir durumda olmadığıdır. Kısacası, karşımızda, sevdiği kızın yanlışlarını, acılarını, kendisinin uğradığı aşağılanmaları anlatan, sevdiği kız uğruna kendini feda eden tutkulu bir âşık değil, seçtiği öyküleme biçiminin kendisine ne gibi sorumluluklar yüklediğini hiç düşünmeden, bilinen bir öyküyü beceriksizce anlatmak üzere yola çıkan yazarın kendisi var Öyküdeki iğretiliğin, yapmacıklığın, öyküye uydurma havası veren sahteliğin nedeni de bu. Aslında roman kişilerinden biri olması gereken anlatıcının, eski tragedyalardaki sırdaş benzeri bir konumda görünmesinin nedeni yine bu. Nataşa'nın babası tasarılarını açıklamak için ona gelir; Nataşa'nın annesi kızından haber almak için ona başvurur; Nataşa'nın kendisi, dertlerini dökmek için onu yanına çağırır; aşkını, ha-

vailiğini, pişmanlıklarını anlatmak için Alyoşa ona gelir; Alyoşa'nın nişanlısı Katya, Alyoşa'nın Nataşa'ya duyduğu sevgi üzerine görüşlerini almak için onunla tanışmak ister; Nelli, kişiliğini göstermek, Masloboyev Nelli'nin prensle ilişkisini ortaya çıkarmak ve açıklamak için ona rastlarlar ve son olarak prens bile kendini ondan alamaz, onu bir restorana götürür, dahası ona, yaptığı iğrençlikleri anlatmak için bir güzel sarhoş olur. İvan Petroviç'se herkesi dinler, kendisine anlatılan her şeyi not eder. Onun romana bütün katılımı işte bundan ibarettir.

Kendisi için bunca önemli olaylar karşısındaki tavrı böyle olan bir kişiden bizi öteki roman kişilerinin iç dünyalarına sokmasını beklememiz tümüyle boşuna olacaktır. Gerçekten de, roman bize çeşitli olay örgülerinden oluşan bir çiçek dürbünü sunuyor ve biz bu olayların rastlantısal tanığı olarak kendimizi bazan bir sokakta, bazan bir konuk odasında, bazan da bir çatı katında buluyoruz ve bu çiçek dürbünü gösterisi sırasında falanca olayın, kişinin, nesnenin anlamını, oluş ve varlık nedenini açıklayan biri bulunmuyor. Romanın düğümünü Nataşa'nın Alyoşa'ya aşkı oluşturuyor. Nataşa, aklı başında, ciddi, duygusal planda özel birtakım gizli istekleri, eğilimleri olmayan, hatta hiçbir gizli isteği, eğilimi olmayan bir kız olarak sunuluyor. Alyoşa ise havai, düşüncesiz, kişiliğindeki ahlâkî temelden yoksunluk hiçbir rezillikten utanmayacak düzeye varmış, 21 yaşında bir çocuk. Hatta yaptığı kötülükleri kendisi anlatır, bunların kötü şeyler olduklarını bildiğini söyler, ama çok geçmeden aynı rezillikleri yineler. Bu arada an-

latıcı ise, onun saflığını, masumluğunu övmek için bize şunları söyler: «Hiç yalan söylemezdi; yalan söyledi mi bu yaptığının kötü birşey olduğu aklının köşesinden bile geçmezdi». Anlıyorsunuz değil mi durumu: Prens Valkovski gibi bir adamın oğlu olmasına, yüksek sosyete çevresinde yetişmiş olmasına (burada neler neler görüp geçirmiştir kimbilir) ve 21 yaşına gelmiş olmasına karşın bu saf ve sevimli çocuk hâlâ iyiyle kötüyü birbirinden ayıramamaktadır. Anlatıcı okurlara Alyoşa'yı ideal bir tip olarak gösterirken (şövalyece gönlüyücelik de rakibinden sözederken bu tutumu gerektirmez mi!) «birilerinin karşıkonulmaz güçteki etkileri altında kaldığında onun da kötü şeyler yapabildiğini, ama kötü davranışının sonuçlarını gördüğü anda pişmanlıktan ölebilecek yapıda bir insan» olduğunu belirtir. Bu yüceltmeden iki sayfa sonra ise, babaevini terkeden Nataşa'yla Alyoşa'nın karşılaşma sahnesi vardır. İvan Petroviç Alyoşa'yı uyarmaya çalışır: «Ne yapıyorsunuz böyle? Nataşa'nın annesiyle babası için dayanılmaz bir darbe olacak bu!» vb. vb. Alyoşa'nın yanıtı şudur «Evet, korkunç bir durum ihtiyarlar için... Bunu daha önce de söyledim ben... Ama ne gelir elden? Durumu değiştiremeyiz...» Oysa henüz değiştirilecek bir durum bile yoktur ortada... Ve Nataşa'yı ailesinin elinden koparıp alan Alyoşa pişmanlıktan falan ölmez; daha sonra Nataşa'yı terkedip Katya'yla evlendiğinde, yine ölmez... Kısacası, romanda betimlenişine göre alımlı, şirin, sevimli, ama işte biraz fazla havai bir çocuktur bu; olayların akışına göre ise, hayatta hiçbir amacı, inancı olmayan, her an başkalarının et-

kisi altına giren ve bu etkiyle düşüncelerini sürekli değiştiren, ama kaprislerine ve kösnül duygularına, —yalnızca bunlara,— sonsuzcasına sadık olan, bunların cazibesinden kurtulmayı düşünmediği gibi, bunlardan utanç da duymayan, erkenden ahlâksızlaşmış, bencil, şımarık, bomboş bir insandır. Ondaki alımlılığın, çekiciliğin nerden kaynaklandığını ve onun Nataşa gibi akıllı, ciddi bir kızı nasıl olup da böylesine etkileyebildiğini anlamak pek kolay değil. Baba evini terkeden Nataşa'yı kendi evine götürüşünü anlatırken İvan Petroviç'e kıvırdığı yalanlar, her biri ötekinden saçma açıklamalar Nataşa'nın yüzünü kızartır ve Nataşa, İvan Petroviç'e, «Ne olur onu değerlendirirken fazla katı olma...» demek ister gibi yalvarırcasına bakar... Şimdi insaf edin ve söyleyin: bu iki insan arasında nasıl oluyor da böylesine çılgınca bir aşk gelişebiliyor?

Ama dünyada bu türden normal dışı durumlara hiç de az rastlanmıyor ve bay Dostoyevski, deyim yerindeyse eğer, bu normal dışılıkları betimleme konusunda imtiyaz sahibi olmuş bir yazar. Daha önceki yapıtlarında da bay Golyadkin'den, «Stepançikova Köyü»nün Foma Fomiç'ine kadar pek çok sağlıksız, anormal, hasta kişiyi sergilemişti. Nataşa'nın rezilin rezili bir züppeye duyduğu bu son derece ayrıksı, ve doğal olmayan aşk, sağduyuya alabildiğine ters olmasına karşın bay Dostoyevski'ye tiksindirici gelmemiş ve kendisi bir yazar olarak bize böyle bir aşkı anlatmaya niyetlenmiş olabilir. Hatta biraz daha ileri giderek, başka hiçbir şeyin değil de özellikle bu aşktaki anormalliğin onu etkilediğini ve bir sanatçı olarak bu kişileri ve bu tuhaf ilişki-

yi bize anlatmaya zorladığını varsayalım. İyi ama sanatçı, yalnızca içinde bulunulan anı yansıtan bir fotoğraf camı mıdır? Bunun böyle olmadığını biliyoruz. Böyle olsaydı eğer sanat eserlerinde ne hayat, ne de anlam bulunurdu. Sanatçı, yakaladığı anın bölük pörçüklüğünü, sanatçı duyarlığıyla doldurur, tamamlar; «özel»i genelleştirir, kopuk ve dağınık çizgilerden kalm ve düz tek bir çizgi oluşturur; birbirini tutmayan, karışık olaylar arasında canlı bir bağ kurar; yaşayan gerçekliğin birbiriyle çelişen türlü yönlerine bakışındaki kopuklukları, tutarsızlıkları giderir, dünya görüşüne bir bütünlük verir. Bu bakımdan gerçek sanatçı, yapıtını yaratırken, başıyla ve sonuyla, en içrek zemberekleri ve en gizli sonuçlarıyla, mantıksal bakışla başlangıçta çoğu kez anlaşılamayan, ama sanatçının esindirici bakışlarının değmesiyle gözler önüne seriliveren bir bütünlük içinde ona yüreğinde sahiptir. Gerçek sanatçının yapıtını başkalarına sunuşu da böyle olur; gerçek sanatçıların yaratıları herkes için yalın, anlaşılır ve mantıklıdır. Alışılagelmiş yaşamımızda bize son derece yadırgatıcı gelen şeyleri, bir sanat yapıtında kendimize yakın buluruz: Faust'un acılı arayışlarını da, Lear'in çılgınlıklarını da, Child-Harold'un acımasızlıklarını da yadırgamamamızın, onları hiç zorlanmadan anlamamızın nedeni budur. Bu yapıtları okurken dehanın yaratıcı gücüne öylesine boyun eğeriz ki, boğazımıza dek gömüldüğümüz pisliğe, bayağılığa karşın, içimizde, başımızı ışığa ve temiz havaya yöneltecek, sanatçının yaratısının tümüyle insan doğasını yansıttığını, bütün bunların tam da böyle olması gerektiğini, başka tür-

lü olamıyacağını algılayacak bir güç buluruz... Kuşkusuz her sanatçıdan böylesi bir etki beklenemez; ama yine de her sanat yapıtında bu etki belirli ölçüde vardır. Daha az yetenekli sanatçılar genellikle okur önüne fazla önemi ve genişliği olmayan bir düşüncenin yansıtıldığı yapıtlarla çıkarlar; ama yine de, çok küçük boyutlarda da olsa, bunlarda da birşeyler tam ve özgün olarak yansıtılır, yansıtılmalıdır; tersi durumda, sanat yapıtı olarak sunulan yaratılarda, sanatsal yetenek belirtisi olarak birşeyler aramaya kalkmak boşunadır.

Şimdi, diyelim ki bay Dostoyevski'nin romanında da bütün özgünlüğü ve tamlığıyla hayatın bu türden küçük, minyatür bir sorunu yansıtılmaktadır:* peki ama yine de Alyoşa gibi pis bir böcek nasıl olmuştur da Nataşa gibi aklı başında bir kızın aşkını kazanabilmiştir? Yazar bize yalnızca bunu açıklayabilseydi, anlattığı öyküyü adım adım izlemeye ve kendisiyle birlikte, istediği bütün sanatsal ve psikolojik irdelemelere girmeye hazır olurduk. Gelgelelim öyküde bu açıklamaya rastlıyamıyoruz: Nataşa'nın içine sevginin düşmesiyle bu sevginin korkunç bir aşk hummasına dönüşmesine kadar geçen beş aylık süre, yazarca tek bir sayfaya bile değer bulunmamıştır. Kadın kahramanın yüreği bizden giz-

---

Yazarın, hayatın herhangi bir sorununu yansıtmayı kendine görev olarak almasından değil, herhangi bir sorunun yazarın içinde kendiliğinden doğmasından ve yazarın, kendisinin bile nasıl olduğunu anlamadan içinde beliren bu sorunu yansıtmasından sözediyorum; yoksa, biliyorum, gene sanatçıları faydalı konuları elealmaya zorlamakla suçlanacağım[15] (**Dobrolyubov**).

lidir; bu yüreğin derinlerinde olup bitenler konusunda yazarın da bizden fazla birşeyler bildiğinin, düşündüğünün herhangi bir belirtisi yoktur. Güvenle, inanla yazara gidiyor ve soruyoruz: böyle bir aşk nasıl olabilir? Yazar yanıt veriyor: böyle bir aşk oldu. Nasıl'ından size ne, Sonra şunları ekliyor: Evet, gerçi biraz tuhaf bir olay... Ama oluyor böyle şeyler.

Siz olsanız böyle bir romanda sanatsal anlam arar mısınız?

Yapmaya hazırlandığı şeyin saçmalığını önceden bilmesine karşın Nataşa o korkunç adımı atar ve Alyoşa'yla birlikte yaşamaya başlar. Peki nasıl bir yaşamdır bu? Bu yeni yaşamının ilk gününden, kendisini yeniden gördüğümüz (İvan Petroviç'e, Alyoşa'dan ayrılmak zorunda olduğuna karar verdiğini açıkladığı) güne kadar yüreği hangi duygusal süreçlerden geçmiştir? Bu konuda bize bütün söylenen, Nataşa'nın oturduğu daire betimlenirken arada rastgele ağızdan kaçıvermişe benzeyen ve tabii bu süreçleri hiçbir şekilde açıklayamayan önemsiz birkaç sözcüktür. Anlaşılan yazar için önemli bir nokta değildir bu ve onu hiç ilgilendirmemektedir. Peki yazar için önemli olan, onu ilgilendiren nedir? Anlayabilmek kolay değil, çünkü roman, gereksiz ve tuhaf bir şekilde Nataşa'nın öyküsü küçük Nelli'nin öyküsü olarak ikiye bölünmüş durumdadır ve bu bölünmüşlük romandan derli toplu bir izlenim edinebilmeyi olanaksız kılmaktadır. Her iki öykü de prens Valkovski ile ilintili olduğu için, romanın çekirdeğinin prens Valkovski olduğu, asıl amacın onu betimlemek olduğu düşünülebilir. Ancak romanda çizilen prens Val-

kovski tipi, bütünüyle kötülükler, çirkinlikler, bayağılıklar, edepsizlikler toplamıdır, büyük bir zevkle yapıldığı anlaşılan bu betimlemede insana ilişkin tek bir çizgi yoktur... Prens tipinin çizilişinde, karşınıza tam bir insan koyarak sizi bu insanın doğasına, üzerine birikmiş olan pisliklerin arasından baktıran ve sanatta çok güçlü etkisi olduğu bilinen aracılık etme, izin verme ilkesinin izine bile rastlamayız. Bu yüzden de prense ne acıyabiliriz, ne de ona karşı, belirli bir kişiye değil, belirli bir tipe, kategoriye yönelen o büyük nefreti duyabiliriz. Yazar, başarısız da olsa, deneme biçiminde de olsa baş kahramanının ruh dünyasına bir gözatma girişiminde bulunmuş mudur? Ne gezer! Ne böyle bir girişim vardır ortada, ne de buna ilişkin en ufak bir anıştırma!.. Prens bu haline nasıl gelmiştir? Onu böyle bir insan yapan nedir? Yüreği neye akar, onu ciddi biçimde heyecanlandıran birşey var mıdır, varsa nedir? Neyden korkar ve nihayet neye inanır bu adam? Eğer hiçbir şeye inanmazsa, yüreği bütün bütüne boşalmışsa, nasıl ve ne yolla gerçekleşmiştir bu ilginç ruhsal süreç? Çok daha önemli istem ve iddialarda bulunmadan, yazardan bu ve benzeri konularda açıklama istemek hakkımızdır. Edebiyat dünyasının devleri şurda dursun, sözünü ettiğimiz bu alçakgönüllü, basit gerekleri yerine getirmiş yapıtlar kendi edebiyatımızda da bulunmaktadır: biz örneğin, Çiçikov'un ve Plyuşkin'in nasıl olup da o hale geldiklerini bilebiliyoruz; İlya İlyiç Oblomov'un nasıl Oblomov haline geldiğini de kısmen bilebiliyoruz... Ama bay Dostoyevski'nin tümüyle küçük gördüğü edebiyat gerekleridir bunlar.

Durum böyle olunca prens karakterini estetik açıdan nasıl irdeleyeceksiniz?

Hem, sanatsal bir önem iddiasında olmadığı biçeminden bile anlaşılan bir roman üzerine, alıntılar yaparak, kanıtlar sıralayarak ciddi ve geniş bir estetik irdeleme yapmak için insanın aşırı saf ve cahil olması gerekir gibi geliyor bize. Dikkat edin: bay Dostoyevski'nin romanında bütün kişiler yazarın kendisi gibi konuşmaktadır; bütün kişiler sürekli olarak yazarın en sevdiği sözcükleri, deyimleri kullanırlar, onun tümce yapısıyla konuşurlar... Ayrıksı duruma pek seyrek rastlanır. Bütün kişiler, tıpkı yazar gibi (belki yalnızca prens bunun dışındadır), birbirlerine **güvercinim** diye seslenirler, dönüp dolaşıp hep aynı sözcüğü yinelerler, tümceleri sündürür dururlar... Konuşanların roman kişileri değil, sürekli olarak yazarın kendisi olduğu her satırdan, her sözcükten bellidir. Bu konuda söylenebilecek şeyleri hiç mi hiç ilginç bulmadığıma okurlarımı inandırabilmek bana içkarartıcı ve sıkıcı bir iş gibi gelmeseydi, bay Dostoyevski'nin dili üzerine daha pek çok şey söyleyebilir, örneğin çeşitli kişilerin konuşmalarından grup grup alıntılar yapardım; bunların tümü birarada bayağı komik bir tablo oluştururdu. Ama kendimi bütün bu sıkıntılardan azad etmek istiyorum. Burada bir tek alıntıyla yetineceğim; ama epey uzun bir alıntı olacak bu. Prensin asıl amacının ne olduğunu anlayan Nataşa'nın, gelip kendisini oğluna istemesinden sonra prense bu davranışının anlamını açıklayan sözleridir bunlar. Nataşa bu açıklamadan önce, Alyoşa'nın, nişanlısı Katya'ya, asıl sevdiğinin Nataşa olduğunu açıkladığı o ak

şama kadar olan olayların tek tek açıklamasını yapar, sonra sözlerini şöyle sürdürür

O akşam kendinize şimdi ne yapmalı? diye sordunuz. Alyoşa herşeye kolayca *boyuneğen* bir çocuktu, ama bu işte asla *boyun eğmeye* yanaşmıyordu. Kaldı ki onu ne kadar birşeye doğru zorlarsanız, o kadar ters yönde bir *direnç* doğuyordu içinde; Alyoşa da bütün zayıf ama dürüst insanlar gibi bu konuda böyleydi; baskı yapmayın bu insanlara, *sıkboğaz* etmeyin, *direnç* göstermeyi akıllarından bile geçirmezler ;ama *sıkboğaz* ederseniz, içlerinde *direnç* ateşini siz kendi ellerinizle tutuşturmuş olursunuz; oysa sizin bu *sıkboğazınız* olmasa onlar belki de hiç *direnç* göstermiyeceklerdir. Onun gönlünü çelmek de olanaksızdı: çünkü ilk aşk hâlâ *güçlü*ydü ve siz onun ne kadar *güçlü* olduğunu ancak bu akşam anlayabildiniz. Öyleyse ne yapacaktınız?

Şöyle düşündünüz

Onu hiçbir şekilde sıkboğaz etmeseniz acaba nasıl olurdu? Onu yüreğini tedirgin eden şeyden, yapmak zorunda olduğunu düşündüğü, *görev* bildiği şeyden kurtarsanız?.. Kimbilir, o zaman belki de heyecanı yatışır ve *görev* bildiği şeye doğru eğsinmesi sona ererdi?..

Örneğin, şimdi Nataşa'yı seviyor, değil mi; bundan iyi fırsa tmı olur? Ona Nataşa'yı yalnızca sevebileceğini değil, Nataşa'ya karşı bütün *görev*lerini yerine getirmesine de *izin verdiğinizi* söylerdiniz; Nataşa için duyduğu acılarına son verecek bu *izin*le de yetinmez, ona Nataşa'yla evlenmek *zorunda* olduğunu söyleyerek, bunun onun için bir *zorunluluk* olduğunu kendisine sık sık yineleyerek bu *izne* bir bakıma buyruk niteliği de verir ve böylece onun her gün içinden gelerek, özgürce yinelediği bir isteği zorun-

luluk haline dönüştürürdünüz. Böylece elde edeceğiniz şey ne olacaktı?

Prens kendini tutamayarak:

— Natalya Nikolayevna! —diye bağırdı.— Bütün bu kuruntuları nerden çıkarıyorsunuz? Sizin sinirleriniz bozulmuş! Kendinizde değilsiniz! Olayları abartıyorsunuz!

«Yazık!» der gibi omuz silkerek sustu.

Nataşa, prensin sözlerine hiç aldırmamış gibi:

— Şu olacaktı, —diye sürdürdü sözlerini:— Düşünceniz şuydu: ilkin, iyice bağlayacaktım, o da benden yana bütün kuşkularından utanacaktı; bu ise bana şu anda çok gereken birşeydi. İlk sonuç, evet, biraz elverişsiz olacaktı: o *sevinecekti. Yeni aşk*a doğru bir eğilim duysa da, henüz bu *yeni aşk* hakkında birşey bilmiyor olacaktı; onun bildiği tek şey, Nataşa'sını eskiden olduğu gibi, yani altı ay öncesi gibi heyecanla, tutkuyla sevdiği olacaktı. Evet, gerçi Katerina Fyodorovna'ya tutulması sözkonusuydu, ama o bunun öylesine birşey olduğunu düşünecekti. Onun yanında kendini rahat ve neşeli hissedecek ama bunun nedenini kendine sormayacaktı bile! Yüreği her gün onu bir önceki günden daha büyük bir güçle *yeni aşkını* görmeye doğru itecek, ama o bundan fazla kaygı duymayacaktı, çünkü *eski aşkından* yana içi rahat olacaktı, nasılsa Nataşa'da hiçbir değişiklik yoktu ve oracıkta öylece duruyordu. Nataşa'yı hâlâ sevdiği için bir kez daha *sevinecekti.* Nataşa dostuydu onun... Ona o kadar alışmıştı ki... Hatta Katya'sından bile (Katerina Fyodorovna'yla yakınlığı artık ona Katya diyecek düzeye ulaşacaktı) gelip ilk ona sözedecekti. Onun ne çok *acılarına* tanık olmuştu ve onun *acılarından* kendisi ne çok *acı* çekmişti! İşte bu yüzden *sevinecekti,* ama varsın *sevinsindi,* ne çıkar! Hatta böylesi daha bile iyiydi: *sevinç* insanı yenilerdi, insan eskiyi *sevinç* aracılığıyla unuturdu; bir tek acı hatırlanırdı; sonra, her şey topu topu birkaç dakika

sürecekti, ama bu birkaç dakika karşılığında tüm bir gelecek kazanılmış olacaktı...

Ama o ilk kez —bütün bu altı ay içinde ilk kez,— tedirgin olmayan bir yürekle, ferahlamış olarak yatacaktı: artık Nataşa için yüreği sızlamıyacaktı. Geceyarıları yatağında doğrulup: «Nataşa'nın hali ne olacak? Nasıl düzelecek bu iş?» diye düşünerek kahrolmayacaktı. Böylece her şey yoluna girmiş olacak ve ertesi gün, *hiç istemeden* ve hiçbir *art niyeti olmadan,* tanrıya şükür, artık görevi olmayan bir kişi olduğunu duyumsayacaktı. Artık sorun çözümlenmiş, Nataşa beklediğine, hatta beklediğinden de fazlasına kavuşmuş olacaktı. Bütün geleceğini veriyordu Nataşa'ya; nasıl ki o Nataşa'nın kendisi uğruna bugüne dek katlandığı özverilerin hakkını vermek zorunda idiyse, Nataşa da bu özveriye gereken değeri vermek zorundaydı. Artık yüreği hafiflemiş olacaktı. Ve bütün bunları *hiç elinde olmadan ve hiçbir art niyeti olmadan,* tertemiz duygularla düşünecekti. Sizse öteden bakacak ve şöyle düşünecektiniz: «Durum çok iyi. Bütün âşıkların evlendikten sonra başlarına gelenler, birkaç gün sonra onun da başına gelecek. Ortada engel kalmadı mı, erişilmek istenen her şeye erişildi mi, aşk da sıcaklığını yitirir: bir yandan sıkıntı, tekdüzelik, bir yandan yeni ve değişik olana özlem... Oysa hayat durgunluğu sevmez; yürek yaşamak ister...»

Bu arada *yeni aşk* beklenenden de önce gelişivermişti; artık o vardı, bir aşk yaratmak gerekmiyordu...

Prens kendi kendine konuşuyormuş gibi hafif bir sesle

— Romanlar, hep şu romanlar! —dedi.— Yalnızlık, durmadan hayallere dalma ve romanlar...

Nataşa ne prensin sözlerini duymuş, ne de onun ne dediğine dikkat etmişti; artan bir heyecanla sürdürdü sözlerini:

— Evet, bütün planımız bu *yeni aşka* dayanıyordu. Başarıya ulaşma şansı çok yüksek bir aşktı bu! Çünkü Alyoşa henüz *bu kızın* bütün üstünlüklerini bilmeden başlamıştı! Alyoşa o akşam *bu kıza*, kendisini sevemiyeceğini, çünkü görevinin ve bir başka aşkın ona bunu yasakladığını söylediğinde, *bu kız* birdenbire ona ve rakibine öyle acıyor, onları öyle bir içtenlikle bağışlıyor, öylesine soylu bir davranış sergiliyordu ki, kızın ne kadar *güzel* olduğunu zaten bilen Alyoşa, onun bu ana kadar bilmediği bir başka güzelliğini, *ruh güzelliğini* de görüyordu! Buraya, benim yanıma geldiğinde de, sürekli olarak ondan söz etti; öylesine etkilemişti *bu kız* kendisini. Ertesi gün, hiç değilse gönülborcu duygusuyla, bu *soylu yaratığı* yeniden görmek için önüne geçilmez bir istek duyacaktı içinde. Hem ona niçin gitmesindi ki? *Eski sevgili*nin acıları dinmişti artık, yazgısı belirlenmişti: bütün bir ömür verilecekti ona; bir dakikacık da Katya'ya gidiverseydi... Hem Nataşa bu bir dakikayı kıskanacak kadar bayağı bir kız mıydı? Ve bir dakikacık yerine hiç farkında olmadan, Nataşa'dan bütün bir gün aldı, sonra bir gün daha, bir gün daha... Bu süre içinde kendisi için son derece yeni, şaşırtıcı ve özgün yanlarını gördü *kızın:* hem soylu bir coşkuyla doluydu içi, hem bir çocuk kadar saf ve temizdi ve ikisinin de bu yanları öylesine uyuşuyordu ki!.. Birbirlerinin dostu olduklarına, kardeş olduklarına, ömürlerinin sonuna dek ayrılmayacaklarına yemin ediyorlardı. Evet, aralarında Nataşa'dan sevgiyle söz ediyorlardı, ama düşündükleri üç kişilik bir yaşamdı. «*Beş altı saat süren bir konuşma*»dan sonra Alyoşa'nın yüreği yepyeni duygular tadıyor, kendini bütünüyle bu duygulara bırakıyordu... Burada yeni düşünceler başgösteriyordu ve bunların nedeni yine *Katya*'ydı. Şöyle düşünüyordunuz: «Evet, karşılaştırma yapmaya belki hemen başlamayacak, ama karşılaştırma onun için kaçınılmaz... Elbet onun da zamanı

gelecek. *Eski sevgilisiyle,* yüreğini okşayan bu yeni ve taze duygular arasında kesinlikle bir karşılaştırma yapacak: orada her şey her zamanki gibi, bildik, kanıksanmış... orada hep ciddilik, kendisinden hep birşeyler isteme... orada kıskançlıklar, sitemler, gözyaşları... Aradabir yüzü gülse, şakalaşsa bile, dengi olan biriyle değil de, bir çocukla birlikteymiş gibi yapıyor bunları... en önemlisi de: orada her şeyin *eski olması,* ilginçliğini yitirmiş olması...

Nataşa'nın tasımları öylesine sağlam, öylesine yerli yerinde ki, bu gençkızın üniversitenin mantık bölümünü bitirmiş olabileceğini düşünüyor insan ister istemez. Psikolojik feraseti derseniz, son derece şaşırtıcı! Kurduğu tümceler ve genel olarak konuşması, eski Grek ustalar da dahil, benim diyen söylevciye parmak ağızlatacak nitelikte! Bunların hepsi böyle, ama kabul edin ki, Nataşa bay Dostoyevski'nin ağzıyla konuşuyor. Hem yalnız Nataşa da değil, roman kişilerinin çoğu bay Dostoyevski'nin ağzıyla konuşuyor.

Belirtmemiz gereken bir başka nokta da şu yazarlarımızın büyük çoğunluğu gibi bay Dostoyevski de aynı tiplere birkaç kez dönmeyi, aynı karakterleri ve durumları değişik açılardan yeniden yazmayı seviyor. Kendisinin sevdiği birkaç tip var; örneğin erken gelişmiş, hastalıklı, onuruna aşırı düşkün kız çocuğu tipi... «Netoçka»da da, «Küçük Kahraman»da da rastladığımız bu küçük kız çocuğu bu kez Nelli olarak karşımıza çıkıyor. Nelli karakteri, «Netoçka»daki Katya karakterinin aynısıdır, yalnız konumları farklıdır. Sonra, onuruna hastalık derecesinde düşkünlükten, büyük ruhsal çarpıklığa, hatta deliliğe düşmüş erkek tipi... «Netoçka»daki

Golyadkin ve Yefimov'la «Stepançikova Köyü»ndeki Foma Fomiç buna örnek olarak gösterilebilir. Ruhsuz, hayasız, bencil, kösnül erkek tipi... «İnsancıklar»ın Bıkov'unda taslak niteliğindeki ilk belirlemeleri görürüz bu tipe ilişkin. «Evsahibesi»nde de bu tip başarısız bir biçimde yeniden ele alınır. Sonra, «Netoçka»daki Pyotr Aleksandroviç'le bir kez daha karşımıza çıkar; bununla da bitmez, bu kez de «Ezilenler»de prens Valkovski (yeri gelmişken: Valkovski'nin de ilk adı Pyotr Aleksandroviç'tir) olarak görürüz kendisini. Bunlardan başka bay Dostoyevski'nin, canlandırmak istediği ama canlandırmayı bir türlü başaramadığı idealindeki bir gençkız tipi vardır: «İnsancıklar»daki Varenka Dobroselova, «Stepançikova Köyü»ndeki Nastenka, «Ezilenler»deki Nataşa... Bunlar, dünyayı algılayış biçimleriyle olsun, konuşma biçimleriyle olsun yazara çok benzeyen, akıllı, iyi yürekli, ama alabildiğine renksiz kızlardır. Yazar, romanlarında bunları çok ilginç bir konuma yerleştirir, ama onlar için bütün yaptığı, işte bu kadardır. Ve itiraf edelim ki, mutsuzluklarıyla ve bir roman kahramanı olarak onun kendisi için değil de, yazarın onun için uydurduğu öyküsüyle Varenka Dobroselova, bu gençkızlar içinde bizim en ilgimizi çekeni.

Tiplerdeki bu kısırlık ve belirsizlik, bu kendi kendini yineleme zorunluluğu; karakterler üzerinde, onları kişiliklerine uygun bir biçimde konuşturacak kadar bile çalışmamış olma, bütün bunlar, bir yandan yazarın gözlem yedeğinin yeterli çeşitliliğe sahip olmadığını, bir yandan da yapıtında sanatsal tamlığın, «bedii bütünlüğün» bulunmadığını göstermektedir... Şimdi estetik

deyip başka birşey demeyen kişilere sormak isterim; bu romancının sanatsal eksiklikleri ya da üstünlüklerinin derinlemesine —détaillé et raisonné*— irdelemesini yapmanın bay Dostoyevski'ye yardım ya da sanata bir katkı olabileceğini sanıyor musunuz? Ve yine sanıyor musunuz ki, edebiyatın şu anda toplumsal çıkarlara uzaktan da olsa kulak kabartabilecek, belli belirsiz birtakım gevelemelerle de olsa toplumsal çıkarlara ilgisini gösterebilecek bir olanak bulunmaktadır elinde? Bay Potehin'in[16] yeni bir oyunu ya da bay Gonçarov'un romanından yeni bir parça[17] ya da bay Dostoyevski'nin yeni bir romanı için a propos de bottes,** dört dörtlük estetik etüdler yazmanın kamuoyunda küçücük de olsa bir ilgi uyandırabileceğini mi düşünüyorsunuz yoksa? Edebiyatın toplumla bütün (ve tabii artık iyice cılızlaşmış olan) bağlarını kopartacağı ve edebiyatçıların yalnızca edebiyatçılar üzerine ve edebiyatçılar için yazacağı bir tür kendi içine kapanma ve kendi kendisiyle sınırlanma gibi birşey midir yoksa sizin beklediğiniz? Kimbilir o zaman Merzlyakov'un «Rossiada»[18] incelemesi ya da bay Botkin'in Fet[19] üzerine yazdığı makale türünden üstün edebî başarıların ardarda yineleneceğini düşünüyorsunuzdur? Sanat yönünden önemli ve anlamlı bir çizgiyi tutturamayan edebiyatın hiç değilse pratik bir anlamı vardır; izin verirseniz aynı pratiklik bir parça da eleştirmen için geçerli olsun.

Romanını «estetik eleştiri çizgisinin altında»

---

* Ayrıntılı ve kanıtlara dayanan (Fr.) (Çev.).

** Durup dururken (Fr.) (Çev.).

bulduğum için bay Dostoyevski umarım benden yakınmayacaktır. Aslında benim bu eleştiriyi yazarken gözönünde bulundurduğum, günümüz Rus edebiyatıydı. Bu arada onun romanına bir iki çizgiyle de olsa değinmemin nedeni ise, hemen elimin altında onun hazır bulunmasıdır. Son yıllarda yayımlanmış ve başarı da kazanmış yapıtlardan örnek verecek olsaydım, bunların çoğunun çok daha çürük ve temelsiz oldukları ortaya çıkacaktı. Bay Dostoyevski hiç değilse —romanının bazı yerlerinden anladığımıza göre,— ötekiler gibi büyük iddialar taşımamakta, kendine pek önem vermemekte, kibirlenmemektedir. Kendisinin edebiyat çevreleriyle olan bazı ilişkilerini İvan Petroviç'in kimliğinde dile getirdiğini görüyoruz. Düşünülmeden söylenmiş bir söz ya da kaba bir suçlama değil bu: çünkü yazarın kendisi bu gerçeği açıkça gözler önüne seriyor. İvan Petroviç'in ilk romanı olarak «İnsancıklar»ın içeriğine ilişkin öyle ayrıntılardan sözediyor ki, bu konuda yanılıyor olmamız olanaksız. Bu arada, çoğu kez maddî zorluklar nedeniyle ve zamanla yarışırcasına (iki gün iki gecede üç buçuk forma) yazdığını, kendisini edebiyatın lâğar posta beygiri olarak adlandırdığını, eserlerinin kokusunun sonra ortaya çıkacağını, bunları epeyce işlemesi gerekeceğini söyleyen eleştirmenlere güldüğünü öğreniyoruz.* Kısacası bay Dostoyevski kendi yapıtlarına bizim —sıradan insanların— onlara baktığı gibi bakıyor: ya-

* Bay Dostoyevski'nin yapıtları üzerine, yanılmıyorsam, «Sovremennik»te tam böyle bir eleştiri yayınlanmıştı.[20] (Dobrolyubov'un notu).

ni yapıtlarını gelecek kuşaklara kalacak görkemli bir anıt olarak değil, bir dergi çalışması olarak görüyor. Dergi çalışmasının ne olduğunu ise herkes bilir bu tür çalışmada ayrıntıların işlenmesi, düşüncelerini geliştirmek için kendini sıkıya almak gibi şeyler yoktur... Herhangi bir fikri şöyle ya da böyle kâğıda aktarmayı başarabildiniz mi, dergi çalışması bitmiş demektir. Sanırım şöyle bir örnek verebiliriz: diyelim ozansınız; duyduğunuz, gördüğünüz birşeyden etkilendiniz; görkemli bir şiire dönüştüreceğiniz duygular kabardı içinizde. Kafanızın içinde imgeler koşuşturuyor, hatta birkaç dize, tam yerini bulmuş birkaç deyiş şimdiden hazır... Ama bırakmıyorlar ki sürdüresiniz: hadi, diyorlar, şu içinde kabaran duyguları, etkilenimleri anlatsana... Ve duygularınıza gömülmenize, bunları dile getirmek için en canlı sesleri bulmanıza fırsat tanımıyorlar. Yapacak birşey yok: elinize kalem kâğıt alıp, kafanızda çatısı nerdeyse hazır durumda olan o güzelim şiir yerine, pürüzlü, pürtüklü bir düzyazı karalıyorsunuz. Bir dergi yazarı bütün yazıcılık hayatı boyunca aşağı yukarı bu durumdadır. İnsan hiç kuşkusuz yine de birşeyler anlıyabiliyor: ne de olsa şiirin çatısına bakarak da ozanın bu şiire hangi yüksekliklerde kanat çırptıracağını bir ölçüde anlamak mümkün olabiliyor; öte yandan hızla karalanan kâğıtlar arasına bir sel gibi boşanıvermiş birkaç çok başarılı sayfaya rastlamak da büsbütün imkânsız değil. Ama genel olarak bunların tümü çok acınası bir görünüm sergiliyor. İster hızlı yazılsın, ister her sayfa üzerinde tekrar tekrar düşünülerek, her satır tekrar tekrar kontrol edi-

lerek yazılsın, değişmeden kalan tek şey, insanın inançlarının, dünya üzerine görüşlerinin genel karakteri oluyor. İnsan hızlı yazdığı zaman daha çok yanlış yapar, yazdığı bazı yerler belirsiz ya da tek yanlı olur, zaman zaman önemsiz bazı çelişkilere düşer, mantıksal tutarlılığın yittiği izlenimini verecek kimi atlamalar yapar. Ama dünyaya bakışındaki ve genel olarak inançlarındaki tutarsızlıkları, çelişkileri hızlı yazıyor olmasıyla açıklayan bir yazar, insanlara yalnızca hiçbir inancının olmadığını, inanabilme yeteneğinin olmadığını açıklamış olur.

Bizim soyut estetik değerlendirmeleri bir yana bırakarak nesnel konumların, ilişkilerin, fikirlerin değerlendirmesini yapmamızın nedeni işte budur: yani yazarın yeteneğinin özünü anlamak için en uygun yol olarak bu ikincisini görmemizdir. Çünkü bu ikinci yolda yazardan beklediklerimizin ölçütü değişmektedir: yazar isterse sanata hiçbir katkıda bulunmasın, edebiyat tarihi açısından ileri doğru atılmış bir adım niteliği taşımasın yapıtı, o bizim için yine de, yapıtındaki egemen düşünce ve yönelişle dikkate değer bir yazar olacaktır. Sanatsallığın gereklerini yerine getirmiyormuş, varsın getirmesin; aradabir büyük potlar kırıyormuş, varsın kırsın: artık bizim dikkat ettiğimiz şeyler bunlar değildir ve biz, onun yapıtındaki ana düşünce toplum için şu ya da bu yönden herhangi bir şekilde önemliyse, o yazar ve yapıtı üzerinde uzun uzadıya dururuz, gerekli değerlendirmeleri yaparız. Hiç kuşkusuz **kendi gözleri** olmayan, söyleyecek **kendi sözleri** olmayan yazarlar da vardır; bu bayların yapıtları, dümdüz, çoğu kez kolay okunan

birtakım bayağılıklardır: hiciv yönü de olan günlük gazete fıkraları gibi, bay Tolbin'in, ya da prens Kuguşev'in öyküleri gibi, bay Grekov'un ya da Apuhtin'in şiirleri gibi... Bunlar, gerçekten de, üzerlerinde tek kelime etmeye değecek yapıtlar değildir. Bir de kafalarında çoğu kez beylik, tekyanlı ya da iğreti düşünce kırıntıları dolanan ve bu kırıntılar üzerinde çalışan yazarlar vardır: çalışmalarının sonuçlarına, düşüncelerini işlemede gösterdikleri başarıya göre, kimi kez bunlar arasından üzerinde durulmaya değer bir yazar çıkabilir. Bay Kolbasin,[21] örneğin, «Bütün erkekler haindir, kadınlarına ihanet ederler, bu yüzden de gerçek aşkın ne olduğunu asla bilmezler» diye bir düşünce tutturdu ve bunun üzerine hemen bütün Avrupa uluslarının hayatlarından seçtiği konularla yarım düzineden fazla roman yazdı. Bay Kolbasin'in öykülemesini şahane bulanlar, elbette bay Kolbasin'in ve yapıtlarının üzerinde durabilirler: inandığı düşünceyi ne güzel savunuyor vb. diyebilirler örneğin. Kimi yazarların düşünceleri ise böylesine sığ ve bayağı değildir, ama çok daha iğreti ve yapmacıktır. Örneğin bay Pisemski'nin düşüncesine göre Rus insanı ölçü nedir bilmez: eğer açlıktan ölmüyorsa, sarhoş olur; eğer karısının ayakları altında değilse, karısını eşek sudan gelene kadar döver; eğer hiçbir yerden üzerine yönelmiş tekme, yumruk, kırbaç görmezse, vahşi hayvan gibi önüne gelenin üzerine saldırır; eğer rüşvet almıyorsa, on kopek rüşvet alan birini zincire vurmaya kalkışır. Bay Pisemski'nin yapıtlarında bu düşüncenin inandırıcı bir biçimde işlendiğine inananlar,

elbette bu yapıtlar üzerinde durup değerlendirme yapabilirler.[22]

Ama bir tür yazar daha vardır ki, bunların ilginçlikleri bambaşka yöndedir. Bunların, cılız da olsa bir sanatsal sezgileri vardır; sağduyunun yönlendirdiği bu sezgiyle yalnızca hayatı doğru olarak yansıtmakla kalmazlar, şu ya da bu ölçüde hayatın genel anlamına, gizemli özüne nüfuz etmeyi de başarırlar. Hayatın tek tek kimi olaylarını değil, zengin ve canlı bir damarını yakalarlarsa, sezgileri dar değil kapsamlı olursa, olayları yalnızca görünür yanlarıyla değil, iç bağları ve birbirini mantığa uygun biçimde kovalayışlarıyla da kavrayabilirlerse, bu yazarlardan çok büyük sanatçılar çıkabilir. O zaman bunlar kalıcı yapıtlar yaratabilir, toplumsal bilince hareket verme, toplumsal bilincin motoru olma görevini üstlenebilirler. Sezgileri çok daha sınırlı, çok daha cılız, ama doğru olan insanlar da, hepimizin gözünün önünde duran, günlük hayatta dokunup, sürünüp durduğumuz, ama pek azımızın üzerinde ciddi ciddi düşündüğü, pek azımızın anladığı bir gerçeği, bu hayata ilişkin tek bir çizgiyi bize açıklasalar, hatta açıklamasalar da yalnızca gösterseler bile, bu dünyadan iz bırakmadan gitmiş sayılmazlar; üzerlerinde dikkatle durulmayı haketmiş insanlardır bunlar.

Bay Dostoyevski'nin hemen bütün yazdıklarında şu ya da bu ölçüde kendini hep belli eden ortak bir çizgi var: kendinde gerçek bir insan, bağımsız, tam, kendi başına bir insan olabilme gücünü, hatta hakkını göremeyen insana duyulan acıdır bu. «Her insan insan olmalıdır ve başkalarına insanın insana davrandığı gibi davran-

malıdır». Yazarın görünürdeki bütün düşüncelerinin gerisinde, hatta belki de yazarın kendi iradesine ve bilincine karşın ruhuna a priori olarak yer etmiş bulunan ideal işte budur. Bu arada hayatın içine girer ve çevresine bakınırken, insanın, kişiliğini koruma, kendisi kalma arayışının hiçbir zaman başarıya ulaşamadığını ve bu arayış içinde olup da vereme ya da başka kahredici bir hastalığa tutularak erkenden ölmeyi başaramayanların, sonuçta ya şiddet, vahşilik, delilik ya da bir tür alıklaşma, kütleşme, içindeki insan doğasını bastırıp söndürme ve nihayet kendisinin insandan daha aşağı bir yaratık olduğunu içtenlikle itiraf gibi bir noktaya vardıklarını görür. Hatta doğrudan doğruya bu son noktaya ulaşmış olarak doğmuş, hayatı boyunca insan olarak bir anlamı olduğunu hiç düşünmemiş pek çok insan vardır... Burada artık, dünyamızla, insanlarla ortak hiçbir yanı bulunmayan, bir başka dünyaya özgü bir yaratıklar sözkonusudur. İnsan ilişkilerinde böylesine kökten bozulmanın, böylesine dejenerasyonun, anomalinin nedeni nedir? Nasıl olabilmektedir böyle birşey? Bu bozuluşu belirleyen önemli çizgiler nelerdir? Ve bu işin sonu nereye varır? Bay Dostoyevski'nin romanları okurun kafasında zorunlu olarak bu türden sorular yaratıyor. Kuşkusuz, romanlarda bu soruların hepsine yanıt verilmiyor; aslında yazar da bu soruların hepsinin yanıtını biliyor olsaydı, tutup bunları konu alan romanlar yazmaya durmazdı. Edebiyat eseri içten gelerek yazılır, yoksa sipariş üzerine değil; ele alınan konunun en can alıcı yanı, yazar yönünden de henüz kesin çözüme ulaşmamış bir

soru olmalıdır. Ama kimi büyük yeteneklerde yaratma olayı hayatın gerçeğinin öylesine derinlerine nüfuz eder ki, bazan olayların, kişilerin ve ilişkilerin sanatçı tarafından tanzim ve tertipleri esnasında çözüm de kendiliğinden ortaya çıkıverir. Bay Dostoyevski'nin yeteneğinin gücü bu anlattığımız türden bir durum için yeterli olamıyor; ek açıklamalarla, bilgilerle, yorumlarla tamamlanması gereken öyküler onunkisi. Ama yine de bay Dostoyevski yapıtlarında sorusunu ortaya koymuştur ve onun kitaplarını okuyan hiçkimse bu sorulardan kendini kurtaramaz. Romanlarının havası bile karamsar, bezdirici, hastalıklıdır; içinizde, sinirsel bir ağrıyla birlikte yüreğinizi tırmalayan bir soru yükselir... Okuduğu romanın, üzerinde böylesi bir etki bırakması pek çok kişinin hoşuna gitmez. Hatta eleştirmenin biri bay Dostoyevski'yi doğrudan doğruya romanlarındaki karamsar hava için suçlamıştı: eleştirmenin kanısına göre, (nedense) Rus edebiyatına neşeli, zarif, latif, pembe eserler gerekliydi. Eleştirmenimizin arzusu derhal yerine getirildi: onun bay Dostoyevski'nin yapıtları konusundaki görüşlerini yayınlamasından sonra (1849 yılı başları),[23] gerçekten de Rus edebiyatı yüksek sosyetenin hayatından, eski Arkadya'dan, Kostromo'dan, bütün zamanlarda ve bütün halklarda geçerli olan karı - koca arası tatsızlıklardan, aydın gençler çevresinden konular seçmeye başladı kendisine... Kamuoyunun dikkatinin kınayıcı, suçlayıcı diyebileceğimiz yeni bir tür edebiyata yönelmesine dek geçen kısa süre içinde bu alanda (heyhat! şimdi bütün büyüleyiciliklerini yitirmiş olan) ne kalem ustaları yetiştil

Ama bu türün ömrü, Şçigrov Hamlet'lerinin, Poşehonya sığırtmaçlarının ve Moskova konteslerinin ömründen de az oldu. Bunun nedeni, bu türde eser veren yazarların yetenekten yana yoksul olmaları değildi; bunun nedeni bu yazarların daha baştan yanlış bir yolda yürüyüşe geçmeleriydi. Kimisi bu yöndeki istemlerin zorlamasıyla, kimisi olanca saflıkları ve içtenlikleriyle kendilerini bu yolda buldular. Dünyaya son derece dar ve tek yanlı bir bakışları vardı: memura bakıyor ve yalnızca bir memur görüyorlardı; belediye başkanının rüşvet alması olayında gördükleri tek şey, belediye başkanının rüşvetçiliği oluyordu; her yönetim birimini ve burada çalışan insanları mevcut düzenin çıkış noktası olarak görüyor ve onları kendilerine nihai hedef olarak alıyorlardı. «Rusya'da bolluk, mutluluk dolu bir hayat olacak mı olmayacak mı?» Bu, memur Frolov'un dürüst çalışıp çalışmamasına bağlıydı. Aleksandrinski Tiyatrosunda sahnelenmiş ve üstelik izleyicilerce de çok beğenilmiş bir komediye bile konu olmuştu bu fikir bizde.[24] Sanırım memurların iç dünyalarına da bir gözatmak, bay Şçedrin'den başka kimsenin aklına gelmedi edebiyatımızda. Namussuz, alçak, rüşvetçi memurlar! Evet, ama bu adamlar nasıl bir yaşam sürerler ,toplum içindeki yerleri, konumları nedir? Hiçkimse, şöylesine yalın bir düşünceyle bu insanların kahramanlık dolu hayatları üzerine bir masal yazmaya girişmedi: «Zavallı adam! Ne diye çalıyor, yağmalıyor, soyuyorsun? Elbette sen bir hırsız ve soyguncu olarak doğmadın ve ısırgangiller gibi özel bir türden de geliyor değilsin?» Bir tek bay Şçedrin'de görüyoruz bu tür sorgula-

maları ve bu yüzden de kendisi yalnızca kınayıcı, suçlayıcı edebiyattan olan arkadaşları arasından sivrilmekle kalmıyor, hayatı daha geniş kavrama iddiasındaki eserleriyle okur kitlesini artlarından sürükleyen yazarlarımızın çoğunu da aşmış oluyor. Bununla birlikte «kınayıcılığın, suçlayıcılığın» bay Şçedrin'de de gitgide ağır basmakta olduğunu görmememiz de olanaksız. «Gubernskiye Oçerki»nin hiçbir sayfasında, oniki yıl önce yayınlanmış olan «Karışık Dâva»da zavallı insanlarımıza karşı takındığı canlı, heyecanlı, içli tavrı bulamıyoruz.[25] Besbelli başka zamanlardı o zamanlar, başka güçler, başka idealler vardı. Canlı ve gerçek bir yöneliş vardı o zaman; hukuki ve ekonomik telkinlerle, hikemi nasihatlerle iğdiş edilmemiş, berelenmemiş, bozulmamış gerçekten insancıl bir yöneliş sözkonusuydu. İnsan niçin öfkeye kapılır, niçin çalıp çırpar gibi sorulara tıpkı insan niçin acı çeker, niçin korkar sorularına bakıldığı gibi bakılırdı. Bu tür soruların patolojik çözümlemelerine de içten bir ilgi ve sevecenlikle girişilmişti. Eğer bu yönde ilerlenebilseydi, hiç kuşkusuz, sonraki yönelişlerin hepsinden çok daha verimli sonuçlara ulaşılabilirdi. Bugünse bu soruların hepsine çok yalın cevaplar bulmuş durumdayız: eğer insanlar hırsızlık ediyorlarsa, demek ki polis örgütü iyi çalışmıyor; eğer rüşvet alınıyorsa, ilgili dairenin müdürü kafasızın teki vb. O zamanlarsa aradabir de olsa şöyle düşünüldüğü olurdu: adam hırsızlık ediyor ,çünkü kendine birtürlü iş bulamıyor ve açlıkla karşıkarşıya; adam rüşvet alıyor, çünkü evinde onun eline bakan onbeş can var... Ahlâksal açıdan birbirine hiç benzemeyen sonuçlar

bunlar biri içinizde insancıl duygular, canlı düşünceler uyandırıyor; öbürü karakolu getiriyor gündeme ve hukuksal bir form içinde sizi hareketsiz, kımıltısız bırakıyor.

Bay Dostoyevski ilk romanında, daha insancıl diye adlandırdığım yönelimin gözkamaştırıcı örneğini vermişti. Gogol'ün en başarılı yanlarının taze etkisiyle ve Belinski'nin yaşamsal önemdeki düşüncelerinin yol göstericiliğiyle yazdığı «İnsancıklar»da bay Dostoyevski genç bir yeteneğin tüm enerjisi ve atılganlığıyla Rus gerçekliğinin kendisini etkileyen çarpıklıklarının çözümlemesine girişmiş ve bu çözümlemede insancıl yanı alabildiğine yüksek bir ideali dile getirmişti. Bu ideal ne yalnızca ona özgüdür, ne de Rus edebiyatında ilk onun tarafından dile getirilmiştir. «En aşağılık insan, hatta cinayet işlemiş bir insan bile, bizim kardeşimizdir»[26] vb. biçiminde formüle edilen hikemi nasihatler, insanlık idealleri edebiyatımızda ilk kez geçen yüzyılda Russo'nun yapıtlarının dilimize çevrilip yayınlanmasıyla yankılanmaya başlamıştır. Ama bu türden çağrı - öğütler o dönem Rus hayatıyla uyum sağlayamamıştı; çünkü, bunların üzerine ciddi biçimde eğilecek, bunları derinlemesine kavrayacak pek az insan vardı toplumumuzda. Derjavin durmadan insanın hiçliğini, yüksek mevki ve ünvan sahibi bazı kişilerinse yüceliklerini şakıyordu o dönemde.

Bilmesine ve düşünmesine izin veriyorlar!..[27]

diye öylesine kendinden geçmiş, öylesine duygulanıp coşmuştu ki, insan hakları üzerinde pek

birşey düşünemiyordu. Karamzin'e gelince o çok daha beter bir durumdaydı: insan hakları denen şeye karşı ne kadar uzak ve yabancı olduğunu anlayabilmek için onun «Bir Rus Gezgin'in Mektupları»na, özellikle de Fransa'dan yazdıklarına şöyle bir göz atmak yeter.[28] Puşkin'de yer yer insana insan olarak duyulan saygıya rastlarız, ama onda da bu çoğu kez Epikürcü anlamda bir saygıdır. Aslında Puşkin yaşamın bir çarpıklığıyla ilgilenecek kadar ciddi değildir, ya da estetikçi deyişiyle, kendisinin aşırı harmonik bir kişiliği vardır. Her şeyde güzeli aramış, güzeli görmüş ve her şeyin yalnızca şiirsel yanıyla ilgilenmiştir: gözkamaştırıcı bir akşam yemeğinin güzelliği, düzgün kollar halinde savaş alanına doğru ilerleyen bir ordunun gözalıcılığı, düşen bir çığın muazzamlığı, birtakım «ruhsal yücelikler»deki «söz kandilinden yayılan hoş koku» vb. vb. Bir tek Gogol, —o da hemen değil,— edebiyatımıza insancıllık ögesini sokmuştur: «Eski sosyete pomeşçikleri»nde çok açık bir biçimde görülür bu, ama anlaşıldığı kadarıyla Gogol'ün kendisi bile ne denli önemli bir şey yaptığının farkında değildir. Hele «Müfettiş»in bu açıdan yeterince işlenmemişliği hemen göze çarpar; nitekim bu durum kimilerinin tüm komediyi bir fars, komedi kişilerini ise karikatür olarak nitelemelerine neden olmuştur. Ama zaman geçtikçe Gogol'de insancıllık ögesi gitgide daha belirgin bir hal almış, hatta sürekli olarak aydınlık şeyler, güzellikler beklentileri içinde olduğu için, kendi isteğine ve iradesine karşın, güçlü kalemiyle hep «toplumumuzun eksiklikleri ve yoksulluk, yoksulluk, yoksulluk»[29] olmuştur yazdıkları. Bay

Dostoyevski de işte Gogol'ün açtığı bu yola koyulmuş bulunmaktadır.

Bay Dostoyevski bize, insanın önce kendisine, sonra da öteki insanlara yeterince saygı duymadığını değişik olaylar içinde, değişik biçimleriyle göstermiş bulunuyor. Bu, basit bir iş gibi görünebilir. Bay Dostoyevski'nin romanlarını okurken şöyle düşünülebilir örneğin insan dünyaya geldiğine göre yaşamak zorunda, yani yaşama hakkı diye bir hakkı var; bu doğal hakkın kullanılabilmesi, bu hakkın varlığını sürdürebilmesi için doğal koşullar, yani yaşamak için maddî olanaklar gerekli. Bu gereklilik **herkes için** geçerlidir; böyle olunca da maddî olanaklara duyulan gereksinimin hiç ayrıcalıksız **herkes için** giderilmesi gerekir; yani falancanın maddî gereksinimlerini gidermeye hakkı vardır, falancanın yoktur gibi birşey olmamalıdır. Çünkü herhangi bir insanın maddî gereksinimlerini giderme hakkını reddetmek demek, doğrudan doğruya onun yaşama, varolma hakkını reddetmek demektir. Bu böyle olduğuna göre de, her insan doğal koşulların içinde eksiksiz, bağımsız, kendi başına insan olmalıdır; doğal koşullar içinde bağımsız olarak varolan bu insan toplumsal ilişkilerin karmaşık örgüsü içine girerken, kendi kişiliğini hiç eksiksiz olarak oraya taşımalı, en basit, en önemsiz bir işte çalışması da sözkonusu olsa, doğrudan doğruya insan olmasından kaynaklanan hak ve taleplerini hiçbir şekilde gizlemek, görünmez etmek, sağırlaştırmak, susturmak, sindirmek, yoketmek zorunda kalmamalıdır... Her şey alabildiğine açık ve anlaşılır, öyle değil mi? Peki öyleyse şu Makar Alekseyeviç De-

vuşkin neden hep «gizleniyor, kaçıyor, korkudan tir tir titriyor», yaşamından hep utanç duyuyor, «çevresine hep utanarak bakıyor, söylenen her sözü dikkatle dinliyor» ve biricik avuntuyu küçük bir insan olmasında, olmasa da olur bir insan olmasında buluyor? Neden şu «cılız, acınası görünüşlü» Gorşkov'un «dizleri, elleri, başı sürekli titriyor», «hep birşeylerden korkar gibi ürkerek, çekinerek yürüyor»? Pokrovski'nin babasının neden «hep birşeylerden utanır gibi, hatta kendinden bile utanç duyuyor gibi» bir görünüşü var, oğluyla konuşurken neden «sandalyesinden hafifçe doğruluyor, ona sessizce, hatta yaltaklanarak ve aşırı saygıyla karşılık veriyor»? «Kendi haklarına sahip olmak», «kendi yolunda yürümek» konusundaki acı dolu girişimleri sonuçsuz kalan bay Golyadkin kendi içine büzüşüp en doğal haklarından böylesine geriliyor ve sonuçta, sahibi olduğu hakların sürekli olarak altının kazıldığı, haklarına karşı tuzaklar kurulduğu düşüncesine dayanamayan yorgun zihni iyiden iyiye karışıyor? Ya Proharçin? İlerde sıkıntıya düşerim düşüncesiyle yirmi yıl boyunca nasıl böylesine cimri olabilmiş ve sonuçta bu kahredici düşünceden yatağa düşüp ölmüştür? Henüz genç bir memur olan Şumkov'un kendini insanlık için bir canavar olarak görmesinin ve nişanlısının gönül okşayıcı söz ve davranışlarına kapıldığı için müdürünün istediği ve hiçbir ivedi yanı bulunmayan kâğıtları hazırlamayı savsaklamasının kendisinin askere gönderilmesine neden olacağını düşünerek kahrolmasının nedeni nedir? Küçük Netoçka, Katya karşısında nasıl böylesine ezilebilmektedir? Rostalev, nasıl

oluyor da Foma Fomiç karşısında her şeyinden vazgeçebiliyor ve kendini, çılgın gibi sevdiği Nastenka'nın aşkına lâyık bulmuyor? Nataşa'nın iradesini, bilincini böylesine yitirmesinin ve İvan Petroviç'in, aklı kafasından bir karış havada Alyoşa karşısında saygıyla geriye çekilmesinin nedeni nedir? Kızını seven bir baba olarak yaşlı İhmenev çekilebilecek bütün acıları çektikten sonra, salt prensin ve oğlunun önünde gerilemiş görünmemek için nasıl oluyor da kızını bir türlü bağışlayamıyor. İvan Petroviç'in kendisine gösterdiği yakınlığa ve kendisi için yaptıklarına karşı küçük Nelli nasıl oluyor da böylesine vahşi bir tavır alabiliyor ve kırdığı fincanın yerine yenisini alabilmek için dilenmeye çıkabiliyor? Bu son derece tuhaf, yadırgatıcı, yabanıl insan ilişkilerinin nedeni nedir? Aralarında doğal ve mantığa uygun ilişkiler olması gereken bu insanlar arasındaki bu anlaşılmaz aykırılıkların, uyumsuzlukların nedeni nedir?

Bay Dostoyevski'nin hiçbir romanında, hiçbir roman kişisinin bu sorulara doğrudan bir yanıt veremediğini daha önce söylemiştik. Sorularımıza yanıt bulabilmek için Dostoyevski kişilerini gruplandırmamız ve onların kişiliklerini açıklamamız gerekiyor.

İnsan olarak değerleri hiçlenen, ayaklar altına alınan kişiler iki ana tip olarak karşımıza çıkıyor bay Dostoyevski'nin romanlarında: iyi yürekli, yumuşak başlı olanlar ve katı yürekli, sert, acımasız olanlar. Birinciler hiçbir protestoda bulunmuyorlar, içinde bulundukları ağır koşullara boyun eğiyorlar ve ciddi ciddi, kendilerini bir hiç olduklarına, örneğin saygıdeğer büyükleri onlar-

la konuşma lütfunda bulunacak olurlarsa kendilerini mutlu ve onurlanmış saymaları gerektiğine inandırıyorlar. Öbürleri ise, tersine, haklarının, kutsal bildikleri şeylerin tanınmadığını ayaklar altına alındığını görünce, çevreleriyle bütün bağlarını koparmak, herkese yabancı olmak, kendi kendilerine yetmek ve dünyada hiçkimseden ne bir yardım, ne kardeşçe bir duygu, ne sevecen bir bakış görmek istiyorlar. Böylesi bir kişilik yapısını sürdürebilmek olanaksız olduğu için de, hiçbir zaman kendilerinden memnun olamıyorlar, kendilerine ve başkalarına lânet okuyorlar ve sık sık kendilerini öldürmeyi vb. düşünüyorlar.

Bu iki uç arasında yer alan bir başka grup daha var. Aslında bunlar birinci gruba daha yakın kişiler: insan olmakla sahibi oldukları hakların bilincinde olmayan kişilerdir bunlar; yitirmişlerdir bu bilinçlerini, ama yitirdikleri bu bilincin yerine hayallerinde bir başka hak saptamışlardır; kendilerinde var olduğuna inandıkları bu yapıntı hakka dört elle sarılırlar, onu özenle korurlar. Onurlarını, özsaygılarını tehlikede gibi gördükleri her durumda, «Ben falanca dairede müşavirim», «Vasili Petroviç hazretleri bana arka çıkmışlardı», «Kurmay yüzbaşı Pohlestov'un karısı beni tanır» vb. sözleri tekrarlamaya başlarlar. Bunlar da korkak, kuşkucu, titiz, aşırı alıngan kişilerdir ve alınganlıkları herkesten çok kendilerinin mutsuz olmasına neden olur.

Toplumumuzda «küçük insan» diye adlandırılan kişileri gözleyen herkes bilir ki, yumuşak başlı kişiler de bazan alıngan ve titiz olurlar. Bu, onların ilişkide bulundukları kişilere bağlı olan

bir durumdur: bir dairedeki masa şefi yardımcısı, daire müdürü karşısında acizliğini kabul edip geri çekilir, siner; ama öteki masa şefi yardımcılarıyla olan ilişkilerinde o «hakları olan bir insan»dır ve bu hakları için gereken titizliği gösterir. Bu son söylediğimiz gruptan tipleri bay Dostoyevski'nin «Dvoynik» adlı romanında görüyoruz. Başarılı olmayan fantazilere başvurma ve gereksiz uzatmalar nedeniyle öyküdeki pek çok güzel yer ne yazık ki kaynayıp gitmiş, ama şu anda bizim konumuz bu değil. İçinde bulunduğu koşullara olduğu gibi boyun eğen, kütleşmiş, sinmiş kişilerin oluşturduğu birinci gruptan tiplerin çözümlemesine geçiyoruz şimdi.

Sanki, bu gruptan kişiler üzerine söylenecek hiçbir söz yok gibi geliyor insana. Öyle ya, ne söyleyeceksiniz: adam aptal ya da çirkin olduğuna ya da yol yordam bilmediğine kendini inandırmış... Bu durumda kime birşey söylemek düşer? Kesin, kapatın artık bu konuyu! Cansıkıcı, tatsız tuzsuz birşeyler sayıp dökmenin ne gereği var? Hem adamın durumundan bir yakınması da yok: kör olduğunu biliyor, demek ki hiçbir şeye bakmasına gerek yok... Otur ve başkalarının ne dediklerini dinle. Kaldı ki, «Bu kör görmüyor» diye yazılar döktürmenin ne gibi bir ilginç yanı olabilir?..

İşte gerçek sanatçının hizmeti burada ortaya çıkıyor· körün büsbütün kör olmadığını açığa çıkarıyor; aptal bir insanda zekânın ve sağduyunun pırıltılarını keşfediyor: ezilmiş, aşağılanmış, kişiliği ayaklar altına alınmış bir insanda, insan doğasının canlı, sindirilememiş, sağırlaştırılamamış arzularını, ihtiyaçlarını belirliyor, ru-

hun derinlerinden baskılara karşı kişiliğin gizli kalmış protestosunu çekip çıkarıyor ve bizim değerlendirmemize, vicdanımıza, duygularımıza sunuyor. Gogol'ün birkaç yapıtında tanık olduğumuz bu türden bulup çıkarmalar, açınlamalar, şimdi de bay Dostoyevski'nin «İnsancıklar»ında —yalnız biraz daha ağdalı ve girift bir biçimde— karşımıza çıkıyor.

Örneğin memur Devuşkin, kimseden birşey istemeden ,kimseye gözünün üstünde kaşın var demeden, otuz küsur yıl hizmet etmiş, ak saçlı, kendi halinde bir insandır. Varenka'ya yazdığı mektupta şöyle diyor: «Mektubunuzda konfordan, rahat olup olmadığımdan ve daha bilmem nelerden söz ediyorsunuz. Anacığım, ben öyle titiz ve kılı kırk yaran cinsten biri değilim. Hiçbir zaman şu anda yaşadığım rahatı yaşamadım: artık bu yaştan sonra da birtakım şımarıklıklar, kaprisler yapacak halim yok. **Aç açık değilim: karnım tok, sırtım pek. Daha ne istiyeyim; kont soyundan geliyor değiliz ki!** Babacığım bir soylu değildi ve benim şu anda kazandığımdan çok daha az bir parayla ailesini geçindirmeye çalışırdı... Dediğim gibi, nazlı ve çıtkırıldım bir insan değilim ben!» Doğru, çok doğru, kesinlikle nazlı ve çıtkırıldım değil kendisi: mutfaktan bir bölmeyle ayrılarak oluşturulmuş bir odada oturuyor ve burası için koca iki onluk ödüyor. «Kimseye muhtaç olmadan, kendi alemimde yaşayıp yuvarlanıp gidiyorum» diyerek de avuntu buluyor... «Karnı tok»muş, ama yemek için ayda bütün ödediği beş gümüş rublecik! Bu «tok»luğun nasıl bir tokluk olduğunu tahmin etmek zor değil. Sırtının pekliğinin de ,karnın tokluğu ölçü

sünde olduğu belli, ama o sürekli: «Yakınmıyorum. Halimden hoşnutum. Aylığım yetiyor. İşte birkaç yıldır yetiyor» diye yineleyip duruyor. Kültürel durumunun ne olduğunu da çok iyi biliyor: cahil denebilecek bir durumdadır, kıt bir parayla kıt bir öğrenim görmüştür, kalemi eline aldı mı iki cümleyi biraraya getiremez, yüksek konulardan anlamaz, bu yüzden de haddini bilir. Toplumsal durumuna çok güzel uyum sağlamıştır. Bu yolda, kendisi için son derece avutucu nitelikte olan şu sonuçlara varabilmiştir örneğin: «Her insanın payına düşecek olanı Hakkı-taâla belirler. Kimine general apoletleri taşıması uygun görülmüştür, kimine yüksek müşavir ünvanı... Kiminin buyruk vermesi istenmiştir, kiminin verilen buyrukları yerine getirmesi. Bütün bunlar insanların yetenekleri gözönüne alınarak belirlenmiştir: biri birşeye yeteneklidir, bir başkası da başka birşeye. İnsanlara bu yetenekleri dağıtansa doğrudan doğruya Tanrıdır.» Bu şifa verici düşüncelere kendini iyice inandıran Makar Alekseyiç, kendini ayakta tutacak bütün ruhsal dayanak noktalarını yitirerek ,onur, özsaygısı gibi konularda kendi inançlarını değil, müdürlerinin, amirlerinin fikirlerini ve resmî ilişkilerin dayatmalarını tek ve en yüksek ölçüt olarak görmeye başlıyor. Kendine duyduğu saygıyı şu sözlerle dile getiriyor: «Bugün aşağı yukarı otuz yıllık hizmeti olan bir insanım. Hizmetimde hiçbir kusurum olmadı. Ne sarhoş olduğum, ne de kavga ve gürültülere karıştığım görülmüştür. Vatandaş olarak, **kendi görüşüme göre**, kusurlu yanlarım olduğu kadar iyi ve üstün yanlarım da vardır. **Amirlerimin saygısını kazandım. Bizzat**

Ekselansları benden memnundurlar. (Hani 'kendi görüşüne' göreydi? Nereye gitti kendi görüşü!) Gerçi şimdiye kadar bana olan teveccühlerini özel bir biçimde göstermiş değiller, ama ben kendilerinin benden memnun olduklarını biliyorum.» Makar Alekseyeviç, 'kendi görüşlerine göre' kendisinin ne olduğunu açıklamaya daha sonra devam eder: «Hiçbir zaman büyük bir suç işlemedim, ağır bir hatayla suçlandırılmadım. Hele toplumun huzurunu kaçırmak, kamu düzenine karşı çıkmak gibi ağır suçları kesinlikle işlemedim. Kimse benim böyle şeyler yaptığımı söyleyemez. Hatta birara **haç nişanı** bile alacaktım...» Gördüğünüz gibi **nişan,** Makar Alekseyiç'in kendi hakkında geliştirdiği düşünce sisteminin bir bakıma temelini, onun son ve en büyük kanıtını oluşturuyor. Onur ve özsaygısından yoksun değildir, ama onuruna bir gölge düşecek olsa, bu kolayca çözümlenebilir: Örneğin birgün biraz fazlaca içip, kendi sözleriyle, bir densizlik yapar, rezalet çıkarır. Bu rezaletten sonra, Varenka'yı yatıştırmak için yazdıkları şunlardır «Benim için tedirgin olmanıza gerek yok; size hemen söyliyeyim ki, benim için onurum her şeyden daha değerlidir ve yine hemen söyliyeyim ki, **dairede amirlerimden henüz hiçkimse hiçbir şey bilmiyor ve bilmiyecekler de; kısacası bana eskiden olduğu gibi saygı duymaya devam edecekler.**» Aslında Makar Alekseyeviç o noktaya gelmiştir ki, çizme, palto giymesi bile kendisi için başkaları, özellikle de Ekselânsları içindir. Çayı da kendisi için değil, başkaları için içer. Bunları hep onuruna düşkünlüğünden yapar, ayıp olmasın diye... «Yoksa benim için ne olacak, en şid-

detli ayazlarda bile ben paltosuz, çizmesiz çıkabilirim sokağa, bana birşeycik olmaz: **sıradan, küçük bir insanım ben.**» Ama «**çizme olsun, palto olsun, insana onuru için, adının şerefi için gereklidir; insanın ayağında çizmeleri delik oldu mu, ne onuru kalır, ne de adının şerefi.**» İyi ama insanın çizmeleri delik diye neden onuru ve adının şerefi yok ki? Neden mi ,şundan: «Ya Ekselânsları ya da amirlerimizden biri bu rezaleti farkediverirse? İşte o zaman felâket demektir!» Makar Alekseyeviç'in kafasında oluşturduğu bu ahlâk anlayışına ve yaşama felsefesine, generalin yanındayken palto düğmesinin kopması üzerine generalin kendisine yüz ruble vererek elini sıkmasının onda bıraktığı bayağılıkla duygusallık karışımı etkileri de eklemek gerekiyor. Generalin yanındayken kopan palto düğmesi, gerçekten unutulmayacak bir sahne; dilden dile dolaştığı, pek çok kez anlatıldığı için okurlar da herhalde anımsıyorlardır. Bu sahne üzerine, sahnenin kahramanı Makar Alekseyiç'in görüşleri şunlar: «Size yemin ederim, bütün o acı günlerimiz, benim kahroluşlarım, aşağılanışlarım, sizin yoksulluğunuz, benim yeteneksizliğim hep hatırımda olduğu halde ve bütün bunlara rağmen, generalin verdiği yüz rubleden çok, benim gibi bir saman yığınının, bomboş bir ayyaşın elini sıkmak tenezzülünde bulunuşuna sevindim! O bu hareketiyle bana beni bağışladı, bana benliğimi geri verdi! **Ruhumu diriltti, hayatıma sonsuzcasına sürecek bir tad verdi.** Ve ne kadar günahkâr olursam olayım ,Ekselânslarının sağlık ve mutlulukları için edeceğim duaların yüce Tanrının yüce katına ulaşacağından kesinlikle emi-

nim!» Bu içdökmelerden Makar Alekseyiç'in ne kadar iyi, duygulu, soylu —hadi, hatta, istersenız— ince ruhlu, nazik bir insan olduğunu görüyoruz; ama kabul edin ki, onun böylesine alçalışı, böylesine düşüşü içinizde bir acıma hissi uyandırıyor ve bir insanın böylesine düşmesi karşısında sizi derin bir tiksintiye kapılmaktan alıkoyan tek şey bu acıma hissi oluyor... Odisseus'un[30] ezilmiş, kuyruğunu bacakları arasına kıstırmış lağar iti bile sahibine, bu memurun «ekselâns»ına, velinimetine olduğundan daha yakın ve ona daha eşit konumdadır .Onur, özsaygısı denen şeyin damlasından bile yoksun oluş, kendisinin bir hiç olduğunu gık demeden kabul ediş ve kendini Makar Alekseyiç'in ve onun velinimetinin birbirlerine eşit olarak mensup oldukları yaratıklar sınıfından ihraç ediş... İşte zavallı memurun minnet duygularını dile getirirken yaptığı itiraflardan, içdökmelerinden ortaya çıkan sonuçlar! Oysa memurumuz mutludur, onca aşağılanışından bile mutludur ve Tanrıya, «o eski zamanlardaki, kötü zamanlardaki şikâyetlerinden ve **liberal düşüncelerinden**» dolayı kendisini bağışlaması için yakarır...

İşte size, işlerin tıkırında gitmesini sağlayacak genel mekanizma için gerekli model! Herhalde kimse bundan daha iyisini bulamaz! Hatta bu tür tiplerin egemen olduğu bir toplum, devlet teorisi açısından, mükemmel toplum, örnek toplum, kusursuz toplum olarak bile adlandırılabilir. Burada sözkonusu olan yalnızca belirli bir hiyerarşinin konulmuş ve sürdürülüyor olması, destekleniyor olması değil. İş bu kadarla kalıyor olsaydı, hiç önemli olmazdı: kuvvete başvurduk-

tan sonra istediğiniz düzeni yerleştirir ve sürdürebilirsiniz. Baksanıza, Roma'da bugün bile papalık düzeni sürüyor... Buradaki hiyerarşinin desteklenmeye bile gereksinimi yok: çünkü onun ne denli yararlı ve zorunlu olduğu herkes tarafından apaçık bir biçimde görülüyor, bu hiyerarşi ondan en az yarar sağlayanların bile bütünüyle onayını kazanmış bulunuyor ve bu hiyerarşiden insanlar yakınmak şurda dursun, kendilerini alabildiğine mutlu hissediyorlar... Herkesin zengin ,herkesin yetenekli, herkesin güzel olması olanaksızdır; herkes yönetici, herkes bir numara olamaz; gerçek devlet ideali, herkesin yerinden memnun olmasına dayanır; herkes bulunduğu yerin ve durumun hak ve adaletin gerektirdiği yer ve durum olduğunu anlamalı, nasıl ki emir verenler bu işi istekle ve seve seve yapıyorlarsa, emir alanlar da bu emirlere seve seve ve istekle uymalı, başkaları yirmi bin ruble kazanırken, nasıl sükunet ve memnuniyet içinde oluyorlarsa, onlar da ayda yüz ruble kazanırken aynı sükuneti ve memnuniyeti göstermelidirler. Bütün bunlar olursa, altın çağın gerçekleşmesi de sözkonusu olabilir. Hatta bu durumda herhangi bir tatsızlıkla karşılaştığımızda, bu tatsızlık ne genel gidişi bozacak, ne de tatsızlığa uğrayanı üzecek, çünkü bu tatsızlığın da hak ve adalete dayandığını, dolayısıyla gerekli ve yararlı olduğunu düşünecek ve yıllık mevsim değişmelerine katlanır gibi buna da katlanacağız. İdeal hiyerarşik toplumun her üyesi, yöneticilere küstahça dil uzatmak cesaretini gösteren memurların haşlanması gerektiğini düşünen Makar Alekseyiç gibi düşünecek: «Şu bizim memur

milletini gerektiği zaman haşlamaktan hiç kaçın mıyacaksın. Bazan yalnızca haşlamak için bile haşlamalı: gözdağı vermek, alıştırmak için... Memuriyette dereceler ve mevkiler birbirinden farklı olduğu için ,haşlamanın da buna göre farklı biçimlerde olması gerekiyor; bunu gayet doğal saymak gerek! **Zaten dünya bunun üzerine kurulmuş ,hepimiz birbirimizi kendi ölçümüz içinde haşlayıp duruyoruz. Ancak unutmamak gerekir ki, böyle bir yol olmasaydı dünyada düzen diye birşey kalmazdı».**

Örgütlenmesinin temelini böyle bir felsefenin oluşturduğu ve bu felsefeye **bütün** üyelerinin içtenlikle gönül verdikleri bir devlet kimbilir nasıl bir gül ve bülbül diyarı olurdu! Nasıl sonsuz bir huzur, barış, esenlik egemen olurdu bu devlette! Hiçkimse kendisine verilmemiş birşeye sahip olmaya çalışmaz, hiçkimse oturtulduğu yerden kımıldamaz, hiçkimse rütbesinin ve mevkiinin ötesindeki şeylere kafayı takmazdı! Bir yoksulun varsıl olmak istemesi, iğnenin deliğinden geçmeyi istemesi gibi birşey olurdu; bir masa şefinin, müdüründen aldığı emri eleştirmesi, havanın akşam kararmasını, sabah da aydınlanmasını eleştirmesi gibi birşey olurdu. Birtakım yazıların kopyesini çıkarmakla görevlendirilmiş sıradan bir delikanlının yiğitlik, kahramanlık düşleri kurması bile, şu anda kendisini Nil nehrindeki bir timsaha ya da kuzeyin buzları arasında fosilleri bulunan tarih öncesi bir yaratığa dönüştürmek istemesi kadar saçma ve anlamsız olurdu. Coşku, heyecan, taşkınlık yerine, her yerde sonsuz bir sükun, mutluluk, huzur olurdu! Herkes kendi yerinde. Kimileri bir yerden bir yere

paytonlarla gider, saraylarda yaşar ve başkalarını haşlamakla uğraşırken, kimileri de çamurların içinde delik kunduralarla debelenir, ıslak ve karanlık bodrum köşelerinde sürünür ve bol bol haşlanırdı: ama hem onlar hem de bunlar aynı sükun ve huzur içinde, paylarına düşenden hoşnut olurlardı. Karl Linnei'nin sınıflandırmasında aynı kategori içinde yer alan ve birbirlerine eşit olmak gibi ayartıcı hayallere kapılmayı akıllarından bile geçirmeyen meşe ve ısırgan otu gibi, yanyana, barış içinde, huzur içinde yaşarlardı. İğrenç kıskançlıklar olmaz, istenmeyen heves ve arzular görülmez, her türden hile ve kurnazlığın kökü kurumuş olurdu. İnsanlar yerleri cennet olmuş kutsal kişiler gibi yaşarlardı: cennette çok değişik yurtları ve çok değişik mutluluk basamakları olacak, ama bu basamakların en altında yer alanlar bile, kendilerini en yüksek basamaktakilerin kardeşi gibi duyumsayacaklar ve bu çok seçkin kişilere değer görülen saadet ve bahtiyarlığın aynısını yaşıyacaklar. İşte az önce sözünü ettiğimiz toplumsal hiyerarşinin gönülden benimsenmesi durumunda, cennete özgü bu sonsuz mutluluk, dünyada da gerçekleşebilirdi... En önemlisi de, kurulacak olan böyle bir düzen için yıkılma tehlikesi kesinlikle sözkonusu olmazdı, çünkü hiçbir yıkıcı unsura yer vermeyen bir düzendi bu; en uzak gelecekte bile bu sessiz ve sakin mutluluğu bozacak bir tehlike ortaya çıkamazdı. Toplumsal hiyerarşi denilen o sağlıklı ve sağlam düstura dayalı ideal toplum, yüzyıllar boyunca barış içinde, sakin ve mutlu bir yaşam sü-

rebilirdi, tek ki onun kusursuzluğunu bozacak jeolojik bir sarsıntı olmasın.

Ama ah, insanlık adına ne yazıktır ki, böyle bir toplumu kuracak bir felsefe taşı bulunmadığı gibi, dünyanın hiçbir yerinde böylesine kusursuz, böylesine mükemmel ve ideal bir toplum da bulunmamaktadır... Söylenildiğine göre, ey değerli okurum, bizim seninle daha dünyaya gelmediğimiz zamanlarda, Hindistan'da buna benzer bir toplumsal yapı varmış. Aslında bu da bizzat Brahma'nın yardımıyla ayakta duran bir toplummuş. Paryalar brahmanlardan öylesine aşağı durumdalarmış ki, bunların ikisinin arasında nerdeyse Makar Alekseyiç'le onun Ekselânsı arasındaki kadar derin bir uçurum varmış. Yine söylenildiğine göre öbür dünyada yedi ayrı mutluluk katmanı varmış ve her katmanda ölümlülere ayrı türlerde mutluluk tattırılırmış; kişiliğini, iradesini, bilincini tümüyle kaybeden ve varlığını Brahma'nın varlığı içinde eritip yokedenler bu mutlulukların en büyüğüne değer görülürmüş. Bu artık ruhsal erincin en üst noktasıdır, ancak hint felsefesinin tasavvur edebileceği birşey... Böylesi temellere dayalı bir toplum hiç yıkılmasa, hatta yıkılmak ne, mutlu üyelerin sınırı hep genişlese, bu toplum sürekli olarak büyüse, kimbilir ne kadar güzel olurdu! Ama ah, insanın naturası böyle bir büyümeyi sağlayacak mükemmeliyetten uzaktır ve sözünü ettiğimiz hint öğretisi de yıkılıp gitmiştir... Bugün, başlangıçtaki kusursuzluğundan çok uzak, alabildiğine dar sınırlar içinde acınası kalıntılarına rastlıyabiliyoruz onun. Buna benzer bir toplumsal yapıyı vaktiyle Cizvitler Paraguay'da kurmuşlar,

ama tam başarıya ulaşmaktan onlar da uzak olmuşlar. Napoli'de, Avusturya'da ya da başka bazı ülkelerde ideale ulaşma yolunda bulunulan cılız girişimlerinse sözünü bile etmeye değmez. Bu teoriyi tutturmak için az çaba gösterilmedi: çeşitli rütbelerden pek çok papaz, keşiş kiliselerde bitmez tükenmez bir biçimde bu teorinin propagandasını yapan vaazlar verdi, hatta yaşları gereği her türlü etkiye açık olan çocukları etkilemek için evler bile propaganda kapsamı içine sokuldu, ama işte olmuyor, olmuyordu! Çoğunluk hiç karşı çıkmadan teoriyi benimsiyordu, ama öte yandan da hiçkimse bu teoriyle avunmuyor, yatışmıyordu. İnsanlar hep başka birtakım arayışların tedirginliği içinde oluyorlardı; derken saçma sapan bir rastlantı, hiç önemsiz gibi görünen bir gerçekle yüzyüze geliş, insanları heyecanlandırıveriyor ve sınırsız sükunet ve saadet ideali yerle bir oluyordu... Ahlâkçılar bütün bunların insan soyunun soysuzlaşmasından, insan aklının kararmaya başlamasından ileri geldiğini öne sürüyorlardı. Başka bir grup insansa, tam tersine, özü, insanı kişiliksizleştirmek olan ideal toplum teorisinin, insanın en doğal isteklerine ters düştüğünü, bu yüzden de yıkılıp gitmesi ve insana tüm kişilik haklarını tanıyan, insanın sonsuzcasına gelişmesini öngören bir başka teoriye yerini bırakması gerektiğini haykırıyorlardı.

Başta edebiyatçılarımız olmak üzere biz Ruslar ise, hep yaptığımız gibi, Batı Avrupa'yı kasıp kavuran bu tartışmaların uzağında duruyorduk. Bizim kendi sorunlarımız vardı ve olanca gücümüzle biz bu sorunlarımızı çözmeye uğraşıyorduk: eski Ruslarda ticaret, bay Şçerbina'nın ye-

teneği, Yakov Minih, Slav ırkında hayvan şek lindeki tanrılar üzerinde duruyor, Mario'nun şarkıları ve İvan Aleksandroviç Çernoknişnikov'un[1] mektuplarıyla kendimizden geçiyor, Gogol, Zagoskin ve Jukovski'nin aşağı yukarı aynı zamana rastlayan ölümleri için dövünüyor ve üzerimize saldırmaya hazırlanan İngilizlerin sinsiliklerine şaşıyorduk... Kısacası, her zaman olduğu gibi kendi işlerimizle meşguldük ve bizi ilgilendirmeyen işlere hiç karışmıyorduk: «kimsenin tavuğuna kışt demeden, kimsenin suyunu bulandırmadan, kendi halimizde ufak ufak yaşayıp gidiyorduk». Ama yine de, uzak sayılmayacak bir geçmişte adamın biri çıkmış ve «İleri!» diye bağırdıktan sonra hemen gizlenmişti. O günden sonra da ilerlemeyi övmek, durgunluğa sövmek modası yürümüştü. Buyrun, açıklayın bakalım: nasıl ve neden olmuştu bu iş? Kimilerinin demesine göre insana ilerleme gerekliydi; insanları ilerlemeyi arzu etmemeye zorlamaktansa, ilerlemenin bir an önce boğazlanması içindi bu... Bilemiyorum, belki doğrudur bu açıklama. Bakalım, sanatçı gücünün yarattığı kişiler bize bu konuda bir yanıt getirebilecekler mi? Bilindiği gibi, sanatçı her zaman tarafsızdır: tartışmalara ve teorilere hiç bulaşmaz o; kimin yararına olacağını, hangi tarafın bundan yararlanacağını hiç düşünmeden, yalnızca hayatı gözler sanatçı ve elinden geldiğince bize hayatı yansıtır. Toplumsal anlamda mükemmel bir sanatçının önemi de buradadır: hayat olaylarını derlemeye kalkıştığınızda bunların soluk, kopuk, belirsiz olduklarını, olayları yaratan nedenlerinse birbiriyle sarmaş dolaş durumda bulunduğunu görürsünüz; sanat-

çının yaratısında ise topu topu bir iki hayat olayına yer verilir, ancak bunlar öylesine sergilenir ki, o olayları da içine alan koca bir hayat dilimi olanca açıklığıyla zihninizde canlanır.

Belirtmemiz gerekir ki, bay Dostoyevski'de belirli ölçüde sanat gücünün bulunduğu görülmektedir, onun özellikle de ilk romanında bu iyice belirgindir. Yani hayatın gerçeği avuçlarının içinden kayıp gitmiş bir sanatçı değildir kendisi; insanın resmî görünüşü ve dış dünyasıyla, ruhunun derinlerinde gizli bulunan ve ancak özel bazı anlarda kendini dış görünüşte belli belirsiz hissettiren iç dünyasını ve bunlar arasındaki o çok güç tanımlanabilen sınırı büyük bir açıklıkla dile getirebilmiştir. Yazarın bize öyküleriyle aktardığı gözlemlerine göre, insanlara bunca huzur ve mutluluk vaadeden şu ideal toplumsal örgütlenmeyi tüm ruhu ve yüreğiyle seven dünyada tek bir insan yoktur. Hatta bu ideal örgütlenmeyle kafası en dolu insanlar bile sürekli homurdanmakta ve yançizmekteler. Uzun söze ne gerek var, Makar Alekseyiç örneğine bakalım yeter: «Herkes yerini bilmeli, yerlerse insanlara yeteneklerine göre bağışlanmıştır» vb. gibi düşünceleri olan Makar Alekseyiç'in bu düşüncelerle avunduğunu, yetersindiğini, başkaca hiçbir arayış içinde olmadığını düşünürseniz, yanılırsınız .Onun sakin bir ruh halindeyken bile getirdiği düşünceleridir bunlar. Ruhundaki canlı tellere azıcık dokunulacak oldu mu, Makar Alekseyiç bütünüyle değişmekte ve kafasında «liberal düşünceler» kaynaşmaya başlamaktadır. Böyle anlarda kendine sorduğu soru şudur: «Niçin, çoğu zaman, iyi bir insan geride, gölgede kalıyor

da, bir başkasının başına devlet kuşu kendiliğinden konuyor?..» Varenka'ya yazdığı mektupta bu soruyu sorduktan sonra hemen şunları ekliyor «Biliyorum, anacığım, biliyorum, bunları düşünmek hoş karşılanmıyor, serbest düşüncelilik sayılıyor; ama içtenlik, gerçeklik adına konuşacak olursak, niçin bir çocuk daha anasının karnındayken talih kuşunun mutluluk vaadeden şakımalarını duyuyor da, bir başkası ancak öksüzler yurdunda açabiliyor dünyaya gözlerini? Mutluluk çoğu kez Aptal - İvan'a nasip oluyor. Rahatına bak Aptal İvan, dedelerinin sana bıraktığı malların altından gir, üstünden çık, dilediğince ye, iç, eğlen; siz de, falancayla filanca, ağzınızın suyu aka aka karşıdan bakın, siz ancak buna lâyıksınız!» Makar Alekseyiç bu düşüncelerinden ürkmüş gibi hemen ekliyor: «Biliyorum, böyle düşünmek günah, anacığım, **ama bu günahın süzülüp beynime girmesine de engel olamıyorum.**» İyice duygulanan Makar Alekseyiç'in, bu tür kuşkulu sözlerin ötesine geçerek basbayağı öfkelendiği de oluyor: «Sırtında frak olduğu ve sizi altın saplı bir monoklün gerisinden süzdüğü için utanmaz herif her istediğini yapabileceğini, ağzından çıkan en bayağı sözlerin bile hoşgörüyle dinlenmesi gerekeceğini düşünüyor! **Bu kadarı da biraz fazla artık, değil mi güvercinim?**» Siz ne dersiniz bilmem ama zavallı, yoksul bir memurun çığlığı gibi göründü bana bu sözler. Besbelli memurcuğun aklı, «Eğer birbirimizi haşlamazsak, dünyada düzen diye birşey kalmazdı» düşüncesine büsbütün yatmış değil. Memurcuğun tâ yüreğinden çığlıklar kopmakta ve o artık kendini çığlık atmakta ve yakınmakta haklı

görmektedir. Şöyle yazar Varenka'ya: «Bir de şu var: varsıllar yoksulların kötü talihlerinden yüksek sesle şikâyet etmelerinden hoşlanmıyorlar. Bunu sırnaşıkça ve rahatsız edici birşey gibi görüyorlar. **Yoksulluk elbette rahatsız edicidir. Yoksa açların inlemeleri onların uykularını mı kaçırıyor dersiniz?..»** Acıyla dolu yüreği kafasında öyle düşünceler yaratmakta, öyle birtakım içgüdüleri açığa çıkarmaktadır ki, kendindeki bu değişikliklerden kendisi bile korkmakta, önlenemez bir güç haline dönüşen bu değişiklikleri yadsımak, eski haline dönmek istemektedir. Büyük bir üzüntü içinde şunları yazar Devuşkin «Fakat şu anda içim öyle sıkılıyor **ki, düşündüklerimi bütün yüreğimle onayladım, kendime hak verdim.** Benim kendime hak vermemden birşey çıkmayacağını elbette biliyorum anacığım, ama **insanın bir parçacık da olsa kendine hak vermesi yine de birşeydir.** Gerçekten, çoğu kez, hem de **hiçbir neden yokken kendimi küçük görüyor, beş para etmez bir adam gibi, alabildiğine bayağı buluyorum.** Bir benzetmeyle anlatacak olursam, bunun nedeni, benden sadaka isteyen şu zavallı çocuk gibi **korkutulmuş** ve **hırpalanmış** olmamdır herhalde». İnsanın içine işleyen, insandaki doğal içgüdülerin de yardımıyla inanılmaz bir hızla çoğalıp boyutlanan ve az önce büyük bir haz duyarak betimlediğimiz ideal toplumsal yapıdaki sessizlik ve sakinliği bozan düşünceler işte bu türden düşüncelerdir. Burada yazarın insan doğası üzerine birtakım palavralar attığını da söyleyemeyiz. Burada söyleyebileceğimiz tek şey olsa olsa, eğitim durumu gözönüne alındığında Makar Alekseyiç'in hayatın resmî yanıyla gerçek

yanı arasındaki çelişkileri gözlemede ve dile getirmede gösterdiği üstün başarının yadırgatıcılığıdır. Ama bu başarının nedeni ,anlaşılan, Makar Alekseyiç'in altı ay boyunca hemen her gün Varenka'ya mektup yazarak dilini ve biçemini geliştirmesidir. İyi ama bir yandan da yazar kendisine birazcık yardım ediverseydi ne olurdu sanki? Bu yardım elbette yalnızca düşüncelerin dile getirilmesini kapsayacak, düşüncelerse doğrudan doğruya Makar Alekseyiç'e ait olacaktır; çünkü ister uzun süreli olarak, ister bir kezliğine olsun, onun yerinde kim olsa aynı düşünceleri dile getirmek isteyecektir. Makar Alekseyiç kapıldığı kahredici kuşkuları Varenka'ya yazdığı mektuplarda dile getirebilmiştir; başkalarıysa bu kuşkuları ancak alabildiğine tuhaf birtakım davranışlar ve bu davranışların acı sonuçlarıyla dile getirebilmektedir. Örneğin, Bay Golyadkin'in bitmez tükenmez sayfaları arasına dalabilecek sabrınız olsaydı, onun da tümüyle aynı nedenlerle, (yani insanlık adına kendisinde arta kalan acınası kırıntılarla, gereği kendisinden resmen beklenen şeyler arasındaki uyumsuzluk nedeniyle) aklını oynattığını görürdünüz. Golyadkin, Devuşkin kadar yoksul ve ezik değildir; dahası, bir ölçüde konfor olarak adlandırılabilecek koşullara bile sahiptir o; hatta biraz daha ileri giderek şunu bile söyleyebileceğiz: Golyadkin, bir devlet dairesinde masa şefi yardımcısı olması nedeniyle, kendisinden aşağı sayma hakkına resmen sahip olduğu kişiler bile bulur çevresinde. Bunun sonucu olarak da, koşullu da olsa bir ölçüde saygınlığa ve belirsiz, bulanık da olsa «kendi hakları» kavramına ulaşır. Ama onun ipin ucu-

nu kaçırdığı nokta da tam burasıdır. Memur yanıyla ve memur haklarıyla değil, öbür yanıyla, insan yanıyla kendini göstermesi gereken bir durumla karşılaşır: bir kızdan hoşlanır. Gıpta edilmeyecek bir lütuf dileyicisi olduğu için de isteği geri çevrilir ve böylece kafasındaki bütün kavramlar tepetaklak olur. Makar Alekseyiç, sevdiği kıza yardım ederek iyilik dolu yüreğini tatmin etme olanağını bulabilmiş, böylece de insan olma bilinci, gerçek bir insanın sahip olduğu üstünlüklere sahip olma bilinci sürekli gelişmişti kafasında .Yakov Petroviç Golyadkin ise, sevdiği kızın ana babası ve aynı kızı seven rakibi tarafından açıkça hakarete uğramıştır; insan yanı, insan duyguları incitilmiş olmasına karşın durumu tam kavrayamayan bay Golyadkin, memur yanına, memur haklarına sarılma yolunu seçmiştir. Sevdiği kızın evinde düzenlenen ziyafete kabul edilmediğinde, «Bu benim özel hayatıma ilişkin bir olay,» der, «dolayısıyla da resmî ilişkilerimi hiç etkilemez.» Ama sonra düşünceleri daha da karışır; kimdir o: birtakım hakları olan birisi mi, yoksa hiç hakkı olmayan birisi mi?.. Duyumsayabildiği tek şey, ortada bir tersliğin olduğudur. Bu tersliği kendisini sevmeyen kişilerin buulnmasıyla, düşmanlarla açıklamak ister; birtürlü olmamaktadır işte, başaramamaktadır, kişiliği uygun değildir vb. Ve kendisini cinnete götürecek **idée fixe**'e kapılır: bu dünyada yaşayabilmek için üçkâğıtçı olmak gerektir, yalnızca alçaklar, namussuzlar, başkasının hakkına el uzatanlar iyi bir hayat sürmektedirler çünkü... Karar verir: bundan böyle o da kurnaz olacak, hileci, üçkâğıtçı olacaktır... Karar vermesi kolay

da, uygulaması zor. Nasıl üçkâğıtçı olacaksın: daha önce hiç böyle şeyler yapmamışsın ki; bam başka bir yaşam sürmüşsün; hiç hazır değilsin böyle şeylere, üstelik kişiliğin de uygun değil hileci olmaya... «Sen yalan dolan nedir bilmeyen, temiz, doğru bir insansın» diye düşünür. «Onun için gel biz seninle sabredelim Yakov Petroviç; evet, en iyisi bu: sabretmek, beklemek.» Bu düşünceye, onun kişiliğini açıklayıcı bir başka düşünce daha eklenir: «Bütün bunlar birgün düzelir» düşüncesidir bu. Bu yüzden de hiçbir işe azimle, vargücüyle girişemez, hatta düşüncelerini bile doğru dürüst açıklayamaz; ve içinde «müthiş bir enerji olmasına» karşın, sürekli olarak düşüncesini değiştirir, korkar, cayar, yarı yoldan döner. İçinde canlı, sağlıklı, bilinçli olan hiçbir şey nedense olağan biçim alamıyormuş gibidir; bugüne dek ruhunun derinlerinde uslu uslu duran bu canlı ve sağlıklı ögeler, birazcık başlarını kaldırır gibi olmuşlarsa da, sonra yeniden ruhunun derinlerine çökmüşlerdir; üstelik bu kez, kendisinin kurulu olduğu memur mekanizmasına hiç de uygun olmayan bir karışıklık içinde ve sağlıksız biçimde çökmüşlerdir. Kahramanının çelişkilerini açıklarken yazar şöyle der: «Kimsenin kendisini aşağılamasına razı olamazdı, hele bir paçavra gibi buruşturulup atılmaya ve hele bu işi ahlâksız ,sefih bir insanın yapmasına... Ama biz yine de bir tartışmaya girecek değiliz: eğer bir kimse bay Golyadkin'i ne yapıp edip paçavraya çevirmek istese, herhalde çevirebilirdi, hem herhangi bir direnmeyle ve cezalandırmayla karşılaşmadan çevirebilirdi (bunun böyle olabileceğini bay Golyadkin'in kendisi de

zaman zaman duyumsardı); ancak bu sıradan bir paçavra olmazdı, onuru, özsaygısı olan, duyguları, coşkusu olan bir paçavra olurdu; belki bu onur, özsaygısı, bu duygular ve coşkunluk dilsiz ağızsız olurdu, alabildiğine uysal ve yumuşak başlı olurdu; ama yine de en pislik içindeki kıvrımının arasına gizlenmiş durumda da olsa, karşımızdaki, duyguları olan bir paçavra olurdu.» Gerçekten de, bir bakıma paçavraya çevrilmiş ve yalnızca pislik içindeki kıvrımlarının arasında insanca birşeylerin kalıntısını gizlemekte olan, ama varlıklarını aradabir de olsa sürekli duyumsatan, ağzı var dili yok birtakım insan kalıntılarının, Golyadkin türünden ezilmiş insanların durumlarının bundan daha güzel betimlenebileceğini sanmıyorum. İşte bay Golyadkin de aynı paçavralığı duyumsuyor ve zavallı Yakov Petroviç'in zavallı zihni ve hayalgücü birbirini izleyen kuşkuların ve soruların ağırlığı altında eziliyor: «Gerçekten de bu böyle değil mi? Uyuyor mu herkes kendi hakkına? Çoğu kişi hileli yollara başvurmuyor mu? Madem böyle, ben de sahtekâr olacağım... İyi ama nerde, hangi konuda, nasıl sahtekârlık yapacağım ben? Aptal denebilecek kadar doğrucu bir insanım ben, hiçbir zaman çapraşık yollara başvurmadım hayatımda... Ama herkes dolambaçlı yollardan gidiyor... Yoksa insanın canına okuyorlar, paçavra gibi bir köşeye atıveriyorlar; ama ben kimsenin beni ezmesine izin veremem... İyi ama ya ben de...» Melânkoliye ve en sapkın hayallere zaten yatkın bir kişiliği olan bay Golyadkin, böylece karamsar varsayımlar ve hayallerle kendini tahrik etmeye, kişiliğine ters düşen birtakım eylemlere

doğru içinde heves uyandırmaya başlıyor. Sonuçta kişiliği parçalanıyor ,ikiye ayrılıyor, kendini artık iki kişi olarak görmeye başlıyor... Hayalgücü nasıl uygun görüyorsa, aklına nasıl eserse her şeyi öylece gruplandırıyor: adice--ustaca, iğrenç-başarılı vb. Ama kısmen uygulamanın içine saldığı ürkeklik, kısmen de ruhunun uzak sandık odalarına gizlenmiş ahlâk kırıntıları onu hayalinden geçen bayağılıkları uygulamaktan alıkor; bunun üzerine hayalgücü «öteki»yi, «eş»i yaratır. Bay Golyadkin'in delirmesinin temelindeki olay budur. Bay Dostoyevski'nin «Öteki» adlı romanının temel düşüncesini bilmiyorum doğru anlayabilmiş miyim? Benim bildiğim kadarıyla hiç kimse, bu romanın açıklamasını yaparken «roman kahramanının deli olması»ndan öteye gitmek istememiştir. Ama bana öyle geliyor ki, her deliliğin bir nedeni olduğuna göre, yetenekli bir yazarın 170 sayfa boyunca anlattığı bir deliliğin haydi haydi bir nedeni vardır ve bu neden, benim romanın sayfalarını karıştırırken (evet, itiraf ederim ki, baştan sona hakkından gelemedim kitabın) şöylece aklıma geliveren nedenlerden çok daha doğal bir nedendir. Yazar da böyle bir açıklamaya pek yabancı gibi değil aslında: hiç değilse romanın bazı bölümlerinde... Örneğin bay Golyadkin'in «öteki»ni, «eş»ini ilk itirafını yazar bize şöyle anlatıyor: «...bu, masa şefi yardımcısı olan bay Golyadkin değildi; **bu, kalabalıklar arasında yitip gitmeyi seven adam da değildi ve nihayet bu, yürüyüşü bile açıkça: 'bana dokunmayın, ben de size dokunmam' ya da bana dokunmayın, bakın ben size dokunuyor muyum?' diyen adam da değildi.** Hayır,

bu öteki bay Golyadkin'di, **tümüyle başka biri** olan, ama yine de **ilkinin tıpatıp aynısı** olan Golyadkin.» Bundan sonra küçük-Goyladkin öyle şeyler yapar ki, utanmazlığın ve kurnazlığın böylesini insan ancak hayalinden geçirebilir: herkesi birtakım saçmalıklara kışkırtır, herkesin önüne düşer ve daha öyle şeyler yapar ki, büyük-Golyadkin bütün bu yaptıklarından onun «cins» biri olduğu sonucuna varır... Küçük-bay Golyadkin **her zaman haklı çıkmanın**, birtakım açıklamalar yapmaktan kurtulmanın, birine dirsek çevirmenin ya da gerekiyorsa eğer yaltaklanarak birinin gözüne girmenin yolunu bilir ve bulur; hatta yediği kıymalı böreğin parasını bile başkasına ödetebilecek yetenektedir; ve bütün bunları yaparken kimseyle kötü olmaz, herkesle iyidir; büyük-bay Golyadkin'in insanın içini sızlatacak bir biçimde silikleştiği, ne yapacağını şaşırıp yok olduğu yerde o görüşlerini korkusuzca açıklar; büyük-bay Golyadkin'in antreden burnunun ucunu bile göstermeye cesaret edemiyeceği bir yerde, o salonun baş köşesine kurulur
Ve (aşkolsun doğrusu!) bay Golyadkin bize bütün bunları öteki-kendisi olarak anlatır. Onun, hepsi kendi hayalinin ürünü olan bu kahramanlıklarını anlatırken güttüğü düşünce şudur: eğer kendisi de böyle davranmış olsaydı (**bazı insanlar** böyle davranmıyorlar mıydı?) işinde başarıya ulaşacak, arkadaşlarının alaylarına katlanmak zorunda kalmayacak, masa şefi yardımcılığı ünvanını ondan biraz önce kazanmış bir zıpçıktı tarafından böylesine hiçlenmeyecek ve en önemlisi, aziz Klara Olsufievna'nın ana babası tarafından böylesine aşağılanmış olmayacaktı. Bay

Golyadkin böylesi kahramanlıklara hayran olacak yerde, hayatın sessiz ve ölçülü baskısıyla yıllardır ezilen, hırpalanan bilincinin son kalıntılarıyla bunlara öfkeyle başkaldırır. «Bazı insanlar»ın başvurduğu bu tür yollara değil başvurmak, bunları hayalinden geçirmeyi bile iğrenç bulur; kendi hayallerini sürekli bir korkuyla hep bir başka kişinin üzerine yıkar ve bu kişiyi sürekli aşağılar, ondan hep nefret eder. Kendi kişiliğini yeniden açıklıkla algıladığı ayılma anlarında, kurnaz olma, sahtekâr olma yönündeki ürkek girişimlerini anımsar ve ihtiyar Anton Antoniç'in sert sesini duyar gibi olur: «Ne o, siz de mi kurnaz olmaya niyetleniyorsunuz?» Bu çıkış karşısında yüzünde renk kalmaz, aklı karışır, bütün bu durumlara düşmekten yakayı sıyırmış olan «eş»i canlanır gözünde yeniden ve böyle alçak, namussuz kişilere karşı daha da büyük bir öfke kabarır içinde. Zaman zaman, her şeyin yoluna gireceğine ilişkin eski düşüncelerine kapıldığı olur. Hatta birgün, kişiliğindeki üstün niteliklerle büyülediği Klara Olsufievna'dan, kendisini bu namussuzlar, alçaklar, sahtekârlar ortamından kaçırıp götürmesini isteyen bir mektup almış olur. Hayalindeki bu mektubun gereğini yerine getirmek için bay Golyadkin gerçekten Klara Olsufievna'nın penceresinin altına gidip sevgilisini beklemeye başlar, ancak oradan kendisini götürecekleri yer deliler evi olacaktır...

İyi ama, lütfen söyler misiniz bana: Niçin delirmesi gerekmiştir bu insanın? Kendisinin birtakım hakları olduğu gibi, başkalarının da hakları olduğunu, iş arkadaşı falanca kendisinden önce masa şefi yardımcısı olduysa, bunun tam da

böyle olması gerektiğini, Klara Olsufievna eğer kendisini istemiyorsa, bir daha ona yaklaşmaması gerektiğini «benim birtakım haklarım vardır, ama başkalarının da birtakım hakları vardır» kuramına —bu sükunet ve huzur kuramına— bağlı kalsaydı, bir başka deyişle dünyada herşeyin insanlara yeteneklerine göre dağıtıldığını, yeteneğinse insanlara doğanın bir bağışı olduğunu unutmadan kimselere ilişmese ve kendi yolunda yürüseydi, eskiden olduğu gibi hoşnutluk, huzur içinde yaşar giderdi. Ama hayır: ruhunun derinlerinde birşeyler başkaldırmış ve kıt kavrayışlı bay Golyadkin'in nelere yetenekli olduğunu, yani nasıl delirebileceğini gösteren içkarartıcı bir protesto olarak yükselmiştir. Bay Dostoyevski'nin sözkonusu delilik olayını bütün boyutlarıyla ve ustaca işleyebildiğini söylemek çok zor. Ama şunu da kabul etmek gerekir ki, ele aldığı konu, (karaktersiz, kültürsüz, zayıf bir insanın kişiliğinin, davranışlarında varlığını duyuran ürkek dürüstlükle sahtekâr olmaya duyduğu plâtonik arzu arasında ikiye parçalanması ve bu parçalanmanın sarsıntısına dayanamayan zaten perişan bir zihnin büsbütün zıvanadan çıkması) ancak çok büyük bir yetenekle kusursuz bir biçimde işlenebilecek bir konudur. İyi işlenebilmiş olsaydı bay Golyadkin'den böylesine tuhaf, ender rastlanan bir yaratık değil, pek çok çizgilerini hepimizin kendimizde bulabileceğimiz bir tip çıkarılabilirdi. Memur tanıdıklarınızla olan konuşmalarınızı bir anımsayın: yeni arayışlardan, serüvenlerden hoşlanmayan, sakin bir biçimde ve doğruluktan ayrılmadan yaşayan insanlar olarak tanımlarlar genellikle kendilerini. Ye-

ni arayışlardan uzak yaşamayı sevdiklerini anlatırken, kendilerinden daha fazlasını becermiş iş arkadaşlarından, müdürlerinden, tanıdıklarından birinin anımsanmasıyla konuşmanın yönünü nasıl birdenbire değiştirdiklerini anımsayın. Artık söylenenler şu türden şeylerdir: «Allah bir adama yürü ya kulum dedi mi, böyle olur işte», «İnsan doğrucu oldu mu hali budur işte» vb. Bunun ardından da kendilerinin alçak, namussuz, sahtekâr olma konusunda nasıl yeteneksiz olduklarından sözde yakınma ve kendilerini aşağılıyormuş gibi bir anlatımla nasıl dürüst ve çalışkan olduklarını sayıp dökme: «Altı saat soluk almadan çalış, koca dairenin işlerini tek başına çek çevir, gene değerin bilinmez... Ama Ekselânsları o ziyafet senin, bu balo benim keyfeder, sabahları daireye gelecek yerde o mağaza senin, bu mağaza benim alışveriş eder, karısı dersen birtakım komisyon tezgâhlarının içindedir... Yine de onlara değer verilir, hep onlar elüstünde tutulur... Biz neyiz ki zaten: sırtına istediğin kadar yük vurabileceğin bir eşek! Yükle yükleyebildiğin kadar, gıkı çıkmaz!..» Bunun ardından konuşmanın aldığı yön, «İstesek biz de pekâlâ namussuzluk yapabilirdik» yönüdür; bu arada namussuzluk yapmaya çok uygun birkaç örnek vermeyi de unutmazlar; anlattıkları öyle şeylerdir ki, isteseler pekâlâ namussuzluk yapabileceklerdir, ama işte onlar istememişlerdir... Aslında bu bayların hepsi, tımarhane yolunu tutan bay Golyadkin olmaya eğilimlidirler; onlara biraz daha hayalgücü ve biraz daha melânkoli verin, nasıl birer bay Golyadkin olacaklarını görürsünüz...

Neyse, bay Golyadkin artık iyice delirmiş durumda, onun için onu bir yana bırakalım. Bay Dostoyevski'nin romanlarından bir başka tipi, yine bir deli olan ya da deliden çok monoman olan bay Proharçin'i ele alalım. Bu da, daha çalışma hayatının başında, «Bu dünyada kimilerinin payına arabalarda yan gelip yatarak gezinmek, kimilerinin payına da, delik kunduralarla çamurlar içinde debelenmek düştüğünü» anlamış biridir. Kendini delik kunduralılar grubundan sayarak, kiraladığı bir köşecikte, talihini sınamak gibi şeyleri aklından geçirmeden yaşamaktadır. Ama ruhu tam bir dinginlik içinde değildir; bütün ezilenler gibi ürkektir ve felsefesinin doğruluğuna inancı tamdır, ama yine de dünyada rastlantılara bağlı pek çok şeyin bulunduğunu görmektedir: hastalıklar, yangınlar, müdürün keyfi öyle istedi diye ansızın işinden kovuluvermeler vb... Böylece, hiç beklemediği birgün sıkıntıya, geçim zorluğuna düşebileceğini düşünmeye başlar. Eh, son derece doğal bir düşünce. Bu doğal düşüncenin elbet sonucu da doğal olur: ne olur ne olmaz diyerek para biriktirmeye karar verir. Yalnız kararını uygulayışı biraz gariptir; (aslında bay Proharçin yönünden hiçbir gariplik sözkonusu değildir davranışında) madenî paraları şiltesinin içine saklamaya başlar... Gerçekten de, başka nereye saklayabilirdi ki paralarını? Bir çekmeceye saklasa: kolayca çalınabilir. Bir tanıdığına emanet etse: bu zamanda da kimseye güvenilmiyor ki... Tasarruf sandığına yatırsa: insaf edin, böyle bir davranışın açıkça «ben Karun kadar zenginim» diye bir açıklama yapmaktan hiçbir farkı yoktur. «Biliyor musu-

nuz, bay Proharçin'in tasarruf sandığında parası varmış?..» Dar gelirli küçük memurlar çevresinde, hele hele bay Proharçin gibi kendilerine küçücük köşecikler kiralamış insanlar arasında nasıl bir etki yapar bu söz biliyor musunuz? İşte bu yüzden bay Proharçin parasını şiltesinin içine saklar; 10 ,15, 20 yıl, hatta belki daha bile uzun sürer bu saklama işi; galiba kendisi bile tam bilmez şiltenin içinde ne kadar parasının biriktiğini; meraklı gözlerden korktuğu için şilteyi açıp paralarını sayamaz... Sakin denilebilecek bir yaşam sürer: yani herkesten çekinir, ürker, uzak durur; ve kendisine kimse dokunmadığı için de hoşnuttur. Birgün oturduğu eve yeni birtakım kiracılar taşınır: iyi insandırlar bunlar, yalnız biraz «dalgacıdırlar». Proharçin'deki geçim sıkıntısına düşme korkusunu farkedince, gelin şununla biraz dalga geçelim, derler ve birbiri ardınca birtakım söylentiler çıkarmaya başlarlar: kadrolarda genel bir kısıtlamaya gidileceğinden eski memurların yeterlik sınavına sokulacağına; ekselanslarının, «prezantabl» olmayan memurların işlerine son vereceğinden genel olarak çok zorlu günlerin yaklaşmakta olduğuna kadar uzanan söylentilerdir bunlar... Ve ne olsa beğenirsiniz? Bay Proharçin şaşkına döner, beti benzi atar, her an işine son verilmesini beklemeye başlar. İşsiz kalırsa ne olacaktır hali? Evet, gerçi karagün için yedeği vardır, ama artık bu yedeği büyütmek şurda dursun, azaltmak durumundadır... Bu tür durumlarda hep olduğu gibi Proharçin iflah olmaz bir ayyaşla karşılaşır, onunla birlikte içip zil zurna sarhoş olur; eve getirildiğinde kendini bilmez durumda ve

hastadır. Biraz kendine gelir gibi olunca sayıklamaya ve yazıklanmaya başlar: işte bu dünya böyledir, sana gerek duydukları sürece sırtını sıvazlarlar, işleri bitince, ister aç kal, ister dilen, deyip kapı önüne koyuverirler... Kendisine korkacak bir durumun bulunmadığını, kaldı ki kendisinin iyi, uysal bir insan olduğunu vb. söylediklerinde yanıtı şu olur: «Evet, işsiziz artık... Ne yapar işsiz bir adam? Yatar batar... sonra da...» — «Evet, sonra da?..» — «Serbest düşüncelinin biri olur çıkar...» Proharçin'in serbest düşünceli bir insan olabileceğinin düşüncesi bile herkesi dehşete düşürmeye ve öfkelendirmeye yeter. Proharçin itiraz eder: «Durun, o değil benim demek istediğim... Ben ne diyorum, anlasanıza :ben uysal bir insanım, bugün uysalım, yarın uysalım, ama sonra bir de bakmışsın kabalaşıvermişim, uysal değilim artık ve ver elini serbest düşünce!..» Kısacası, bay Proharçin gerçekten serbest düşünceli olur: memuriyetteki konumunun sağlamlığına inanmaktan vazgeçtiği gibi, kendisinin uysal bir insan olduğuna inanmaktan da vazgeçer. Sanki birilerini savaşa çağırmak ister gibidir: «Ne yani, ömrümün sonuna kadar hep alçalacak, hep yaltaklanacak mıydım?.. Hayır, ben de kabalaşmayı bilirim! Bilirim bilmesine de, sonra ne olacak?..» Ölmeden önçe bay Proharçin dizginleri çözmüş ve kendini içkiye vurmuştur: o gece, heyecanının üstesinden gelemiyerek ölür; bütün kiracılar üzülürler ölümüne. Şiltesinden, çeşitli torbalar içinde, yarım rublelikleri banknot olmak üzere 2497 gümüş ruble tutarında para çıkar. Ölümüne üzülen ki-

racılar, özellikle de evsahibesi, bu kez öfkelenirler...

Bay Proharçin'in ezilmiş, hırpalanmış bir insan olarak anlaşılmayacak bir yanı yok, bu yüzden bu konuda birtakım düşünceler geliştirecek değiliz. Birden bire kapıldığı görevinden alınma korkusu üzerine de söylenecek fazla birşey yok. Yalnız, aynı evi paylaştığı kiracı arkadaşlarından birinin görüşlerine yer vereceğiz burada. Bay Proharçin'in ölümünden sonra, onunla aynı odanın bir köşesini paylaşan Okeaniev'in söyledikleri şunlar: «Herkes ah, of çekiyor, üzüyor, yazıklanıyor ve bir insanın nasıl olup da işimden atılacağım diye böyle bir korkuya kapılabileceğini anlıyamadığından sözediyordu. Gerçekten de, neden kapılmıştı böyle bir korkuya? Büyük bir mevkisi, karısı, çocukları olsaydı; herhangi bir nedenle mahkemeye verilmiş olsaydı, neyse... Üzerinde Alman malı bir kilit asılı olan bir sandıktan başka hiçbir şeyi olmayan, sünepenin biriydi: küçük bir odanın paravanayla ayrılmış bir köşesinde yirmi küsur yıl yaşadı, kimseyle konuşmadı, kimseleri tanımadı, felâket nedir bilmedi, eline geçeni yemedi içmedi biriktirdi, derken birdenbire, aklına esiverdi, bayağı bir sözcükten kafası iyice karıştı, hayatın zorlaştığını düşünüp korkmaya başladı... **Oysa hayat herkes için zordu, bunu düşünemedi!.. Hayatın herkes için zor olduğunu düşünebilseydi, kafası karışmaz, birtakım çılgınlıklara yeltenmez ve iyi kötü hayatını yaşar giderdi.**»

Okeaniev, haklı: Proharçin gerçekten de aklın ve sağduyunun yolundan ayrıldığı için mah voldu.

Ama kim ayrılmamıştır ki bu yoldan? Hayatın büyük bir düzenle tıkır tıkır işleyen mekanizmasının çalışmasını birdenbire aksatıveren coşkunluklara, taşkınlıklara kim kapılmamıştır ki? Örnekse, yine bay Dostoyevski'nin tiplerinden genç memur Vasya Şumkov...[32] Aşağı tabakadan, çalışkan, iyi huylu bir memurcuk. Yazısının güzelliği ve yumuşak başlılığıyla amirleri tarafından, hatta bizzat Ekselansları Yulian Mastakoviç tarafından sevilen, Ekselânslarının özel birtakım yazılarını temize çekmekle onurlandırılan, bununla da kalmayıp Ekselânsları tarafından aradabir parayla ödüllendirilen bir genç memur. Bütün bunlara bir de sadık, vefalı bir dostu, Arkaşa'yı ekleyin... Hepsi bu kadar da değil: memurumuz bir kızı sevmiş, üstelik sevgisi karşılık da gördüğü için kızın nişanlısı ilân edilmiştir... Bir insan daha ne ister hayatta! Mutlulukla doludur Vasya; çünkü hayat kendisine gülümsemektedir. Üç yüz ruble aylık, ayrıca Yulian Mastikoviç'ten aradabir alınan ikramiyeler... Karısıyla dilediği gibi bir yaşam kurabilir kendine! Birbirlerini de öyle seviyorlar ki! Vasya nişanlısından başka hiçbir şey görmüyor, hiçbir şey bilmiyor, dünyayı unutmuş durumda. Bu arada temize çekmesi için Yulian Mastikoviç'in verdiği birtakım kâğıtlar var, işi teslim etmesi için önünde iki gün kalmış, ama Vasya bütün âşık gençler gibi, «daha zaman var, yetiştiririm» diye düşünüyor ve Yılbaşı öngünü arkadaşlarıyla birlikte nişanlısının evine gitmekten kendini alamıyor... Ama eve dönüp de yazıları temize çekmeye başlayınca Vasya acı gerçekle karşı karşıya kalıyor: bir gece içinde bunca yazıyı yetiştirme-

si olanaksızdır, öte yandan yarın Yılbaşıdır ve yazıları imza için Ekselanslarına sunması gerekmektedir. Arkaşa'nın yazıları temize çekmekte kendine yardım etmesini kabul etmesi için yalvarıp yakarmaları kâr etmez: Vasya, Yulian Mastikoviç'in böyle birşeye gücenebileceğinden korkmaktadır. Vefalı dost Arkaşa'nın, kendisini böyle harap etmemesini, Yulian Mastakoviç'in gönlüyüce bir insan olduğunu söylemesi de kâr etmez: hatta bu Vasya'yı daha da kahreder! Şu işe bak! Kendisi gibi bir solucan, aşağılık, acınası bir yaratık, bunca ilgiye değer görülmüşken, Ekselânslarından özel görevler almakla onurlandırılmış ve kendilerinin teveccühlerine mazhar olmuşken... birdenbire... —hiç yapılacak şey mi?— görevini savsaklasın, yapılan iyiliklere böyle nankörce karşılık versin! Yaptığı yanlışın korkunçluğunu, büyüklüğünü neye benzeteceğini, neyle karşılaştıracağını şaşırır Vasya. Kendisiyle Yulian Mastakoviç arasındaki kimsenin ölçemiyeceği, ölçmeye cesaret edemiyeceği başdöndürücü uzaklık kadar korkunç bir durumdur bu! Kim ölçebilir böyle bir uzaklığı?! Kendisiyle Yulian Mastakoviç arasındaki korkunç uçuruma şöyle bir gözatmak bile zavallıcığın başını döndürür. Yulian Mastakoviç'e gidip suçunu itiraf etmeyi düşünecek olursa da böylesine alçakça bir davranışa cesaret edemez. Dostu onun yerine gidip durumu açıklamamak ister, ama o da cesaret edemez. Zavallı Vasya iki gün iki gece ne yaptığını bilmeden, hokkaya batırılmamış bir diviti kâğıt üstünde dolaştırarak sözde yazı yazar. Sonunda sevgi, hiçlik, Yulian Mastakoviç'in öfkesi, birkaç gün önceki sonsuz mutluluğu, yaptı-

ğı nankörlük, güçsüzlüğü karşısında kapıldığı korku zavallı Vasya'yı perişan eder: önünde kendine açık tek bir yol kaldığına inanır: askere alınmak! Ve bu düşünceyle kafayı oynatır. Olayı öğrenen Yulian Mastakoviç'se kızmak şurda dursun, alabildiğine yumuşak, alabildiğine sakin, «Ah, Tanrım!» der. «O kadar önemsiz bir işti ki! Hele acelesi hiç yoktu!..»

Diyelim bay Dostoyevski kahramanlarını çıldırtmayı çok seviyor; diyelim Vasya aşırı **yufka yürekli** bir insandır (öykünün adı da öyle zaten), ama Vasya'nın öyküsünü dikkatle incelediğinizde temelde göreceğiniz şey, ideal toplumsal mekanizma teorisinin, herkesin kendi işinde gücünde olması ve elde ettiğiyle yetinmesinin, genel olarak insanları mutlu edemediğidir. Vasya'nın yerinde bir yazı makinası olsaydı, tamam, bu teori harika bir biçimde işlerdi. Ama işte bütün sorun da buradadır: insanlar hiçbir zaman makinasal bir mükemmelliğe ulaştırılamamaktadır. Bu sözümüz elbette büyük topluluklar için geçerli değildir: askerî manevralarda, ya da fabrikalarda böyle bir mükemmellikten belki sözedilebilir, ama iş gelip bireye dayandı mı, sorunun hakkından gelinememektedir. İnsanın öyle birtakım içgüdüleri var ki, bunlar hiçbir şekle girmemekte, hiçbir baskı altında değişmemekte ve insanı uygunsuz şeylere yönelterek, eşyanın olağan düzeni içinde insanın mutsuzluğuna neden olmaktadır. Örneğin Vasya için bu tam da böyle olmuştur: madem ki sevgi duygusu uyanmıştır içinde, madem ki insanca arzu ve isteklerine engel olamamıştır, öyleyse onun için en iyisi, şu övgüye değer bilinçten, Yulian Mastakoviç karşı-

sında sınırsız zavallılığına ilişkin bilinçten de yoksun olmasıydı. Olaya olağan bir biçimde bakıp, «Eh, ne yapalım, olaylar böyle gelişti, vaktinde yetiştiremedim» diyebilseydi örneğin, böylesine tedirgin olmayacaktı. İyi ama, Vasya'nın durumunda olup da, «Ne yapalım, yetiştiremedim!» demek cesaretini gösterecek insanlar çok mu fazladır? Yürekleri, kendilerinin güçsüz, yöneticilerinin ise bağışlayıcı büyüklükleri inancıyla dolu olan insanlar büyük çoğunluğu oluşturur ve bunlar kendilerine verilen görevi heyecandan titreye titreye yapar, Vasya gibi kafayı oynatmasalar bile, ya başaramazsam, ya yetiştiremezsem, ya bir yanlış yaparsam tedirginlikleriyle, kuşkularıyla korku dolu saatler yaşarlar... Ve bütün bunların nedeni, iş değildir, işin zamanında yetiştirilmiş ya da yetiştirilememiş olması da değildir; bütün bunların nedeni «sonra beni ne gözle görürler, sonra bana ne derler?»dir; ve bütün bunların nedeni, Vasya'nın yaşamının, kendisinin ne gözle görüleceğine, kendisi için neler söyleneceğine bağlı olabilmesidir.

İnsanın, ardında kendisi için kaygılanan, kendisinin yerine düşünen, karar veren, bütün yaşamını, davranışlarını hatta düşüncelerini belirleyen birinin bulunmasından sevinç ve teselli duyduğu söylenir. Bunun, insanın doğal durgunluğuna, kendini birilerine uysalca teslim etmeye ve ruhu için bir egemen belirleyerek onun iradesi altında rahat yaşamaya duyduğu gereksinime tümüyle uygun bir durum olduğu da söylenir. Bütün bunlar belli ölçüde doğru olabilir, dahası tarih tarafından bile doğrulanabilir. Ancak bu görüşün çağdaş toplumlar için de doğru olaca-

ğım hiç sanmam. Bunun nedeni belki yeni toplumların çocukluktan kurtulmuş olmaları (doğal güçsüzlük duygusunun onları kendilerine koruyucu arama zorunda bırakması evresini geride bırakmış olmaları); belki de tarihten tanıdığımız bütün koruyucu ve vasilerin ,kendilerine yazgılarını teslim eden insanların umutlarını boşa çıkarmış olmalarıdır... Bu nedenlerden hangisi geçerli olursa olsun, günümüz toplumları için değişmeyen gerçek, insanoğlunun artık çok daha cesur, özgür ve özgün arayışlar içinde olduğudur. Körü körüne bağlılık, körü körüne güven, başkasının sözüne sınırsız inanç artık gitgide az rastlanır şeyler oldu; tüm varlığını belirli bir programa sonsuzcasına bağımlı kılma, günümüzde herhalde ancak cizvitler arasında —o da belki kâğıt üstünde— rastlanabilecek bir olgudur. «İnsana özgü doğal durgunluk» anlatımı günümüzde suyun donma yeteneği türünden olumsuzluk taşıyan bir anlatım. Donma, durgunluk, eylemsizlik durumlarını kapsayan bu olumsuzluğa tam karşıt olarak kendini gösteren şey ise, **inisiativ**'dir, yani öncecilik, girişkenlik... yani insanın kendiliğinden, bağımsız olarak harekete geçmesi... Ve bir insanın üstün nitelikleri söz konusu oldu mu öncelikle değerlendirmeye alınan şey o insandaki öncecilik ve girişkenlik nitelikleri oluyor. Herkes artık kendi bacakları üstünde durmaya yönelmiş gibi; hiçkimse kendisine acınmasını, lütufta bulunulmasını, teveccüh gösterilmesini istemiyor, böyle birşeyi kendisi için değimsiz ve yakışmaz buluyor. Bu değişikliği Avrupa'nın yeni halkları geçen yüzyılın sonlarında yaşadı. Bu değişikliğin bizi de kısmen etkilediği-

ni söyleyebiliriz. Şu anda çeşitli nedenlerle burada yer vermemizin mümkün olmadığı öteki alanları bir yana bırakalım ve yalnızca edebiyat alanına bir gözatalım. Bugünkü edebiyatımız, yarım yüzyıl önceki edebiyatımız mıdır? Bir açıdan bakarsanız, edebiyat, kendi çevresi içinde, bağımsız bir kişi gibidir, kendisine lütufta, ihsanda bulunacak kişiler aramayan ve onlara gereksinim duymayan... Yalnız bazan, o da çok seyrek olarak, uzak taşra kentlerinde yaşayan kimi şair taslaklarından sudan şiirler aldıkları olur dergi yöneticilerinin; bu şairler şiirlerinin yayınlanması için dergi sorumlularının «müzaheret»ini de ister. Bu garip insanların çoğu, ömürlerinin sonuna doğru birdenbire şiir perisinin esiniyle coşmuş, geçen yüzyıldan kalma kişilerdir... Öte yandan halkın edebiyatla olan ilişkisine de dikkatinizi çekmek isterim: günümüzde artık erişilmez yüceliklerde dolaşan, büyüklükleri tartışılmaz otoriteler yoktur; «mademki falancanın imzasını taşıyor bu yapıt, elbette mükemmelliğin doruğunda olacak» türünden sözlerin de pek sık işitildiği yok; «elbette güzel bir yapıt, çünkü falanca da çok beğenmişti» türünden değerlendirmelere ise büsbütün az rastlanıyor. Bir edebiyat yapıtının nasıl olduğunu artık herkes kendisi belirlemek istiyor; bu belirleme başarılı da olabilir, başarısız da; tutarlı da olabilir, tutarsız da, kesin olan birşey varsa, okurlar kendi akıllarıyla, kendi beğenileriyle değerlendirme yapmak istiyorlar. Böylece, bugün en sıradan bir okur bile, başkasının ağzına bakmadan, tümüyle kendi görüşü olarak, örneğin Ostrovski'nin «Kendi Köpeklerin»ini[33] renksiz ve bayat, Turgen

yev'in «İlk Aşk»ını bayağı, Çernişevski'nin «Tartışma Götürür Güzellikler»ini edepsizce vb. bulabilmektedir. Başka birtakım okurlar ise, kimbilir, bu yapıtlara ilişkin tam tersi görüşlere sahiptirler ve «İlk Aşk»ı şahane bulurken, örneğin «Oblomov»u beş para etmez buluyorlardır... Her iki grup da yanılıyor olabilir, ama burada önemli olan, insanların, edebiyatta ad yapmış, yetenekli, ünlü, hatta «büyük» olarak tanınmış kişiler hakkında hiç çekinmeden kendi düşüncelerini açıklayabilmeleri olgusudur. Okur kitlesindeki bu değişmeyi sağlayan şeyin ne olduğu üzerinde durmayacağım; hatta edebiyat değerlendirmelerindeki bu genel gemi azıya alışın başlangıçta tam bir cümbüş havası estirdiğini de kabul edeceğim: herkes her istediği konuda aklına eseni söylüyor! Aslında tümüyle insanlara özgü bir durum. Mitoloji dünyasındaki bilgi ve bilgelik sembolü Minerva olması beklenmemeli kimseden; bizim dünyamızda işler böyle yürür: her şeye ufaktan ufaktan başlanır; yanlışlık, eksiklik, karışıklık, karmaşa kaçınılmazdır başlangıçta. Kimsenin kimseyi dinleyip anlamadığı Babil kulesi buna en iyi örnektir: yurttaşlık hukukuna dayalı toplumsal hayat Babil hercümerciyle başlamadı mı?

İnsanların kendilerindeki insan değerlerine saygı duymaya başlamaları yönündeki genel eğilim dikkate alındığında, bay Dostoyevski'den birkaç örneğini verdiğimiz ezilen insanların yok olup gitmeleri beklenirdi. Ancak, çevrenize şöyle bir baktığınızda bu insanların hâlâ var olduklarını, başka bir deyişle bay Dostoyevski'nin kahramanlarının, yaşamlarını tamamlamış, toplum

içinde artık hiç görülmeyen kişiler olmadıklarını göreceksiniz. Bu insanlar nasıl oluyor da hâlâ dayanabiliyorlar? Yoksa güzel ve mutlu bir yaşam mı sürüyorlar? Bunun böyle olmadığını biliyoruz: mazlum, uysal, dilsiz, ağızsız olmalarının, iradelerini ve kişiliklerini yadsımış olmalarının bu insanlara mutluluk falan getirmediğini az önce gördük. Belki de içlerinde insanca denebilecek her şey ölmüştür?.. Hayır, bunun da böyle olmadığını biliyoruz. Biz bay Dostoyevski'den örnek olarak verdiğimiz dört kişiyi rastgele seçmedik; bunlar yazarın gözümüzde canlandırmakta şu ya da bu ölçüde başarı gösterdiği tiplerdir... Ve gördük ki, bu insanların hepsi canlıdır, canlı bir ruhları vardır. Bunlar kişiliklerini yitiriyorlar, kütleşiyorlar, insanca denilemiyecek bir uyku, uyuşukluk hali içinde silinip, yok oluyorlar, düşünce ve iradelerini yitiriyorlar, hatta bunun için özel olarak çaba harcıyoralr ve her tür düşüncenin kendilerini ayartabileceğinden korkarak içlerine kapanıyorlardı... Ama tanrısal kıvılcım, cılız bir ışıkla da olsa, onların içinde de parlıyor. Bir insan sağ olduğu sürece hiçbir zaman hiçbir biçimde söndürülemiyecek bir ışık bu. Bir insanı ezmek, paçavraya çevirmek mümkündür, ama yine de, bu paçavranın katlarından birinde, kimbilir belki de en pislik içindeki bir kıvrımında duygu ve düşünce kalır: evet, «paçavra»da bile, farkedilemiyecek kadar da olsa dil ağız vermez de olsa, duygu ve düşünce vardır...

Şimdi kimi okurlarım şöyle söyleyeceklerdir: «Eğer duygu ve düşünceleri farkedilmeyecek kadarsa bu insanların var oldukları söylenemez ki. Duygu ve düşünceleri farkedilmez olan insanlar

yok demektir. Milletin ayağını sildiği iğrenç bir paçavra olacak kadar ezilmiş bu mutsuz yaratıkların hâlâ varlıklarını sürdürüyor olmalarının nedeni de bu herhalde.»

Yalnızca farkedilmek istenmediği için farkedilmeyen az şey mi var, ey okurum? Uzunca bir zaman farkedilmeyen şeyler, bir de bakarsınız ortaya dökülüvermişler. Nitekim bay Dostoyevski de, uyuşmuş, keçeleşmiş bir görünüm sergileyen kahramanlarının ruhlarındaki canlı yanları gizlice gözleyebilmeyi başarmıştır. Sonra, insanın derinlerine gizlenmiş, «sesi soluğu çıkmayan» bir duygunun, birdenbire ses verdiği, hatta bağırdığı ve böylece herkese kendini duyurduğu olur. Örneğin hak ve adalet duygusu insanda hiçbir zaman, hiçbir biçimde yok olmayacak bir duygudur. Bir insan haksızlıklara karşı sessiz kalabilir, aşağılamalar, insan kişiliğine saldırmalar karşısında öfkesini belli etmeyebilir; ama yine de yalana, haksızlığa (görebildiği ve anlayabildiği kadarıyla elbette) karşı duyarsız değildir; kişiliğe saldırılar, aşağılamalar yüreğini sızlatır En ezik, en sinik, en korkak bir insanın bile sabrının bir sınırı vardır. Öte yandan sevgi duygusuna sahip olmayan insan yoktur; her insan için «birisi» vardır: arkadaşıdır bu, dostudur, karısıdır, sevgilisidir, çocuğudur ya da yakınlarıdır. Kendi durumu hakkında onlara bakarak karar verir, onları başkalarıyla karşılaştırır, onların geçimlerini düşünür. Örneğin Makar Alekseyiç kendini acı bir yazgıyı yaşamaya mahkûm etmiştir, bu yüzden kendine hiç acımaz: «Ben böyleyim» der, «Varsın incitsinler beni, aşağılasınlar... Yeterince yiyip içememem, itilip kakılmam hiç

önemli değil... Paşa soyundan geliyor değilim ya!» Ama derken duyguları temiz, tatlı, sevimli bir yaratığa, hayatında herşeyden daha değerli oluveren Varenka'ya yönelir: Varenka'ya acır, ona yapılanları haksız bulur, onun mutsuzluğu kendisini de mutsuz eder; paytonlara dikkat etmeye başlar: Varenka'yla karşılaştırılamıyacak kötü birtakım insanlar, efendiler kurulmuşlardır hep paytonlara; böylece, hayatı haksızlıklarla dolu bulmaya ,altlarında arabalar, o şık mağazadan öteki şık mağazaya dolaşan bütün bu insanları düşman gibi görmeye başlar; kısacası bağrında sinmiş, sönmüş gibi duran gizli bir acı başkaldırır, kendini duyumsatır. İşin içyüzünü bilmeyen ve durumu anlayamayanlar, Makar Alekseyeviç'te böyle bir öfke kabarması olsa bile, bunun sık sık yinelenen bir durum olmadığını düşünebilirler. Oysa, manevî olarak ezilmiş, hırpalanmış insanlar çoğu kez maddî açıdan da perişanlık sınırlarında bulundukları, bunun üzerine bir de çeşitli toplumsal koşulların gereklerini yerine getirmek zorunluluğuyla karşı karşıya oldukları için, onlarda gizli acının başkaldırması sık görülen bir durumdur. Makar Alekseyiç, üniformasının ağlanacak halini gördüğünde Ekselânslarının kimbilir ne diyeceğini düşünerek kahroluyor; çayı kendisi için değil, başkaları için içtiğini söylüyor; paltosunu temizlemek için fırça istediğinde, öyle bir paltoyu temizlerken devlet malı fırçanın zarar görebileceğini öne sürerek kendisine fırçayı vermek istemeyn odacının alayları ruhunu isyanla dolduruyor... Gerçekten de, Makar Alekseyiç'in durumunu şöyle bir gözünüzün önüne getirmeye çalışın: belli bir toplumsal çevrede

yaşamak zorunda olan bir insan; ister istemez bu çevreyle belli ölçüde ilişkisi, alışverişi olacak; onlar gibi giyinip kuşanacak, onlar gibi yiyip içecek... Ama öte yandan görünüşü kurtaracak kadar olsun onlar gibi olabilme olanaklarından yoksun... Şık ve pahalı olanlarından geçtik, ağzı yüzü düzgün herhangi bir kundurası bile yoktur; evet, bir zamanlar vardı, ama işte onların da tabanları çıktı, parça parça oldular... Durumu bu olan bir insandan da trajik haykırışlar yükselmezse kimden yükselir: «Bu durumda ben de, 'yüreksizliğe gerek yok!' diyorum. Düşünsenize bir: yarın ben işe giderken ayağıma ne giyeceğim? İşte, anacığım, görüyorsunuz durumu... Evet, biliyorum, bunlar insanı mahveden düşünceler.» Pek çok insan bu tür kaygılarla kahrolmuyor mu? Böyle bir insanın hele bir de sevdiği biri varsa, sevdiği, değer verdiği insanlar, ailesi varsa?.. Ne büyük bir acıdır bu! Ne tatsız, şiirsiz, bayağı bir durumdur! Bayağı, ama öbür yandan da alabildiğine ağır, kahredici!.. Bütün bu kaygılar arasında ne kadar ezildiğini, hayatın kendisini ne kadar dışladığını hissetmek, sonra? Bu durumda, tatlı bir yaşam sürenlere acılı serzenişler yükselmeye başlıyor doğal olarak. Bilincindeki bu uyanışla ezilen insan, onaylanma hakkını ve benzeri bilinçli davranışlarla, ömrü boyunca her türden keyfiliğe ve aşağılanmaya katlanmasına yol açan iğrenç uyuşukluğunu telâfi etme olanağını elde etmiş oluyor.

İyi ama bu «tanrısal kıvılcım»ın tutuşması neden böylesine cılız oluyor ve neden dişe dokunur bir sonuç vermiyor? Bir an için uyanan bilinç, neden hemen yine uyuşuveriyor? İnsanın

içgüdüleri ve duyguları neden davranışlarda, uygulamalarda, kısacası pratikte kendilerini göstermiyorlar da. daha çok sızlanmalarla, yakınmalarla, boş hayallerle sınırlı kalıyor, varlıklarını böyle duyumsatıyorlar?

Bütün bunların nedeni, ele aldığımız insanların kişiliklerinin böyle olmasıdır. Bu insanlar daha başka bir kişilik yapısında olsalardı, kimse onları böylesine aşağılayamazdı. Demek ki, soru şudur: bir yığın insanda böyle bir kişilik yapısı nasıl oluşabilmektedir; ve toplumda girişkenliği, canlılığı değil de, durgunluğu, uyuşukluğu geliştiren koşullar nelerdir?

Belki de bütün suç bizim ulusal karakterimizdedir! Ama böyle bir açıklamayla soruya yanıt getirmiş değil, yalnızca sorudan (ve konudan) uzaklaşmış oluruz: madem öyle, ulusal karakterimizdeki uyuşukluğun, gevşekliğin nedeni nedir? Bugünle birlikte geçmişi de içine alan bir çözüm gerektiriyor bu soru.

Üstelik de hâlâ tartışmalı yanları olan bir sorun bu: çünkü bizde kimilerinin görüşüne göre Rus insanının ruhu sonsuz geniştir. İtiraf etmek gerekir ki, —elbette tüm Rus halkı için söz konusu değildir böyle birşey; çok sınırlı bir gruptur burada sözünü ettiğimiz:— bir kısım insanlarımızda geniş bir ruha sahip olmanın ilginç sevinç taşkınlıklarına tanık oluyoruz. Bu baylardan kimileri hamamda sıcak taşların üzerine döktükleri şampanyalardan yükselen buharlarla terleme halvetine giriyorlar, kimileri restoranlarda tabak, ayna kırıyorlar, kimileriyse ömürlerini avköpekleriyle oyalanarak geçiriyorlar... Bu gün gene neyse, eskiden avköpeklerinin önünde

kiler insan olurdu: büyük çiftlik sahiplerine yaltaklanmayı kendilerine iş edinmiş bazı küçük çiftlik sahiplerine ayı postları giydirilir, sonra bunlar köpeklerle kovalanırlardı... Cehalet içindeki her toplumda görülebilecek ruh genişlikleridir bunlar ve eğitimin yaygınlaşmasıyla yok olur giderler. Bu sınırlı kesimi biryana bırakalım. Sıradan insanlarımızda herhangi bir ruh genişliği görüyor musunuz? Ne gezer! Üniversitede okuyan gençlerimizi düşünelim: ne bekler bu gençler hayattan? Amaçları nedir? Çoğunun hayali kendine iyi bir iş bulabilmekle sınırlıdır. Avrupa'nın öbür halklarında pek sık rastlanmayan bir durumdur bu. Övüngen olmakla ünlenmiş Fransızları bir yana bırakalım ve başka halklardan örnekler verelim. Örneğin şu sade, gösterişsiz, iddiasız Almanlar... Yüreğinde özenle büyüttüğü aziz bir hayali olmayan bir Alman üniversite öğrencisi bulabilmek pek zordur; bunlar kendilerini çeşitli teorilere kaptırırlar, devâsa hayaller besleyip büyütürler içlerinde: insan zihninin işleyişi ve düşünme mekanizmasıyla ilgili yeni şeyler bulabilmek ve felsefede çığır açmak; mevcut pedagojik kuramları kökünden değiştirecek yeni yöntemler geliştirmek (bundan böyle tüm dünyada insanlar öğretim sorununu onun geliştirdiği temeller üzerinde çözecektir); dünya çapında bir besteci, ozan, ressam olmak... Ya da (eğer bu kadarı kendisini avutabiliyorsa) heveslerini, hayallerini, gönülakışlarını daraltır, örneğin bir köy okulunda öğretmen olmaya karar verir ;ama bu kararla herşey bitmez: öğretme işinde en başarılı sonucu nasıl sağlayacaktır, çocukların ve köylülerin sevgisini, güvenini kazan-

ması için nasıl davranması gerekecektir... vb. vb.? Sorular hiç bitmez kafasında... Bütün bunlarda aktif olma, kendi başına, bağımsız davranabilme denilen şeylere tanık oluyoruz: «Ben şunu şunu yapacağım; bunun için elime ne geçeceği ise, benim bu yaptıklarımın sonucu olarak kendiliğinden belirlenecektir...» Tümüyle farklı yapıda ve örneğin eğer Hlestakov kızıyla evlenecek olursa, kendisini de general yapabileceklerini hayal eden şehir meclisi başkanının geniş hayalleriyle ilgisi olmayan hayallerdir bunlar. Örnek olarak bir Alman'ı aldık; Alman'ı değil kimi isterseniz alın, hepsinde göreceğiniz bizimkinden çok daha geniş bir hayalgücü, hayaller ve planlarda bizimkinden çok daha fazla girişkenlik olacaktır. Okulunu bitiren ve Wellington, Byron vb. olma düşlerini biryana bırakan bir İngiliz genci, diyelim, zengin olma planları kuruyor. Zengin olma, hiç kuşkusuz bizde de pek çok kişinin hayallerini harekete geçiren bir konu. Ama gerek zenginliğe ulaşma yolları, gerekse zenginliğin boyutları konusunda ne büyük farklar vardır arada! Bizim zenginlik hayalcilerinin çoğu rutin yollara başvurur, ellerinin altında hazır olan araçlarla yetinir ve kendisine her türden konforu sağlayan bir zenginlikten öteye geçmez. Bu arada İngiliz, hayallerinde, birkaç makina icat eder, bütün okyanusları dolaşıp sömürgeleştirecek bir iki yer bulur, fabrikalar açar, devâsa dönüşümler gerçekleştirir ve böylece Rotschild'leri gölgede bırakan bir zengin olur... Burada önemli olan şudur: İngiliz, amacına ulaşmak için kolları sıvar; düşündüklerinden pek çok şeyi gerçekleştiremese bile, yine de iyi kötü birşeyler elde eder... Fran-

sızlar için de söyleyebileceğimiz olumlu şeyler var. Biz nedense palavracılar, boşboğazlar diyerek Fransızları kafalarımızda mahkûm etmişizdir. Oysa onlar da zaman zaman büyük işler başarırlar ve her şey biryana, ölçüleri bizden kesinlikle çok daha geniş insanlardır. Örneğin bizim nicedir üzerinde uğraştığımız bazı işler var: ansiklopedik bir sözlük hazırlanması,[34] nüfus işlerinde ve dolaylı vergilerde bazı değişiklikler yapılması vb. Fransızlara gelince, «Bir ansiklopedi hazırlayalım» dediler — hazırladılar;[35] «Yeni yasalar çıkaralım» dediler — çıkarttılar;[36] «Hayatımızdan şunları şunları kaldıralım» dediler — kaldırdılar.[37] Hatta günümüzün bayağılaşmış Fransız toplumunda bile, herhangi bir Fransız vatandaşının örneğin şöyle şeyler söylediğini duyabilirsiniz: «Lamorisyer'le karşılaştığımda, davranışının şerefsizce olduğunu söyleyeceğim»; ya da: «İzlediği İtalya politikasına ilişkin olarak İmparatora göndermeyi düşündüğüm rapor hemen hemen hazır»; ya da: «Hayır, bu önlemler hiçbir işe yaramaz; yaramayacağını Persinye'ye de yazacağım!» vb. vb. Gördüğünüz gibi önce insanlar kendi kendilerini adam yerine koyuyorlar, sonra birşeyleri tartışmak ve yargılamak zahmetine giriyorlar ve hiç değilse «Moniteur»ün her söylediğine kayıtsız koşulsuz uymak istemiyorlar. Gerçi çoğu kez ortada ciddi olarak yapılmış birşey yoktur ama hiç değilse karşımızdaki ruhsal direnci kırılmamış, güçsüz düşmemiş, güçsüzlüğün umutsuzluğuna ve korkusuna teslim olmamış bir insandır («iğrenç bir paçavraya çevrilme» her zaman bu teslimiyetle başlamaktadır)

Peki nasıl oluyor da bizde insanları böylesi-

ne kolayca «paçavraya çevirebiliyorlar»? Fera setli okurlar elbet bizim bu soruyu açıkça ya nıtlamamızı beklemiyorlar: bu tür yanıtlar için zaman henüz erken. Biz yalnızca, bütün bu soruları aklımıza getiren yazarın kendisinin yapıtlarında üzerine dikkat çektiği genel bir iki noktayı belirtmekle yetineceğiz.

Her şeyden önce Makar Alekseyiç'in, aşırı üzüntü sonucu ruhunun derinlerinden kopup gelen biriki cesur düşünceyi dile getirdikten sonraki sözlerini hatırlayalım: «Bütün bunların günah olduğunu biliyorum... Aşırı serbest düşüncelilik ya da... Ama işte yine de sürünüp ruhuma giriyor bu günah...» Gördüğünüz gibi boş inandan kaynaklanan günah korkusu onun düşüncelerine bile egemen olmuş durumdadır. Boş inandan kaynaklanan korkuyu hepimiz çok iyi biliriz. Bir düşünün: kimin babasının okula giden çocuğuna şu türden öğütler verdiğini duydunuz: «Yavrum, yalnızca, kendine, yeteneklerine ve çalışmana güvenmelisin; bilimi her şeyden üstün tutmalısın; yalnızca gerçek bilgiyi aramalı, sana hayatta destek olacak biricik şeyin gerçek bilgi olduğunu unutmamalısın» vb. vb. Ben okula giden çocuğuna bu türden öğütler veren tek bir babaya bile rastlamadım. Tam tersine, babalarımızın okula giderken bize verdikleri öğütler hep şöyle şeyler olmuştur: «Öğretmenlerinin, okul yöneticilerinin gözüne girmeye çalış, uslu ol, verilen emirleri hiç itiraz etmeden yerine getir; sakın bilgiçlik taslama. Bilgiçlik taslarsan, haklıyken haksız düşersin, öğretmenlerin seni sevmez; o zaman ne olur halin? Mahvolursun...» Hepimiz bu türden aşılamalarla, gözdağlarıyla bü-

yüdük. Daha çocukluğumuzda, özbeöz anamız babamız bize bizim bir hiç olduğumuzu aşıladılar; öğretmenlerimizin, mürebbilerimizin sözlerinden asla dışarı çıkamıyacağımızı, bütünüyle onlara bağımlı olduğumuzu söylediler; yalnız öğretmenle mürebbi de değil, konumları bizden üstün olan herkesin düşüncesi bizimkinden daha önemliydi... Siz de evdeki büyüklerinizden sık sık şöyle şeyler duymaz mıydınız: «Aferim, öğretmenin seni çok övdü bugün» ya da tam tersi: «Yaramaz çocuk! Öğretmenlerin hep şikâyet ediyorlar senden!» Ve bu sırada kimsenin aklına size savunma fırsatı vermek, açıklamalarınızı, varsa özürlerinizi dinlemek gelmez tabii. Bağımsız bir davranışınızdan dolayı övülmeniz çok sık oldu mu? Ya da öyle uzun boylu övgüler değil, şu kadarcık birşey söyledikleri: «Aferim, bu işi çok iyi öğrendin, daha ilerde daha da iyi olacaksın»?

Çocukluklarında böyle yönlendirilen kişilerin büyüdüklerinde, gerçek hayattaki davranışları nasıl olacaktır? Burada varsıl kesim insanlarından söz ediyor değiliz; onlarla işimiz yok bizim; orta sınıfın yoksul insanlarıdır burada sözünü ettiklerimiz. Kimi, okulu bitirdikten sonra da çıkmaz ana babanın koruyucu kanatları altından. Ana baba onlar adına ricalarda bulunurlar, yalvarır, dalkavukluk ederler; onlardan da yalvarıp dalkavukluk etmelerini isterler; bu uğraşların sonunda bir iş bulunur, çoğu kez iyi bir iş olur bu... Bu kuş yavrularının belli biryere kadar ilerleyebilme şansları vardır. Ama yoksulların büyük çoğunluğu, şu dünyada dikili tek kazığı olmayan, sığınacak, barınacak yerleri olmayan insanlar... onlar ne yapsınlar? Zorunlu olarak on-

lar da yalvarıp yakarırlar, dalkavukluk ederler ve bir tavanarası odasında da olsa sıkıntı çekmeden, yaşamaları olanağını sağlayacak bir iş bulurlar; artık yiyip içmek için günde yirmi kopek bile harcayabilirler, ama unutmamak gerekir ki, bu sonuca birisinin merhameti ve iyilik severliğiyle ulaşılmıştır; çünkü, kısaca söyleyelim, bizde insana gerek duyulmaz; insanların kendileri de, kendilerine gerek duyulabileceği, kendilerinin bir işlere yarayabilecekleri kanısında değillerdir... Unutmayalım ki, bizde birazcık birşeyler okuyup öğrenmiş bir insan için memur olmaktan başka bir yol sözkonusu değildir. Şu son zamanlarda, bilgilenmesinin içine bir yabancı dili de katmış olanların, geçimlerini edebiyattan sağlamaya çalıştıklarını görüyoruz, ancak her düzeyden isteklilerin çokluğu nedeniyle edebiyat yeterince doyurucu olamamaktadır. Bu durumda insanlar ister istemez yığınlar halinde memuriyete yönelmekte, burada kendilerine hiç mi hiç gerek duyulmadığına, kendilerinden hiçbir şekilde yararlanılmadığına inandıkları için, burada başlarına gelen her şeye ister istemez katlanmaktadırlar. Bay Proharçin'in «Bugün gereklisin onlara, yarın da gereklisin, ama öbürsü gün bir de bakmışsın, gereksiz oluvermişsin» duygusu ,bir tek bu hastalıklı duygu bile bu insanların hayatın tüm kahırlarına nasıl katlanabildiklerini, her tür aşağılamaya nasıl boyun eğebildiklerini açıklamakta bize önemli ölçüde yardımcı olmaktadır.

Hem boyun eğmesinler de ne yapsınlar? Hangi güç ve kararlılıkla karşı koyacaklar bütün bunlara? Eğer sorun kişilerle ilgili, teke tek he-

saplaşmayla çözümlenebilecek bir sorun olsaydı, gene iyiydi: öfkeye kapılmış bir insan her zaman için karşısındakinden daha güçlü ve azimli demektir; ama kişilerle ilgili bir yanı yoktu bu sorunun, ya da daha doğrusu, emir kulu olan, dolayısıyla da bu işte hiçbir suçu olmayan kişilerle, diyelim...' Hatta, örneğin, Makar Alekseyiç'in müdürünün, Yulian Mastakoviç'in, ne kadar iyi yürekli bir insan olduğunu gördük... Peki öyleyse Makar Alekseyiç'i ezen kimdir? Koşullar! İyi ama düzenin oluşturduğu, düzene ve uygarlığa sımsıkı bağlı, dolayısıyla da değişmesi pek kolay olmayan koşullara karşı ne yapabilir ki insan? Hem muazzam bir güç oluşturan bu koşullar altında ezilen yalnız Makar Alekseyiç değildir ki... Şöyle şeyler düşünse bile: «Bazan sabah erken işe yetişmeye çalışırken kentin manzarasına daldığım olur. Böyle anlarda insan kentin uyanışına, yükselen dumanlara, kaynaşıp uğuldaşmaya baktıkça kendisini iyice küçülmüş, noktalaşmış hissediyor. Sanki birisi, 'O kadar meraklı olma' der gibi her şeyin içine soktuğun burnuna bir fiske indirmiştir; «neme lâzım» deyip süklüm püklüm yoluna devam edersin...» Petersburg'da muazzam bir yığın halinde birikmiş olan çağdaş uygarlığın harikaları da Vasya Şumkov'un arkadaşı Arkadi üzerinde benzer etkilerde bulunur. Ama şimdi burada Arkadi'nin etkilenmelerini anlatmaya kalkışacak değiliz...

Evet düşüncelerine bile sığdırmakta güçlük çekeceği büyüklükte bir mekanizma tarafından yutulmakta, yokedilmektedir insan. Anlayamadıkları gizemli doğa olayları karşısında yerlere kapanan eski putperestler gibi, günümüz ölüm-

lüleri de çağdaş uygarlığın harikaları karşısında kendilerini aynı çaresizlik içinde duymaktadırlar. Burada artık savaşım sözcüğüne bile yer yoktur; çok güçlü kişilikler için bile savaşım değil, yararsız sinirlenmeler, öfkeli sızlanmalar, umutsuzluklar söz konusu olabilir. Bay Dostoyevski'nin yine son romanına dönelim isterseniz ve burdan güçlü kişiliği, ateşli yüreğiyle küçük Nelli'ye bir gözatalım... Evet, Nelli kişilikli bir kızdır, ama onun romanda nasıl gösterildiğine iyi dikkat edin: bu koşullar içinde Nelli'nin aklına sürekli ve doğru bir savaşıma ilişkin en ufak bir düşüncenin gelmesi olasılığı var mıdır? Annesi ardında borç bırakarak (Bubnova'yadır borcu) ölmüştür; annesinin cenazesini kaldıracak kadar bile parası olmayan Nelli, kimsesiz, korunmasız kalmıştır. Bubnova yanına alır Nelli'yi ve bir bakıma Nelli'nin hanımı olur, hanımlığın verdiği bütün haklara da sahip olarak tabii. Nelli dayaklara, aşağılanmalara, akla gelmedik eziyetlere katlanır. Katlanmasın da ne yapsın? Bubnova onun velinimetidir; hem onun yerinde bir başkası olsaydı ,o da nasılsa aynı şeyleri yapmıyacak mıydı? Dahası, Nelli yediği dayaklardan, yüzündeki gözündeki berelerden, morluklardan hınçlı bir hoşnutluk duymaktadır: yediği bir dilim ekmek ve üstündeki bir iki paçavranın karşılığı saymaktadır onları. Onu asıl kahreden şey başkadır: Bubnova'nın kendisini neye hazırladığını anlamakta, bunun acısıyla, üzüntüsüyle, korkusuyla ne yapacağını bilememektedir. Hadi bir kez daha soralım: Ne yapabilir ki Nelli? Herhalde Bubnova'nın boğazını kesecek hali yok! Bıraksa onu, kaçıp gitse Bubnova'nın evinden? İyi ama

nereye kaçacak? Kendisini hemen bulamıyacakları bir yeri nerden bulmalı? Derken, Bubnova eliyle Nelli erkeklere satılır... Ama onu alanlar, henüz üzerinde iğrenç arzularını gerçekleştiremeden, Nelli kurtulur. Sonra prensin yasal kızı olduğunu öğrenir. Ama bunu öğrenmesi birşeyi değiştirecek değildir. Çünkü belge gereklidir bunu kanıtlayabilmesi için. Onun elindeyse belge adına hiçbir şey yoktur. Yasaları bilmek, dâva açmak gereklidir... Oysa prensin hem çok parası, hem de çok geniş bir çevresi vardır; dâva açabilse bile ne yapabilir ki ona karşı Nelli? Zavallı kızcağız, sonunda iyi yürekli insanların ellerine düşer gerçi, ama bu kez de hiç tanımadığı insanların, sırf acıdıkları için kendisini evlerine aldıklarını düşünür, öfkelenir, hırçınlaşır...

Hadi diyelim Nelli bir çocuk. Aynı romandan bu kez çocuk olmayan birini, yaşlı İhmenev'i alalım. Sağlam karakterli bir insandır İhmenev, ancak bu karakter sağlamlığı savaşımcılığında değil, dargınlık ve hiddetinin kolay kolay geçmemesindedir. Öfkesini bazan çok uysal bir insan olan karısından, bazan da deli gibi sevdiği ama yine de birkaç kez lânetlemekten geri durmadığı kızından çıkarır. Peki ama neden bütün gücünü asıl yöneltmesi gereken yere, kendisini aşağılayan kişiye, prense yöneltmez bu adam? Aslında bütün gücüyle prensin üzerine yüklenmeyi o da çok ister ,ama bu uygulanması pek kolay bir iş değildir. Bir kez, prensle ancak belirli nezaket kurallarına uyularak, belirli protokol gerekleri yerine getirilerek ilişki kurulabilir. Prense karşı dâva açmıştır, ama ha deyince bitecek gibi değildir dâva, her şey yasalara göre-

dir ve yasalara göre dâva yıllarca sürer; işin böylesine uzaması İhmenev'in değil, prensin işine yarar. Aslında her şey prensten yanadır. Daha üstün yargı yerlerine başvurmanın da bir yararı olmaz; her seferinde prens haklı görülür, kendisi haksız. Sonuçta iş gelip, ellerindeki biricik varlığın, İhmenevka'nın açık artırmayla satışına dayanır. İhtiyar, çiftliğini satışa çıkarmanın haksızlık, vicdansızlık, onursuzluk olduğunu bilir, ama elinden başka hiçbir şey gelmez. Peki onu böylesine çaresiz bırakan güç kimden kaynaklanmaktadır? Prensten mi? İyi ama İhmenev prensi öldürmüş olsaydı bile çiftliği yine de satışa çıkarılmayacak mıydı?

Hem prensi öldürebilmek o kadar kolay değildir: öylesine iyi korunmaktadır ki!.. İhmenev prensin bir memura «Bazı ailesel nedenlerle» ihtiyarın mahkeme kararıyla kendisine ceza olarak ödediği on bin rubleyi geri vermek istediğini söylediğini öğrenince, prensi öldürmek ister. Çünkü kızının namusunun kirlenmesine bedel olarak düşünülmüş bir paradır bu. Çileden çıkan İhmenev prensi düelloya çağırmak ister. İhtiyarın bu girişiminin nasıl sonuçlandığını İvan Petroviç'in ağzından dinleyelim:

«Benim yanımdan ayrılır ayrılmaz doğruca prense koşmuş; kendisini evde bulamayınca bir mektup bırakmış. Mektubunda, memura söylediklerini bildiğini, bunu ancak ölümle temizlenecek bir hakaret saydığını, yaptığı bu alçaklıktan dolayı kendisini düelloya çağırdığını yazmış; bu arada yan çizmeye, düellodan sıyrılmaya kalkışacak olursa kendisini herkesin içinde aşağılayacağını eklemiş.

Olayı anlatan Anna Andreyevna'dan, eve dön

düğünde yatağa düşecek kadar heyecanlı ve üzgün olduğunu öğrendim. Karısına sevecen davranmakla birlikte sorularının çoğunu karşılıksız bırakıyordu; halinden, sinirli bir sabırsızlıkla birşeyler beklediği anlaşılıyordu. Ertesi sabah postadan bir mektup geldi; İhmenev mektubu okur okumaz bir çığlık attı, başını iki eliyle birden kavrayıp sıktı. Anna Andreyevna korkudan donakalmıştı. İhtiyar, şapkasıyla bastonunu kaptığı gibi sokağa fırladı.

Mektup prenstendi. Soğuk, kısa ama nazik bir iki cümleyle, memura söylediği sözler için kimseye hesap vermek zorunda olmadığını bildiriyor, dâvayı kaybettiği için İhmenev'e çok acıdığını, ama yine de, dâvayı kaybeden bir kişinin salt öç almak amacıyla hasmını düelloya çağırmasını doğru bulmadığını söylüyor, kendisini «herkesin içinde aşağılayacağı» tehdidine gelince, prens İhmenev'in böyle birşey yapamıyacağını çünkü mektubunun gereken makamlara verildiğini, uyarılan polisin herhalde düzenin ve huzurun bozulmaması için gereken önlemleri alabilecek güçte olduğunu yazıyordu.

İhmenev, mektup elinde, doğruca prense koştu. Prens evinde gene yoktu, ama ihtiyar uşaktan prensin şu anda büyük olasılıkla kont N.'nin evinde olabileceğini öğrendi ve uzun boylu düşünmeden doğruca kontun evine yollandı. Merdivenlerden çıkarken kontun kapıcısı tarafından durduruldu. Öfkesinden çılgına dönen ihtiyar kapıcıya bir baston indirdi. Yetişen hizmetkârlar kendisini yakapaça dışarı çıkarıp polise teslim ettiler. İhmenev karakola götürüldü. Konta olay bildirildi. O sırada kontun yanında bulunan prens, yakalanan adamın, hani şu sözünü ettiği Natalya Nikolayevna'nın (prensin konta *bu tür işler*inde pek çok kez hizmet etmişliği vardı) babası İhmenev olduğunu söyleyince soylu ihtiyar yalnızca gülümsedi; öfkesinin yerini acıma almıştı; çok geçmeden karakola İhmenev'in salıverilmesi emri ulaştı; bu-

na karşın İhmenev'i ancak üçüncü gün salıverdiler; bu arada (herhalde prensin emriyle), konta kendisini bağışlaması için ricada bulunup salıverilmesini sağlayanın prens olduğunu söylemişlerdi.

İhtiyar evine döndüğünde delirmiş gibiydi, kendini yatağına attı ve tam bir saat hiç kımıldamadan öylece yattı. Sonra kalktı ve karısını dehşet içinde bırakan bir ciddilikle, kızını *sonsuzcasına* lânetlediğini söyledi.

Anna Andreyevna beyninden vurulmuşa döndü ama yine de o perişan haliyle bütün gün ve gece ihtiyara baktı, başına sirkeye batırılmış bez, buz koydu. İhtiyar ateşten yanıyor ve sayıklıyordu.»

Hepsi bu kadar. Burada güç prensin kendisinde değil, prenslerin, kendileri nasıl insanlar olurlarsa olsunlar, arabalarıyla, kapıcılarıyla, ilişkide oldukları çevreleriyle ve nihayet toplumsal huzurun korunması için gerekli olan polis düzeniyle İhmenev ve benzerlerinin saldırılarına karşı korunmuş olmaları olgusundadır.

Peki bütün bunlar bu ezilmiş, aşağılanmış, mutsuz insanlar için hiçbir çıkış yolunun bulunmadığı anlamına mı geliyor? Onlara düşen yalnızca susmak, sabretmek ve en dibinde biryerlerde ağız dil vermez duygular gizleyen iğrenç bir paçavraya dönmek mi?

Bilemiyorum, belki de bir çıkış yolları vardır. Ama değerli okurum, herhalde benim bu konuda birtakım açıklamalar yapmamı bekleyecek kadar saf olamazsın sen. Bir zamanlar bu konuda birşeyler yazmaya kalkışmıştım, ama baktım ki birtürlü konunun özüne girmek mümkün olmuyor, vazgeçtim. Bu yüzden, şu anda hiç dokunmayacağım bu konuya. Hem, değerli okurum,

sen bizim edebiyatçılar olarak hep bilinen şeyleri yineleyip durduğumuzu farketmiyor olabilir misin? Hayatımız, yıllar önce belirli insan tipleri yarattı; yirmi yıl önce sanatçılar bu tipleri farkettiler ve yapıtlarında canlandırdılar; şimdi eleştirmenin birinin aklına, bu sanatçılardan birinin yapıtlarını yeniden çözümlemek gelmiş; sanatçının canlandırdığı çeşitli tablolar içinden birtakım tipleri seçerek bunları gruplandırmış, aralarındaki ortak yanları saptamış ve birtakım sonuçlara ulaşmış... Bizim şimdilik elimizden gelen bu kadar. Ulaştığımız sonuçlara göre, ülkemizde orta sınıf içinde ezilmiş, aşağılanmış insanların sayısı pek çoktur; bu insanlar hem maddî hem manevî açıdan dayanılmaz bir durumdadırlar; durumlarını kabullenmiş görünmelerine karşın her an öfkelenmeye, protestoda bulunmaya hazırdırlar ve sürekli olarak bir çıkış yolu arayışı içindedirler... Gözlemlerimizin son sınırı burası. Bu çıkış yoluna ilişkin nerede, ne zaman, nasıl sorularının yanıtını hayatın kendisi verecektir. Biz yalnızca hayatı izlemeye ve hayatı izlemeyi sevmeyen ya da beceremeyen kişilere, gerçekliğin çeşitli durumlarını göstermeye çalışıyoruz. Basında yer alan açık gerçekleri, üstü kapalı gerçekleri, imalı sözleri ya da emir ve direktifleri zihninizin çalışması için malzeme olarak kullanınız. Ama en önemlisi, hayatın hiçbir şekilde durdurulamaz, güçlü, âhenkli, düzenli, kesintisiz akışını izleyin ve canlı olun, ölü değil. Makar Alekseyiç'in ve kardeşlerinin toplumumuzda ortaya çıkmalarından bu yana pek çok şey değişti. Ancak bu pek çok şey henüz formüle edilmedi. Bununla birlikte biz, insana insanlık

onurunun geri verilmesi ve her insanın bütün insanlık haklarına sahip olması yönünde genel bir arzu bulunduğunu gözlemiş bulunuyoruz. Ezilmiş ve aşağılanmış insanların, içinde bulundukları kahredici durumdan kurtulabilmelerinin başlangıcı da belki burada bulunmaktadır; kuşkusuz onların kurtuluşu yalnızca kendi çabalarıyla olmayacaktır; insanı ezen, boğan bu ağır koşulların sıkıntılarına onlardan daha az maruz kalmış başka insanların yardımlarıyla gerçekleşecektir bu iş. Yeterli ölçüde öncülük, girişimcilik nitelikleri olan bu insanlar olayların özünü kavrayacaklar ve şu gerçeği görecekler: mânen belki de ölmüş saydıkları bu ezilmiş insanların büyük çoğunluğu, kendi kendilerinden bile gizlercesine, yüreklerinin derinliklerinde canlı bir özü ve insan oluşlarına, hayata, mutluluğa dair (hiçbir acıyla yıkılmayacak) sonsuz bir bilinci korumaktadırlar.

NOTLAR

«Ezilenler» Dobrolyubov'un yazdığı son eleştiri yazısıdır ve Dostoyevski'nin «Bay —bov ve Sanat Sorunu» başlıklı yazısına yanıt olarak kaleme alınmıştır. Dostoyevski söz konusu yazısında Dobrolyubov'un, İvan Nikitin'in şiirleriyle Mariya Aleksandrovna Vilinskaya'nın (Marko Vovçok) sanatı üzerine görüşlerini tartışıyordu.

Dobrolyubov bu yazısında Dostoyevski'nin 1840 - 1850 tarihleri arasında yazdığı romanlarıyla «Ezilenler» adlı romanını (1861) incelemekte, yazarın sözkonusu dönem romanlarını içerikleri ve sanatsal kendine özgülükleriyle «gerçekçi eleştiri»nin süzgecinden geçirmektedir.

1 «Estetik eleştiri» yanlısı P. V Annenkov, A. V. Drujin ve arkadaşlarının devrimci-demokrat eleştiriye yönelttikleri eleştirilerden sözediliyor.

2 Belinski'den yanlış bir alıntı («Nekrasov'un Petersburg Kitabı», 1846). (Bkz.: Belinski, c. 9, s. 566).

3 V. İ. Dal'in takmaadı.

4 Dostoyevski'nin 1849 yılında M. V. Petraşevski'nin grubuna girmekle suçlanarak kürek ve sürgün cezalarına mahkûm olmasından sözediliyor. Çarlık hükümeti yazarın ancak 1859'da Petersburg'a dönmesine izin vermişti.

5 Dostoyevski'nin dört yapıtı: «Malenkiy Geroy» (1857), «Dyadyuşkin Son» (1859), «Selo Stepançikova i yego obitateli» (1959) ve «Unijeniye i Oskorblenniye» (1861).

6 Ap. Grigoryev'den sözedilmektedir.

7 P. V .Annenkov'un 'izleyicileri' anlatımıyla «estetik eleştiri» yanlıları kastedilmektedir.

8 İ. A. Krılov'un «Muravey» adlı fablinden yanlış alıntı.

9 N. D. Ahşarumov'un romanı «Çujoe İmya», «Russkiy Vestnik» dergisinde yayımlanmıştı (1861, No: 1-5, 8).

10 N. A. Polevoy'un romanları: «Klyatva pri grobe gospodnem» (1832), «Abbaddonna» (1834) vb.

11 A. A. Potehin'in «Bednıye dvoryane» adlı romanı «Biblioteka dlya çteniya»nın 1861 tarihli 2-6. sayılarında yayınlanmıştı.

12 İ. S .Turgenyev'in «Breter» (1847) adlı öyküsünden sözedilmektedir.

13 Ernest Fedo'nun «Fanni» (1859) adlı romanından sözedilmektedir.

14 Dostoyevski'nin «Dvoynik» adlı romanının basımıyla ilgili bir olaydan sözedildiği anlaşılıyor. P. V. Annenkov'un tanıklığına göre, Dostoyevski hazırlanmakta olan bir almanakta yayımlanması için romanını vermeden önce yayıncıdan, «romanımn almanaktaki bütün öteki yazılardan farklı bir biçimde yer almasını, örneğin her sayfasının sıçandişi bir şeritle çevrili olmasını istemişti». (Bkz. Annenkov P. V Literaturnıye vospominaniya. M., 1960, s. 283).

15 Dostoyevski'nin «Bay —bov ve Sanat Sorunu» başlıklı yazısında kendisinin hep yararlı konuların ele alınmasını istemekle suçlanmasına imada bulunuyor.

16 A. A. Potehin'in «Zakulisnıye Taynı» («Sovr.», 1861 No. 3) adlı oyunundan sözedildiği anlaşılıyor.

17 İ. A. Gonçarov'un «Obrıv» adlı romanından bir bölümün «Sovremennik»de yayınlanışından sözediliyor. «Sovremennik»in 1860 tarihli 2. sayısında yer alan bu yayın şu başlığı taşıyordu: «Sofya Nikolayevna Belovodova («Epizodı iz Jizni Rayskogo» romanından beş bölüm)».

18 A. F Merzlyakov'un «Rossiada» makalesi «Amfion» adlı dergide yayınlanmıştı (1815, No. 1-3, 5, 6, 8, 9).

19 V. P Botkin'in «A. A. Fet'in Şiiri» başlıklı incelemesi «Sovremennik»in 1857 tarihli 1. sayısında yayınlanmıştı.

20 A. V Drujinin'in «Başkent dışından bir abonenin 'Sovremennik' yazıkuruluna gönderdiği ikinci mektup»tan sözediliyor; Drujinin bu mektubunda Dostoyevski'nin romanlarını eleştiriyordu.

21 İmzasına «Sovremennik» sayfalarında da rastlanan E. Ya. Kolbasin üzerine Dobrolyubov bir eleştiri yazmıştı (Bkz.: Dobrolyubov, c. 6, s. 43-46).

22 Dobrolyubov, Pisemski'nin gerek halk hayatını işlediği «Leşiy», «Piterşçik» gibi öykülerini, gerekse ilerici bir eylem adamını anlatma girişiminde bulunduğu «Tısyaça Duş» adlı romanını beğenmemişti.

23 P. V. Annenkov'un «Geçen Yılın Rus Edebiyatı Üzerine Notlar» başlıklı yazısından sözediliyor («Sovr.», 1849, No 1).

24 N. M. Lvov'un «Predubejdenie, ili Nemesto krasit çeloveka, çelovek mesto» (1858) adlı komedisi sözkonusu edilmektedir. Dobrolyubov bu komedide eksik ve başarısız bulduğu yanları bir eleştiri yazısında belirtmişti (Bkz. Dobrolyubov, c. 3, s. 170-191).

25 Saltıkov-Şçedrin'in «Zaputannoe Delo» adlı romanı «Oteçestvennıye Zapiski» dergisinde (1848, No. 3) yayımlanmış ve Şçedrin bunun üzerine Vyatka'ya sürgüne gönderilmişti.

26 Dostoyevski'nin «Unijennıye i oskorblennıye» adlı romanından yanlış bir alıntı.

27 G. P. Derjavin'in «Felitsa»sından değiştirilerek yapılmış bir alıntı. Doğrusu: «Bilmesine de, düşünmesine de izin veriyorsun».

28 N. M. Karamzin'in 1789-1794 Fransız devrimi üzerine tutucu görüşlerinden sözedilmektedir.

29 N. V. Gogol'ün «Myortvıe Duşi» romanından (c. 2, Bl. 1).

30 Troya çıkarmasına katılan ve Homeros'un «Odisseus» destanına konu olan kahraman.

31 A. V. Drujinin'in takmaadı.

32 Dostoyevski'nin «Slaboye Serdtse» romanının kahramanı.

33 A. N. Ostrovski'nin «Svoi sobaki grızutsya, çujaya ne pristavay» (1861) adlı oyunundan sözedilmektedir.

34 «Rus Bilgin ve Yazarlarınca Hazırlanan Ansiklopedik Sözlük»ten sözedilmektedir; önce A. A. Krayevski'nin, sonra P. L. Lavrov'un yöneticiliği altında ilk cildi 1861 yılında yayınlanan sözlük, 1863'te 6. cildine ulaştığında yayınına son verdi.

35 «Bilim, Sanat ve Zenaatkârlık Ansiklopedisi ve Sözlüğü»nden sözedilmektedir (35 cilt, Paris 1751-1780). XVIII. yüzyıl Fransız aydınlanmacı felsefesinin en büyük anıtı sayılmaktadır bu ansiklopedi.

36 «Napolyon Yasaları» 1804'te yürürlüğe girmişti.

37 1789-1793 Fransız devriminden sözedilmektedir.

GERÇEK GÜN NE ZAMAN GELECEK?

Schlage die Trommel und fürchte dich nicht*
Heine[1]

Estetik eleştiri,[2] duygulu, içli gençkızlara ait birşey olup çıktı. Kendilerini saf sanata adamış kişiler böylesi bayanlarla konuşmalardan pek çok incelikli şey kapabilir, sonra da örneğin şu türden bir eleştiri kaleme alabilirler: «Bay Turgenyev'in yeni romanının konusu şöyle (kısaca konunun aktarılması). Buradan da açıkça anlaşılacağı gibi, hayat dolu, şiir dolu, tazelik dolu bir roman bulunmaktadır karşımızda. Fakat, hayatın en ince şiirsel nüanslarını kavrayacak sezgi; alabildiğine ayrıntılı psikolojik çözümlemeler; toplumsal düşüncelerdeki görünmez akımları derinlemesine kavrama; gerçekliğe hem dostça, hem de cesurca yaklaşma gibi bay Turgenyev'in yeteneğinin başlıca özelliklerini oluşturan konuların kavranabilmesi ancak romanın okunmasıy-

---

* Vur davula ve korkma! (Alm.)

la mümkündür. Şu psikolojik betimlemelere bakın örneğin (romandan bir bölümün özetlenmesi ve bir alıntı); şu sahnedeki zerafet ve letafete bakın (alıntı); ya şu tablodaki şiirselliğe ne dersiniz (alıntı); hele şu pasaj: bu ne gözkamaştırıcı, bu ne gözüpek ifade böyle (alıntı)! Gerçekten de insanı derinden etkileyen bir roman bu; okuyunca insanın yüreğinin çarpmasını hızlandıran bir roman, hayatınızı canlandıran ve güzelleştiren; gençlik, iyilik, güzellik gibi kutsal düşüncelerin sonsuz anlamını ve insan denen varlığın değerini yücelten bir roman! Comme c'est joli, comme c'est délicieux!*'

İçli bayanlarla pek tanışıklığımız olmaması nedeniyle biz böyle hoş ve zararsız eleştiriler yazamıyoruz ne yazık ki! Bunu açıkça itiraf ettikten ve «halkın estetik zevkini eğitme» gibi rollerle bir ilişiğimiz bulunmadığını açıkladıktan sonra çok daha alçakgönüllü ve kendi gücümüze çok daha denk düşen bir başka görevi üstleniyoruz biz. Bay Turgenyev'in romanındaki çeşitli verilerden yola çıkarak bu romanın muhasebesini yapmak istiyoruz; bunu kesinlikle yerine getirilmesi gereken bir görev olarak görüyoruz. Büyük hüner isteyen bir iş değil bu, ama yapılması gerekli bir iş; çünkü gündelik hayatın pek çok koşuşturması ve dinlenmesi arasında pek az kişinin içinde bir edebiyat yapıtını derinlemesine inceleme isteği doğuyor: toplumsal hayatımızın önemli bir alanıyla ilgili karmaşık bir hesabın ögeleri olan bütün sayıları tek tek gözden geçirmek, bunların toplamlarını almak, sonra bu top-

---

* Ne güzel, ne şahane! (Fr.)

lam üzerinde düşünmek, bu toplamın neler vadettiği ya da bizlere ne gibi sorumluluklar yüklediği üzerinde kafa yormak türünden bir incelemedir sözünü ettiğimiz. Böyle bir incelemenin bay Turgenyev'in yeni romanı için büyük yararları olacağı kanısındayız biz.

Saf estetik yanlılarının bizi, yazara kendi görüşlerimizi zorla benimsetmekle ve yazarın yeteneğini yönlendirmeye çalışmakla suçlayacaklarını biliyoruz. Bu bakımdan da sıkıcı bir durum olduğunu bile bile önceden söylüyoruz: Hayır, bizim yazara kendi görüşlerimizi zorla benimsetmek gibi bir amacımız yok; biz onun «Öngün» romanının konusunu oluşturan öyküyü ne gibi şeyler düşünerek ya da amaçlayarak kaleme aldığını da bilmiyoruz. Bizim için yazarın **söylemek istediklerinden** çok, **söyledikleri** önemli; bu söylediklerini yazar öyle birşey söylemek amacı olmadan, salt hayatı gerçeğe uygun bir biçimde betimlemek için söylemiş olabilir; olsun, sonuç değişmez. Bizim güzel olan her yapıta değer vermemizin nedeni, toplumsal hayatımıza ilişkin birtakım gerçekleri gözümüzün önüne sermesinden dolayıdır; böylesi yapıtlar olmadı mı bu gerçekler sıradan insanlar için çoğu kez görünmez durumdadır; bunları görünür eden, yetenekli sanatçıların elinden çıkma kusursuz sanat yapıtlarıdır. Bizim hayatımızda hâlâ resmî olanın dışında açıklık yok; her yerde, yaşayan insanlarla değil, şu ya da bu işte çalışan resmî kişilerle karşılaşıyoruz: devlet dairelerinde mübeyyizlerle; balolarda dansçılarla; klüplerde kumarbazlarla; tiyatrolarda kuaför müdavimleriyle vb... Herkes resmî yanının ötesini ruhunun derinlerinde giz-

ler gibi sanki ve herkes, «Ben buraya dansetmeye ya da saç tuvaletimi göstermeye geldim; kendi işimi yapıyor olmam sana yetsin ve lütfen duygularıma, dünyaya bakışıma ilişkin ağzımdan laf almaya kalkışma!» der gibi yüzünüze bakıyor sanki. Ve gerçekten de, kimse kimsenin ağzından birşey kapmaya çalışmıyor, kimse kimseyle ilgilenmiyor, herkes kendine ayrı bir yol tutturmuş gidiyor ve örneğin yeni bir opera ya da bir yemek çağrısı, herhangi resmî bir toplantı vb. için birileriyle biraraya gelir miyim diye canı sıkılıyor. Kendini özel olarak toplumsal alışkanlıkların, törelerin vb. gözlemine vermeden ülkemiz insanının hayatını tanımak, anlamak olanağı sözkonusu olabilir mi böyle bir durumda? Kaldı ki daha bir de farklı toplumsal çevreler ve katmanlar arasında görülen büyük anlayış farklılıkları hatta çelişkiler var?.. Bir çevrede günü geçmiş, bayağı, geri bulunan bazı düşünceler, başka bir çevrede heyecanla tartışılabilmekte; bir çevrede yetersiz, eksik bulunan şey, bir başka çevrede tam, eksiksiz bulunabilmektedir vb. Düşen ne, yükselen ne; yenen ne, yenilen ne; toplumun manevi yaşamına egemen olan ne?.. Bunları anlayabilmek için elimizde edebiyattan başka hiçbir imkân bulunmuyor. Yazar, sanatçı, toplumda egemen olan düşünceye ve ahlaki değerlere ilişkin herhangi bir genel sonuç çıkarmak gibi bir kaygı taşımaksızın, bu düşünce ve ahlaki değerlerin en canalıcı özelliklerini yakalayabilir; sonra da bunları sanatın güçlü ışığıyla aydınlatıp düşünen insanların değerlendirmesine sunabilir. İşte bizim, bir yazarın yetenekli olduğu, yani olaylardaki gerçekliği duyumsa-

ma ve bunu yansıtabilme becerisine sahip olduğu herkesçe ne kadar çabuk benimsenir, onaylanırsa, bu genel benimseme ve onaylamanın gücüyle söz konusu edebiyat yapıtı, yazıldığı dönemdeki hayatla ilgili görüşler ileri sürmemizde bizim için o kadar çabuk yasal bir dayanak görevi görür, dememizin nedeni budur. Burada yazarın yeteneğini belirlemede, yazdığı hayatı ne ölçüde kucaklayabildiği, yarattığı tiplerin ne ölçüde sağlam olduğu ve o tipe ait özellikleri ne ölçüde kapsayabildiği gibi ölçütlere bakılacağı tabidir.

Bunları söyleme gereği duymamızın nedeni, hayatta yer alan olayları yorumlarken, edebiyat yapıtına dayanma biçimindeki yöntemimizi haklı göstermektir. Okurumuz görecektir ki bizim için en değerli yapıtlar, içinde hayatın yazar tarafından önceden düşünülerek programlanmış bir biçimde değil de, olduğu gibi yer aldığı yapıtlardır. Örneğin «Bin Can» üzerine hiçbir şey söylemiyoruz, çünkü kanımızca bu romanın toplumsal yanı tümüyle kurmacadır, yani önceden uydurulmuş «toplumsal»a romanın adapte edilmesi sözkonusudur[3]. Ve bu roman üzerine bize göre yazarın öyküleme ustalığından başka söylenebilecek hiçbir şey yoktur. Bu romanda bize gerçeklik diye sunulan şeylere dayanarak herhangi bir yorumda bulunabilmemiz olanaksız, çünkü yazarın kendisinin gerçekliğe yaklaşımı gerçek değil. Yeni romanında bay Turgenyev'in konusuna bakışı ise bunun tam tersi. «Öngün»*

* Turgenyev'in özgün adı «Nakanune» olan romanından sözediliyor. Dilimizdeki karşılığı «Arife» («Öngün») olan bu romanın «Devrim Öncesi» adıyla da bir çevirisi bulunuyor (Ç.N.)

de toplumsal olayların akışı öylesine yadsınamaz ve karşı konulamaz bir güç ve gerçeklikle verilmiş ki, kanımızca yazarın kendi hayalgücü ve düşünceleri de ister istemez bu gücün etkisine boyun eğmiştir.

Edebiyat eleştirişinin başlıca görevini, herhangi bir sanat yapıtınca dile getirilen gerçekliği açıklamak olarak ortaya koyduğumuzda, bu görevin yerine getirilmesinin bay Turgenyev'in romanı için özel bir anlamı olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Bay Turgenyev'in, toplumumuzun kültürlü kesiminde son yirmi yıldır egemen olan düşünce ve ahlakın temsilcisi ve sözcüsü olduğunu söylersek hiç yanılmış olmayız. Bay Turgenyev kamu bilincini hareketlendiren yeni düşünceleri, toplumun yeni gereksinimlerini çok çabuk sezebilmekte ve toplumu belli belirsiz kımıldatmaya başlayan sorunlara (yasal koşulların elverdiği ölçüde) yapıtlarında yer vermektedir. Bir başka yazımızda Bay Turgenyev'in tüm edebiyat etkinliğini ele almayı düşündüğümüz için şimdilik bu konular üzerinde fazla açılmayacağız. Yalnız şu kadarını söyleyelim ki, Bay Turgenyev'in toplumun en canlı tellerine dokunabilmesi; dürüst, iyiniyetli, aklıbaşında insanlarımızın henüz düşünmeye başladıkları en güzel, en soylu duygu ve düşüncelere hemen ilgi göstermesi, onun toplumumuzda başarılı bir yazar olarak kabul edilmesinin başlıca nedenleri arasındadır. Kuşkusuz bu başarıda yazarın yeteneğinin de büyük payı bulunmaktadır. Ancak okurlarımız da bilirler ki, bay Turgenyev okurunu sarsan, onu girmeye de, paylaşmaya da hazır olmadığı düşüncelerin, olayların içine sürükleyen

olağanüstü yeteneklerden biri de değildir. Kısacası bay Turgenyev'in yeteneğinin belirgin özelliği coşkunluk, taşkınlık, sarsıcılık değil, şiir yüklü bir yumuşaklık, ılımlılıktır. İşte bizim, eğer bay Turgenyev okurlarına yabancı olan bir takım sorunlara ya da toplumda henüz mayalanmaya başlamamış olan birtakım eğilimlere değinmiş olsaydı, böylesine büyük bir okur kitlesine sahip olan, sevilen, benimsenen bir yazar olamazdı savını ileri sürmemizin nedeni budur. Şimdi bana, «İyi ama bay Turgenyev'in öykü ve romanlarındaki şiirsel betimlemelerin, değişik tiplerin ve durumların verilmesindeki incelik ve derinliğin hiç mi payı yok onun sevilen, benimsenen bir yazar olmasında?» diyenler çıkacaktır. Köklü ve kalıcı bir ün için bütün bunların yeterli olmadığını açıklamamıza herhalde gerek yok. Çağdaş olanı, güncel olanı en canalıcı damarından yakalayamamış bir yazar istediği kadar yetenekli olsun, hatta sevilip tutulsun, önünde sonunda başına gelecek olanlar, birzamanlar o kadar sevilen, övülen, şimdiyse üç beş insanın en iyi üç beş şiirinden başka hiçbir şeyini anımsamadığı Bay Fet'in* başına gelenler olacaktır. Çağdaş olanı ,güncel olanı yakalayabilmiş olması kurtarmıştır bay Turgenyev'i; kurtarmakla da kalmamış ona sağlam ve kalıcı bir ün, okur kitlesi sağlamıştır. Sivri akıllı eleştirmenin biri birzamanlar bay Turgenyev'e yapıtlarında «toplumdaki her sallantıya, ikircimlenmeye, değişme eğilimlerine aşırı yer verdiği» için sitemler etmişti.[4]

---

* Afanasi Afanasyeviç Fet (Şenşin) (1820-1892) (Ç.N.)

Oysa demin de dediğimiz gibi bizce bay Turgenyev'in asıl üstünlüğü buradadır ve onun bugüne dek yazdığı her yapıtın sevgiyle, hatta coşkuyla karşılaşmasının nedeni de budur.

Bütün bunlardan sonra sanırım artık hiç çekinmeden şunu söyleyebiliriz: bay Turgenyev bir romanında bir soruna dokundu ya da toplumsal ilişkilerimizin yeni bir yönünü dile getirdi mi, bu sorun ya da yeni toplumsal ilişki toplumumuzun aydın kesiminde çok yakında kendini gösterecek demektir ya da artık kendini göstermeye başlamıştır. Başka bir deyişle bay Turgenyev'in romanları yeni birtakım sorunların ya da ilişkilerin toplum bilincinde yer etmesinde manivela işlevi görmektedir. Bu bakımdan bay Turgenyev'in ne zaman yeni bir romanı yayımlansa, hemen bir meraktır başlıyor: acaba bu kez hangi sorunlara dokunuyor, toplumsal yaşamımızın hangi ilginç yönlerini öne çıkarıyor?

Bu soru bay Turgenyev'in son romanı için de sorulmaktadır; hem de daha öncekilerden çok daha merakla dolu olarak... Bugüne dek bay Turgenyev toplumumuzun gelişme çizgisine göre oldukça açık ve net sayılabilecek bir yönde ilerliyordu. Yüce birtakım düşüncelerden, isteklerden yola çıkıyor, sonra, bu düşünce ve istekleri onlardan çok ayrı bir yol izleyen kaba, bayağı gerçekliğe taşıyordu. İnançlarının zaferi uğruna mücadeleye hazırlanan kahraman, onun çektiği acılar ve çoğunluğu oluşturan kaba, bayağı insanlar karşısında kaybedilen savaş... Bay Turgenyev'in romanlarına ilgiyi yaratan başlıca ögelerdi. Kuşkusuz savaşın nedenleri, yani kahramanın inanç, heves ve arzuları hemen her romanda değişiyor

ya da zamanın ve koşulların değişmesiyle daha belirgin ve kesin bir hal alıyordu. Böylece «gereksiz adam»ın yerini Pasınkov, Pasınkov'un yerini Rudin, Rudin'in yerini Lavretskiy aldı. Bunların her biri, bir öncekinden daha gözüpek, daha kusurlarından arınmış tiplerdi; ancak özleri, kişiliklerini belirleyen temel nitelikleri ve genel olarak varoluş nedenleri bir ve aynıydı: tümü de yeni düşünceleri belirli bir çevreye (hatta bazan tek bir kadının kalbine) taşıyan yenilikçiler, propagandistlerdi. Üstlendikleri iş için onları çok övdüler. Aslında yaşadıkları dönem için tümü de besbelli çok gerekli kişilerdi ve üstlendikleri iş hiç de kolay bir iş değildi. Tam tersine, zor, saygıdeğer, soylu bir işti bu. Onların bu kadar çok sevilmeleri, çektikleri acıların herkesin yüreğini sızlatması ve çabalarının sonuçsuz kalmasına herkesin böylesine üzülmesi nedensiz değildi. Bu bayların hepsinin harika insanlar, soylu, akıllı insanlar oldukları, ama aslında tümünün de bir iş tutmayan, boş gezenin boş kalfası insanlar oldukları gibi bir gerçeğin hiçkimsenin aklının köşesinden geçmemesi de nedensiz değildi. Bu tipleri değişik koşullar ve çatışmalar içinde verirken bay Turgenyev'in kendisi de onlara karşı epeyce duygusal bir yaklaşım içinde bulunuyor, çektikleri acılara yüreğinin tâ derinlerinden üzülüyor ve okurlarında da aynı duyguları yaratıyordu.Kimi kez kahramanlarımızın savaşımlarında birşeyler aksayacak gibi oldu mu ya da kahramanımız ondan beklenen soyluluğu ve yüceliği gösteremiyecek gibi oldu mu, hemen başka birtakım motivleri, nitelikleri ön plana çıkaran bay Turgenyev yine okurun yüreğini onikiden

vuruyor, yine kendisine ve kahramanlarına sevecenlik duyulmasını sağlamayı başarıyordu. Ve bu türden konular bitmek tükenmek bilmiyordu.

Ama son zamanlarda toplumumuzda Rudin'i ve biraderlerini yaratan istemlerden çok daha farklı istemler görülmeye başlandı. Toplumumuzun aydın kesiminin bu kişilere bakış açılarında köklü değişiklikler oldu. Burada sözkonusu olan şu ya da bu motivin dışgörünüşündeki ya da onların heves ve arzularının dayandığı noktalardaki değişme değil; onların eylemlerinin, etkinliklerinin özüne ilişkin bir değişmedir. Bu gerçek ve iyilik savaşçılarının, bu güzel konuşan, yüce inançlar uğruna acılar çeken, temiz yürekli, aydın kişilerin edebiyatımızda yaratılmalarından sonra, yeni insanlar yetişti toplumumuzda; bu insanlar için gerçeği sevme, gerçeği arayıp bulma, dürüstlük gibi nitelikler hilkat garibesi türünden görülmemiş, alışılmamış, olağanüstü nitelikler değildi. Onlar daha çocukluklarından başlayarak, usul usul ama sürekli bir biçimde, kendilerinden önce iyi insanların, uğurlarına dövüşmek, kuşkular içinde kıvranmak ve acılar çekmek zorunda kaldıkları kavramlarla beslendiler* Bu ba-

---

* Bir ara bize, genç kuşağa karşı aşırı bir düşkünlük ve gönülakışı içinde bulunduğumuz yolunda sitemlerde bulunurdu ve genç kuşak temsilcilerinin çoğunun ne denli sıradan, boş, hatta bayağı işlerle uğraşmakta oldukları kanıtlanılmaya çalışıldı.[5] Oysa biz hiç de genç kuşağı götürü olarak, yani toptan savunuyor değildik; böyle birşey herşeyden önce bizim inançlarımıza ters düşerdi. Havailik, bayağılık bütün zamanlar ve bütün kuşaklar için sözkonusu olabilir. Bizim daha önce söylediğimiz ve şu an-

kımdan günümüz genç toplumunda bizzat eğitimin niteliği bir başka renk almış bulunmaktadır. Eskiden öncü insanları öncü yapan nitelikler bugün herhangi bir kültürlü insan, aydın kişi için ilk ve zorunlu nitelikler olmuştur. Günümüzde bir lise öğrencisinden, orta derecede bir kadetten,* hatta aklıbaşında bir papaz okulu öğrencisinden, eskiden, örneğin Belinski için tartışma, öfkelenme konusu olabilecek kavramların dile getirildiğini duyabilirsiniz. Ve bizim lise öğrencisi ya da kadetimiz, eskiden binbir mücadeleyle üzerine düşünülüp tartışılan bu kavramları, bundan başka türlüsünün olabileceğini akıllarına bile getirmeden gündelik hayatlarında kullanıyorlar; bu kavramlarla konuşuyor, tartışıyor oldukları için ne böbürleniyorlar, ne coşkunluğa, taşkınlığa kapılıyorlar.

Günümüzde aklıbaşında hiçkimse ilerici dediğimiz insanlardan biriyle karşılaştı mı heyecanlanmıyor, şaşırmıyor ya da taşkın bir sevinç göstermiyor; artık böyle birine hiçkimse dilini yutmuş gibi sessiz bir perestişle bakmıyor; böyle birinin eli artık başkalarına gösterilmemeye

---

da da söylemekte olduğumuz şey ise seçkin insanlar, en iyi insanlardır, kalabalıklar değil; tıpkı Rudin'in ve onunla aynı hamurdan olanların kalabalıkların bir üyesi değil, dönemlerinin en seçkin, en iyi insanları olmaları gibi... Bununla birlikte son zamanlarda halk yığınlarının da eğitim düzeylerinde yükselme olduğunu söyleyecek olursak sanırım fazla yanlış birşey ileri sürmüş olmayız **(Dobrolyubov'un notu)**.

* Kadet - Çarlık Rusya'sında askeri lise öğrencisi; zadegân bölüğüne girmiş genç asilzade (Ç.N.)

çalışılarak, gizlice sıkılmıyor; eve çağrılacaksa (ki yine seçkin kişilerden oluşan bir grup bulunacaktır evde) gizlice ve fısıldayarak çağrılmıyor; ülke ne çekiyorsa kölelik düzeninden, hakkın hukukun ayaklar altına alınmasından çekiyor denilecekse, kulağına eğilerek, fısıltıyla söylenmiyor. Tam tersine, bugün öz çıkarını düşünen, açıklıktan, özgürlükten yana olmayan insanlar küçümseniyor, böyle biriyle karşılaşıldı mı hilkat garibesiyle karşılaşılmışçasına şaşırılıyor. Dahası, bugün ilerici fikirleri aslında sevmeyen insanlar bile, aklıbaşında insanların çevrelerine girebilmek için bu fikirleri seviyorlarmış gibi göstermek zorunda hissediyorlar kendilerini. Açıktır ki, böyle bir durumda Rudin ve benzeri iyilik vaizleri eski itibarlarını yitirmektedirler. Onlara yalnızca eski «hoca»lar, eski «yol göstericiler» olarak saygı duyulmaktadır; yoksa bugün aklıbaşında hiçkimse, bu işlerin çocukluk döneminde verilmiş olan dersleri yeniden dinlemeye hevesli değildir. Artık insanlar başka derslere gereksinim duyuyorlar, daha ileri gitmek istiyorlar.*

Şimdi bize şöyle diyenler bulunacaktır: «İyi ama toplumumuz daha gelişmesinin en son aşa-

---

* Benim bu düşünceme karşıt olarak herhalde 40'lı yıllarda kimi yazarlarımızın bazı yayınlarının kazandığı olağandışı başarı gösterilecektir. Bu durumun en parlak örneği de ,sanırım, 12.000 adet basıldığı söylenen kitabı birkaç ay gibi kısa bir süre içinde tükenen Belinski'dir. Ama bize göre bu da bizim görüşümüzü doğrulayan bir gerçek olmaktadır. Belinski, öncülerin öncüsüydü; çağdaşlarından hiçkimse onu aşamamıştır; ve eğer birkaç ay gibi bir sürede 12.000 adet basılan[6] kitabı kapışılmışsa, böyle bir du-

masına ulaşmadı ki... Aklî ve ahlakî planda daha da mükemmelleşebilmemiz mümkün... Demek ki, toplumumuz için yöneticiler, gerçek vaizleri, propagandistler, kısacası Rudin tipi kişiler gerekli. Daha önceki herşey toplumca benimsendi, kamunun bilincinde yer etti diyelim. İyi ama bu durum yeni ve daha yüce düşüncelerin vaizlerinin, yani yeni Rudin'lerin ortaya çıkmaları, yeniden mücadele bayrağı açmaları, acı çekmeleri ve yeniden toplumun sevgisini, sempatisini üzerlerine toplamaları olasılığını ortadan kaldırmaz ki... Kısacası, bitip tükenmek bilmeyen bir konu bu; ve bay Turgenyev çapında bir yazara sürekli olarak yeni başarılar, zaferler sunacak bir konu».

Bu türden bir görüşün, özellikle de yaşadığımız dönem için geçerliği, doğruluk payı bulunsaydı, doğrusu çok yazık olurdu. Bereket versin ki, edebiyatımızda kaydedilen son gelişmeler bu görüşü çürütmektedir. Olaya kuramsal olarak bakıldığında, toplumda sürekli bir devinim olduğu, düşünce akımlarının sürekli olarak birbirlerinin yerini aldığı, dolayısıyla da bu düşünce akımlarının vaizlerine sürekli olarak gereksinim duyulacağı yadsınamaz bir gerçekliktir. Ama

---

rumda Rudin ve benzerlerinin yapabilecekleri birşey kalmamaktadır. Belinski'nin başarısı, onun düşüncelerinin toplumumuz için yeni olduğunu ve bu düşüncelerin yayılması için çaba gösterilmesi gerektiğini değil, bu düşüncelerin artık çoğunlukla benimsendiğini, değerli bulunduğunu, bu düşünceleri yaymak için yeni vaizlere, çilekeşlere, kahramanlara gerek duyulmadığını gösterir **(Dobrolyubov'un notu)**.

unutmamak gerekir ki, toplumların var oluş nedenleri, yaşama amaçları salt oturup düşünmek, sonra da buldukları bu yeni düşünce akımlarının peşinden gitmek değildir. Düşüncelerin ve onların aşama aşama gelişmesinin bir anlamı olabilmesi için, bunların bir yandan var olan nesnel gerçekliğin içinden doğarken, bir yandan da ve daima bu gerçekliğin değişmesine tekaddüm etmeleri gerekir. Olayların belirli bir çizgideki gelişmesi toplumda bir istem yaratır; bu istem toplumun bilincinde yer eder; böyle bir genel bilinçlenmeden sonradır ki herkesin bilincinde yer eden bu istemin yararına olarak nesnel değişiklikler olması beklenir. Böylece belli düşüncelerin, belli heves ve arzuların **bilinçte** yer etmesi evresini, bunların toplumda **gerçekleşmesi** evresi izlemelidir; yani düşünceleri ve tartışmaları eylem izlemelidir. Şimdi şöyle soranlar bulunacaktır: pekâlâ, bizim toplumumuz şu son 20 - 30 yıl içinde ne yaptı? Şu ana kadar hiçbir şey. Toplumumuz şu ana kadar öğrendi, gelişti, Rudin'leri dinledi, onların inançları uğruna giriştikleri soylu savaştaki yenilgilerine, başarısızlıklarına acıdı, işe girişmek için kolları sıvadı, ama henüz hiçbir şey yapmadı... Kafada ve yürekte pek çok güzel şey birikti; mevcut düzenin insan onuruna yakışmayan pek çok rezilliğine mim kondu... Bu arada kendilerini «çevrelerindeki gerçekliğin üstünde bulan» o kadar çok adam çıktı ve bunlar her yıl öyle artmaya başladı ki, yakında ülke gerçekliğinin üstüne çıkmamış kimsenin kalmayacağı düşünülmeye başlandı... Üzerinde yürümekte olduğumuz bu düşünce ayrılıkları, kuşkular, soyut acılar ve avunmalar yolunda daha fazla diren-

menin bir yararı yok gibi geliyor bize. Ve düşüncemiz odur ki, «bizi çevremizdeki gerçekliğin daha da üstüne yüceltecek» değil, sözkonusu gerçekliği, bilinçlerimizde artık iyice yer etmiş bulunan güzel düşünce ve istemlerin düzeyine yükseltecek —ya da bunun yolunu bize gösterecek— kişiler gerekli bize. Kısacası epikürcülükle karışık soyut düşünce adamlarına değil, eylem adamlarına gereksinimimiz var.

«Asilzade Yuvası»nda bu gerçeğin birparça bulanıkça olmakla birlikte pek çok yerde bilinçle dile getirildiğini görüyoruz. Bay Turgenyev'in yeteneği, doğru bir gerçeklik ölçüsüyle birleşince, bu zor konuda da onu zafere ulaştırabilmiş. Lavretski, genel olarak bizim alaylı bir gülümsemeyle yaklaştığımız soydan bir insan olmasına karşın, Turgenyev, kahramanını bizim asla alay edemiyeceğimiz bir biçimde vermeyi başarabilmiş. Lavretski'nin dramı, kendi güçsüzlüğüyle savaşımında değil, en enerjik, en güçlü insanı bile ciddi bir biçimde korkutabilecek birtakım ahlak kavramlarıyla çatışmasındadır. Evlidir Lavretski, karısını terketmiştir, bu da bir yana, evli bir erkeği sevmenin günahların en büyüğü olduğu yolunda bir eğitimle yetişmiş olan tertemiz, pırıl pırıl bir kadını sever. Kadın da onu sever, ama Lavretski'nin talepleri kadıncağızın yüreğini de, vicdanını da parça parça eder. Öyle bir durum ki, okurken ister istemez sizin de yüreğiniz sıkışır... Örneğin biz Lavretski'yle Liza'nın vedalaşma sahnesinin bize nasıl dokunduğunu çok iyi hatırlıyoruz. Lavretski Liza'ya, «Ah, Liza, Liza! Oysa ne kadar mutlu olabilirdik!» der Liza'nın ruhuysa artık yazgısına boyuneğmiş bir

rahibe ruhudur; şöyle yanıt verir Lavretski'ye: «Siz de görüyorsunuz, mutluluğumuz bize değil, Tanrıya bağlı». Lavretski, «Tanrıya bağlı, çünkü siz...» diyecek olur, ama sözlerini tamamlamaz... Okurların da, eleştirmenlerin de bu romanda daha pek çok bölümden övgüyle sözettiklerini hatırlıyoruz.[7] Ancak bizim için bu romanın en ilgiye değer yanı, Lavretski'nin içinde bulunduğu trajik çatışma ve bu çatışmada Lavretski'nin izlediği edilgen tutumdur. Bize göre tümüyle bağışlanabilir bir edilgenliktir bu. Lavretski, roman tipi olarak sanki soyunun özelliklerine ihanet etmektedir burada ve kendisinin öncelleri olan tipler gibi propaganda yapmaya kalkışmamaktadır. Âyin sırasındaki ilk karşılaşmadan başlayarak tüm roman boyunca Liza'nın kararının sarsılmazlığı önünde ürkekçe boyun eğen Lavretski, onu fikrinden vazgeçirmek için tek bir girişimde bulunmaz. Bunun nedeni de elbette, böylesi bir durumda propagandanın, eylemin kendisi olmasıdır; ve Lavretski de bütün biraderleri gibi eyleme girişmekten alabildiğine korkar. Ama yine de, —özellikle de romanı okurken bu izlenime kapılmıştık,— bizzat Lavretski'nin içinde bulunduğu durum, bay Turgenyev'in çok güzel betimlediği çatışmalar ve Rus insanının o bildik hayatı, bütün bunlar, tek başlarına çok güçlü bir propaganda etkisi yapabilirler ve her okuru, toplumsal hayatımıza yön veren bir dizi kavram üzerine düşünmeye yöneltebilirler gibi gelmişti bize. Şimdiyse, roman üzerine basında yer alan ya da sözlü olarak bize ulaşan tepkileri öğrendikten sonra bu görüşümüzde pek de haklı olmadığımızı anlamış bulunuyoruz: Lavretski'nin içinde bu-

lunduğu durumu pek çok okur bambaşka bir biçimde algılamış, kimi okurlarca ise roman kahramanı hiç anlaşılmamış. Ama yine de, Lavretski'nin düşsel değil de, nesnel nedenlerden kaynaklanan trajik yanı anlaşılmış ve durum yazarın üstün yeteneğiyle birleştirilince Rus okurlarının «Asilzade Yuvası»na gösterdikleri coşkulu ilgi doğmuştur

Bay Turgenyev'in «Asilzade Yuvası»ndan sonra yazacağı yeni yapıtının yazgısı üzerine haklı olarak herkeste bir kaygı vardı. Çünkü kaderin darbelerine boyun eğmek zorunda olan yüce karakterlerin yaratıldıkları zemin alabildiğine kaygandır: nazik bir konudur bu, en ufak bir yanlışlık, büyük tehlikeler doğurabilir. «Asilzade Yuvası» için yükseltilen hayranlık çığlıkları arasında tek tük de olsa hoşnutsuzluk sesleri de duyulmuştu: bunlar Lavretski'den daha çok şey bekleyen, ama beklediklerini bulamayanların sesleriydi. Nitekim yazarın kendisi de romanına bir Mihaleviç'i eklemek zorunda kalmıştır; Mihaleviç'in romandaki görevi, miskinliğinden, mıymıntılığından dolayı Lavretski'yi kınamak, ayıplamaktır. «Asilzade Yuvası»nın Lavretski'si ile aynı tarihlerde edebiyatımızda doğan İlya İlyiç Oblomov ise, güçsüz ve iradesiz bir insanın artık yapabileceği hiçbir şey bulunmadığını, telaşla sağa sola koşturup gürültü edeceğine, sözde birtakım yargılarda bulunarak boş kaptan dipsiz kaba, dipsiz kaptan boş kaba aktarmalar yapacağına ve böylece herkesi kendisine güldüreceğine, divanına yan gelip yatmanın onun için en iyisi olacağına tüm Rus okurunu inandırmıştır. Oblomov'u okuyanlar, onun «gereksiz in-

sanlar» ailesinin başlıca temsilcileriyle olan yakınlığını hemen sezmişler ve bu insanların tümünün gerçekten gereksiz olduklarını, bunlardan yararlı bir iş beklemenin, iyi yürekli İlya İlyiç'ten yararlı bir iş beklemekten hiçbir farkı olmadığını anlamışlardır. İşte bu koşullarda biz «Bay Turgenyev acaba şimdi nasıl birşey yazacak?» diye bekliyorduk... Derken «Öngün» çıktı ve büyük bir merakla okumaya giriştik kitabı.

«Bugün»ü kavrama sezgisi yine yanıltmamıştı yazarı. Eski kahramanlarını, üzerlerine düşeni yaptıklarını ve toplumumuzun aydın kesiminde eski sevecenlikle karşılanmayacaklarını anlayarak bir yana bırakmış, yaşamakta olduğumuz dönemden kimi kesitler alarak, ilerici hareketin bugün yürümekte olduğu yolda birşeyler yazmayı denemişti...

Bay Turgenyev'in yeni romanında, eski yapıtlarından alıştıklarımıza hiç benzemeyen yeni durumlar, yeni tiplerle karşılaşıyoruz. Bu yeni romanda baştan sona, toplumun içinde devinmekte olduğu canlı durumun isterleri ve çoktan canlılıklarını yitirmiş boş ilkeleri, edilgen, yararsız, boş erdemleri küçük görme egemen. Bizim bu yazımızı okumakta olan herkes herhalde «Öngün»ü daha önce okumuş bulunmaktadır. Bu bakımdan biz romanı özetlemek yerine, doğrudan doğruya ana karakterler üzerine olan görüşlerimizi kısaca açıklamaya geçiyoruz.

Romanın kahramanı bir gençkız: aklıbaşında, ciddi, enerjik, iradesi güçlü, yüreği temiz ve insancıl duygularla dolu bir gençkız bu. Ailesinin içinde bulunduğu özel durum gereği, son de-

rece kendine özgü koşullarda oluşmuş gençkızın bu kişiliği.

Anne de baba da düşünce dünyaları sınırlı insanlar; ama her ikisi de kötü yürekli değil. Dahası, yumuşak yürekliliği, iyi yürekliliği nedeniyle annenin olumlu bir tip olduğu bile söylenebilir. Nice güzel insanı daha yaşamının başındayken ezip yokeden aile zorbalığı Yelena için kesinlikle sözkonusu olmamıştır. Bir kız arkadaşı bile olmadan, tek başına ve alabildiğine özgür büyümüştür Yelena. Nikolay Artemiç Stahov ise, dar kafalı bir insan olmasına karşın, kendini hafif tertip skeptik tonda bir filozof olarak satan, aile yaşamı içinde pek yer almayan bir babadır. Küçük Yelena'ya, o da yalnız başlangıçta, hayranlık duymasının tek nedeni, kızının daha o yaşlardayken bile ortaya çıkan olağanüstü yeteneklerinden dolayıdır. Öte yandan Yelena da küçük yaşlarındayken babasını taparcasına sever. Stahov'un karısına olan tavırları ise hiç de hoş değildir: esasen Anna Vasilyevna ile salt parası için evlenmiştir, karısını sevdiği falan yoktur, ona karşı tümüyle saygısızdır, önem vermez karısına, onu küçük görür, hatta ondan nefret eder ve Avgustina Hristianovna adında, kendisini aptal yerine koyup soyan bir kadınla ve onun çevresiyle düşüp kalkar. «Asilzade Yuvası»nın Mariya Dmitriyevna'sına benzeyen Anna Vasilyevna hasta, duygulu bir kadındır; kocasının yaptıklarına uysalca boyun eğer, ancak evde herkesin içinde sızlanmaktan da geri durmaz. Böylece Yelena ister istemez annesinin dert ortağı ve annesiyle babası arasında yargıcı olarak bulur kendini. Duygulu bir kız olması nedeniyle de bu du

rum onu fazlasıyla etkiler. Bu konuda pratik olarak ne kadar az çaba gösterirse, aklına ve hayalgücüne o kadar çok iş düşmektedir. Kendisine en yakın olan iki insanın birbirleriyle olan ilişkilerini küçük yaşlarından başlayarak dikkatle izlemek, yüreğiyle ve kafasıyla bu ilişkiyi anlamlandırmak ve sık sık yargıcılık görevi yapmak zorunda kalması Yelena'ya erkenden bağımsız düşünmeyi ve çevresine bilinçle bakmayı öğretmiştir. Bay Turgenyev Stahov'ların aile ilişkilerini oldukça yüzeysel ve üstünkörü vermiş, ama yine de bu kuşbakışı betimlemelerde bile Yelena'nın karakterinin oluşmasına ilişkin son derece doyurucu ve derin gözlemler buluyoruz. Yelena duygulu ve akıllı bir kızdır; annesiyle babası arasındaki konumu, onu erkenden ciddi şeyler düşünen, bağımsız, sözünü geçiren bir kız yapmıştır Bu durumuyla da büyüklerin düzeyine yükselmiş, hatta kendisini büyükleri yargılar bulmuştur. Öte yandan büyüklere ilişkin düşünceleri soğuk, onları küçük görür nitelikte değildir; son derece içtendir bu düşüncelerinde, çünkü sözkonusu olanlar en yakınlarıdır, en değer verdiği insanlardır, en kutsal duyguların yer aldığı, gençkızın da tüm varlığını kapsayan bir ilişkidir sözkonusu olan. Bu bakımdan annesiyle babası arasındaki ilişki üzerine olan düşünceleri olduğu gibi içdünyasına yansır: babasına duyduğu taparcasına sevgiden, ezilen, acı çeken bir insan olarak görmeye başladığı annesine karşı tutkulu bir bağlılığa yönelir. Ancak annesine karşı duyduğu bu sevgide, babasına karşı düşmanca denebilecek en ufak birşey yoktur; çünkü babası ev halkına zulmeden bir tiran olma-

mıştır hiçbir zaman. Zararsız, alabildiğine sıradan bir insandır bu; ve Yelena babasından hiç farkına varmadan, içgüdüsel olarak soğumuştur; daha sonra onun sevilecek bir yanı bulunmadığına karar vermesiyle belki bu içgüdüsel soğumaya bilinç de katılmıştır. Aynı sıradanlığı annesinde de bulmakta gecikmeyecek ve ona karşı duyduğu tutkulu sevginin ve saygının yerini acıma ve hoşgörü alacaktır: «Yaşlı ve hasta bir anneanneye gösterilebilecek bir tavır içindeydi annesine karşı». Bay Turgenyev bu sözleriyle Yelena'nın annesine olan tavrını çok kısa ama çok özlü bir biçimde verir Anne, kızının kendisinden daha üstün olduğunun bilincindedir ve bunu gizlemez; babaya gelince, kızının akılca kendisini geride bırakmakta olduğunu görür görmez, ondan hemencecik soğur (kızından soğumak ona hiç zor gelmez), onun evvel-eski birtakım tuhaflıkları olan garip bir yaratık olduğuna karar verir ve büsbütün ilgilenmez olur kızıyla.

Öte yandan Yelena'nın duygu yanı, insancıl yanı sürekli gelişmektedir. Bir başkasının acısı karşısında acı duyma, annesinin perişan hallerine tanık olduğu çocuk yaşlarında başlamıştır onda; henüz işin içyüzünü, yani babasının annesinden yüzçevirdiğini bilmeden, daha onları yargılamadan gelişmeye başlayan bir acıma duygusu, yürek sızısıdır bu. Yelena bu duyguyu içinde sürekli duymuştur; büyüyüp geliştikçe onun düşünce yapısını bile etkiler olmuştur bu duygu; onun ciddi, düşünceli bir insan olmasına, herkes için iyilik ve mutluluk arama konusunda içinin önüne geçilmez bir tutkuyla yanmasına neden olmuştur. Katya adında yoksul bir kızla tuhaf

bir biçimde tanışması, düşleri ve arayışları, ilgi ve sevgisinin odağı olan şeyler yönünden yepyeni bir gıda olur Yelena için; ancak bu sırada isteklerinde ve arayışlarında hâlâ bir belirsizlik vardır ve gücü hâlâ yeterli düzeyde değildir. Katya'yla tanıştığında on yaşındadır Yelena; onunla buluşmak için gizlice bahçeye gider, ona şekerlemeler, lezzetli yiyecekler götürür, başörtüleri armağan eder, para verir (Katya oyuncak almamaktadır); onunla saatlerce oturur, sevinçli bir alçakgönüllülükle onun kuru ekmeğinden yer; onun öykülerini dinler, ona sevdiği şarkıları öğretir; Katya'nın, kötüyürekli halasının evinden kaçıp **dilediğince ve özgürce** yaşayacağına ilişkin sözlerini gizemli bir saygı ve korkuyla dinler, sırtına bir torba attığı gibi Katya'yla birlikte kaçışını düşler. Katya çok geçmeden ölür, ama bu küçük dilenci kız Yelena'nın karakterinde derin izler bırakır. Katya'yla tanışmasının, Yelena'nın tertemiz, duygulu yüreğinde yeşerttiği yeni birşey de, zengin yaşamın gereksizliklerini, aşırılıklarını hor görme ya da en azından bunlara karşı kayıtsız kalmadır. Çok geçmeden Yelena'nın yüreği iyilik yapma arzusuyla yanmaya başlar; bu arzu ilkin, Yelena'nın durumundaki bir kız için nasıl olması gerekiyorsa öyledir. Yani salt acıma motivinden kaynaklanan bir iyilik yapma... «Yoksullar, açlar, hastalarla meşguldü kafası hep; onları düşünür, onlar için kaygılanırdı; düşlerinde bile onları görür, tanıdıklarına hep onlara ilişkin sorular sorardı». Hatta «bütün acı çeken hayvanlar, zayıf avlu köpekleri, ölüme mahkûm kedi yavruları, yuvadan düşmüş serçe yavruları, hatta böcekler, kertenkeleler bi-

le onun kanatları altında bir koruyucu bulurlardı kendilerine: Yelena onları kendi eliyle besler, onlardan iğrenmezdi.» Babası onun bu hallerini «yufkayürekliliğin bayağısı» olarak nitelendirir. Ama Yelena davranışlarına duygusallığın yön verdiği bir kız değildir; çünkü duygusallığı belirleyen şey, duygular ve sözlerdeki aşırılık, ama eyleme dayanan ya da eylemle birlikte yürüyen sevginin olmayışı ya da son derece yetersiz oluşudur. Yelena'nın duyguları ise sürekli olarak kendilerini eylem içinde göstermeye atılan duygulardır. Boş sevecenliklere, okşamalara katlanamaz Yelena. Aslında eyleme dayanmayan, eylem doğurmayan kuru söze önem de vermez o. Yelena'nın saygı duyduğu tek şey, yararlı eylemdir. Şiir bile sevmez gençkız ve sanattan zerre kadar anlamaz.

Ama kendilerini eylem içinde göstermeye atılan duygular, ancak alabildiğine geniş ve özgür bir eylem içinde olgunlaşabilir, çelikleşebilirler. Eylem için, mücadele için gerekli olan yürekliliğe, atılganlığa, kararlılığa sahip olabilmek için, gücünün ne kadar olduğunu öğrenebilmek ve bu güce uygun bir eylem alanı bulabilmek için kişinin gücünü birkaç kez denemesi, başarısızlıklara, karşıkoymalara uğraması, gücünün nelerin üstesinden gelebildiğini ve farklı engellerin nasıl aşılabileceğini öğrenmesi gerekir. Yelena son derece özgür bir ortam içinde bulunmasına karşın, gücünün eylem içinde gerçek anlamda sınamasını yapabileceği koşulları bulamamıştır. Aslında istediği şeyi yapmasına engel olan hiçkimse yoktur, ama ortada yapacak birşey de yoktur. Bir bilgiç taslağı olarak yetişmesi için

onu hiçkimse sistematik bir eğitim görmeye zorlamamıştır, bu bakımdan Yelena rutin eğitim sisteminin ayrılmaz bir parçası olan körinançları, gereksiz bilgileri almadan yetişebilmiştir. Gençkız büyük bir ilgiyle kitap okur; ama okuma tek başına onu doyurmaz. Okumanın ona kazandırdığı tek şey, bilincinin, mantığının başkalarından daha çok gelişmesi ve ciddiliktir; yüreğindeki en canlı duyguları bile geride bırakacak ölçüde güçlenen bir ciddiliktir bu. Dilencilere sadaka vermek, kedi köpek yavrularına bakmak, örümceğin ağına düşmüş bir sineği kurtarmak gibi şeyler doyuramaz artık gençkızı. Büyüdükçe ve akıllandıkça, bu yaptıklarının ne denli cılız, kıt şeyler olduğunu görmemesi olanaksızdır Yelena için. Kaldı ki, bütün bunlar onun büyük bir çaba göstermesini gerektiren, dolayısıyla da varlığını doldurabilecek olan şeyler değildirler. Ona daha başka, daha büyük, daha yüce şeyler gereklidir; ama bu daha büyük ve daha yüce şey nedir, bunu kendisi de bilmez, bunu bilse bile, bu uğurda işe nasıl girişeceğini, işe nerden başlayacağını bilmez. Onun hep birşeyler bekler, birşeyler arar gibi sürekli bir gerginlik ve ajitasyon içinde bulunmasının da, yüzündeki o özel havanın da nedeni budur. «Tüm varlığında, **dikkatli ama biraz ürkek** yüzünün ifadesinde, **temiz ama değişken ve kararsız** bakışlarında, gülümseyişinde **gerginliğe** benzer birşeyler, **alçak ama inişli çıkışlı** sesinde hafif bir sinirlilik ve elektrik, zaman zamansa bir taşkınlık, ivecenlik...» vardır. Kendine ilişkin olarak henüz pek çok şeyi belirleyememiş olduğu, kuşkular içinde bulunduğu, hayattaki rolünün ne olacağına henüz tam

karar verememiş olduğu açıktır. Kendisine neyin gerekli olmadığını anlamıştır, bu bakımdan hayatının olağan gidişine gururlu ve bağımsız bir bakışı vardır; ama kendisine gerekli olan nedir, ve daha da önemlisi, bu gerekli olana erişmek için ne yapması gerekmektedir, bunu bilmez, bu yüzden de tüm varlığına gerginlik, taşkınlık, değişkenlik egemendir. Hep beklemekte, hep birşeylerin öngününü yaşamaktadır... En canlı, en coşkulu eylemlere hazırdır, ama eylem yoluna kendiliğinden ve tek başına girmeye cesaret edemez.

Bay Turgenyev'in kahramanıyla aydın toplumumuz arasında canlı bir ilişki kurmamızın nedeni Turgenyev'in kahramanındaki bu ürkeklik ve edilgenliktir işte: evet, Yelena eyleme bunca susamışlığına karşın işe girişmekte ürkek davranır, edilgen kalır. Ancak Yelena'nın böylesine etkileyici olmasının nedeni de buradadır; eğer onun durumundaki bir genç kız her an, her koşulda, dünya görüşünün, yüreğini dolduran heves ve arzuların sözcüsü gibi verilmiş olsaydı, Yelena bizim için şu anda olduğu kadar anlamlı olamazdı. Rus toplumuna yabancı, uydurma, düzmece bir kişi olarak görünürdü. Başka ve uzak topraklardan getirilip bizim toprağımıza başarısızca dikilmiş bir bitki olurdu. Ancak gerçekliği doğru sezişi bay Turgenyev'in kahramanını, yüreğinden taşan coşku ve kafasını dolduran kuramsal kavramlarla eylem arasında tam bir bir uyum sağlamış bir kahraman olarak verebilmesini sağlayamamış. Sağlayamazdı da... Çünkü toplumsal koşullarımız henüz yazara böyle bir malzeme sunmamaktadır. Tüm toplumumuzda şu anda

gözlemlenen şey, işe girişme konusunda bir arzunun uyandığıdır. Bunun yanısıra, kendimizi yıllardır avutup oyaladığımız pek çok güzel oyuncağı, sözde yüce düşünceleri ve durağan formülleri bayağı bulma bilinci uyanmıştır. Ancak, tatlı tatlı uyuyup durduğumuz ortamdan henüz çıkabilmiş değiliz; üstelik çıkışın ne yanda olduğunu da doğru dürüst bildiğimiz yok; bunu birisi öğrenecek olsa bile, o da bildiğini açıklamaktan korkuyor. Bu sıkıntılı, dayanılmaz ortam, elbette, yine bu ortamın içinden çıkan edebiyat yapıtlarına da damgasını basıyor. Toplum içinde kimi güçlü insanlar bireysel olarak üstün bir ahlaki - düşünsel gelişme gösterebilirler. İşte edebiyat yapıtlarında da bu türden kahramanlar olabilir. Ama bu üstün gelişme yalnızca o insanın kişiliğinde kalır, hayata taşınmaz; bunun mümkün olabileceği beklenir, ancak hayatta bu gerçekleşmez. «Oblomov»un Olga'sını alalım örneğin: içinde yaşadığı toplumun çok ötelerinde bir gelişme göstermiş, ideal bir kadındır bu; ama somut olarak hangi eylemde bulunur, ne yapar? Kendisine yeni bir yaşam kurabilecek güç ve yetenektedir, ama arkadaşlarının yaşadığı aynı batakta yaşar o da; bu bataktan çıkıp da gidebileceği bir yer yoktur. Enerjik, canlı, ne istediğini bilen bir adam olduğu için Ştoltst'dan hoşlanır; ama Ştolts da, «Oblomov» yazarının tip betimlemedeki bütün ustalığına karşın, karşımızda yalnızca yetenekleri olan bir insan olarak kalır; bu yeteneklerini nerede, nasıl kullanacağını birtürlü anlayamayız; ayakları toprağa basmaz gibidir sanki Ştolts ve roman boyunca onu hep sisler içinde yüzer gibi görürüz. Enerjik, eyleme

doğru atılan tip konusunda bu kez de işte bay Turgenyev'in bir denemesiyle karşı karşıyayız ve doğrusunu söylemek gerekirse Yelena tipini betimlemede yazarın başarıya ulaşamadığını ileri sürebilmemiz mümkün değildir. Toplumumuzda Yelena tipinde kadınlara pek seyrek rastlanıyorsa da, hiç kuşkusuz, pek çok insan sıradan diye nitelediğimiz pek çok kadında Yelena'yı Yelena yapan özelliklerin embriyon halinde de olsa bulunduğunu görmüş, bu kadınların da Yelena'nın duyduğu şiddetli arzuları duyabilecek durumda olduklarını farketmiştir. Toplumumuzda gelişmekte olan en iyi, en güzel ögelerin birleşmesiyle oluşan Yelena'yı ideal bir tip olarak kendimize yakın ve anlaşılır buluyoruz. Onun yüreğini yakan arzuların bizim için anlaşılmayacak hiçbir yanı yok. Ştolts'la birlikteyken de sürekli olarak sıkılan, acılar içinde kıvranan, birşeylere özlem duyan, ama kendisine acı veren şeyin ne olduğunu, ne istediğini bilemeyen Olga'nın sorularına, kuşkularına bir yanıt gibidir Yelena. Özel olarak içinde bulunduğu koşullar ne kadar iyi olursa olsun, aklıbaşında her Rus insanını kahreden bu acıların, kuşkuların nedeni ve kaynakları Yelena tipinde açıklığa kavuşmuştur. Yelena soyut olarak iyilik istemekle kalmaz, iyilik yapmak ister; çevresinde mutluluğu gerçekleştirmenin yollarını arar. Çünkü çevresinde acılar, mutsuzluklar, yoksulluklar oldukça, yakınlarının alçalışı sürdükçe, değil hem kendisi hem başkaları için geçerli olabilecek toptan bir mutluluk, yalnızca kendisi için geçerli olabilecek —mutluluk da değil— sükunetin bile sözkonusu olamayacağını anlar.

Ancak, böylesine içgüçleri, böylesine yüce istemleri olan kahramanını, bay Turgenyev nasıl bir eylem içinde verebilirdi? Kahramanını içinde gösterebileceği hangi eylem, onun içgüçlerine ve yüce arzularına denk düşebilirdi? Bu soruya soyut bir yanıt verebilmek dahi zordur; içinde yaşadığımız zaman diliminde bir Rus yazarının yapıtında böyle bir eylem yaratması ise herhalde daha da zordur. Ortada nesnel olguların dayattığı bir eylem olmayınca da yazar ister istemez kahramanını, içinde duyduğu yüce arzuları yoksullara sadaka vermek, azdırılmış kedi yavrularını kurtarmak biçiminde bayağı işlerde dışa vurmak zorunda bırakmıştır .Büyük çaba, mücadele isteyen eylemlere nasıl girebileceğini hem bilmez Yelena, hem de bu tür eylemlere girişmekten korkar. Çevresinde birilerinin ezdiğini, birilerininse ezildiğini görür ve yüreğinde güzel duygular, insancıl duygular gelişmiş bir insan olduğu için, salt bu yüzden, kendisi de birilerini ezmemek için bütün bu ezenler - ezilenler çevresinden uzak durmaya çalışır. Evde hiçbir şeyde onun etkisi görülmez; babasını da annesini de birer yabancı gibi görür; baba da anne de onun otoritesinden çekinirler, ama o ne öğütle, ne telkinle, ne de buyurganlıkla onlardan herhangi birşey ister. Evlerinde ona yoldaş olmak için yaşayan genç, iyi yürekli bir Alman kızı vardır: Zoya... Ama Yelena ondan da uzak durur; Zoya'yla hemen hiç konuşmaz, hatta aralarında soğuk denebilecek bir ilişki vardır. Yine, az sonra üzerinde daha ayrıntıyla duracağımız genç ressam Şubin de aynı evde yaşamaktadır ve Yelena acımasız yargılarıyla Şubin'e dünyayı zindan eder ama bu

genç sanatçıya yararlı olabilecek herhangi bir etkide bulunmak aklının köşesinden bile geçmez. Tüm roman boyunca, iyilik yapmak için somut bir eylemde bulunma arzusunun, —bu içini yakıp kavuran arzunun,— Yelena'yı yakın çevresine herhangi bir müdahelede bulunmak ve onları etkilemek yönünde en ufak bir şekilde zorladığına ilişkin tek bir olaya tanık olmayız. Biz bu durumu yazarın dalgınlıkla gözünden kaçmış bir yanlışa bağlamıyoruz. Hayır! Bizim toplumumuzda, henüz dün denebilecek kadar yakın bir zamanda, — o da kadınlar arasında değil, erkekler arasında,— parlamaya başlayan bir tip sözkonusudur burada: kendilerini kuşatan çevreden uzaklaşmayı başarmakla övünen insan tipidir bu; bunların ağızlarından düşmeyen söz de şudur: «Burada insanın temiz olarak kalabilmesi olanaksız... Öyle küçükinsanların ,öyle küçük hesapların oluşturduğu öyle bayağı bir çevre ki bu, yapılacak en iyi şey, bir an önce kendini bu çevrenin dışına atmak». Ve gerçekten de, yakındıkları bayağılıkların düzelmesi için en ufak girişimde bulunmadan kendilerini bu çevrenin dışına atarlar. Onların bu uzaklaşmaları, içinde bulundukları durumdan biricik dürüst çıkış yolu olarak değerlendirilir, hatta kahramanlık olarak görülür. Önündeki kahramanlık örneği ve kavramı böyle olunca da, yazarın Yelena'yı kendisini ev yaşamının tümüyle dışına çekmiş bir kişi olarak göstermesi doğal olmaktadır. Bununla birlikte, daha önce de söylediğimiz gibi, Yelena'nın güçsüzlüğü romanda onun kadınlığından, yüreğini dolduran insancıl duygulardan kaynaklanıyor gibi gösterilmiştir: Yelena her tür çatışma-

dan geri durur; bunun nedeni cesur olmaması değil, çatışmaya girmesi durumunda birilerini aşağılayabileceği ya da birilerine zarar verebileceği kaygısıdır. Öte yandan gerçek eylem dünyasına ilişkin hiçbir deneyimi olmadığı için, ideallerinin herhangi bir çatışmaya girmeden, tek bir insana bile zarar vermeden gerçekleşebileceğini düşler. İnsarov'un sarhoş Alman'ı suya atmasından sonra günlüğüne yazdıkları şunlardır: «Evet, sulu şakalar yapılacak biri değil o; yanındaki insanı koruyabilen bir kişi! İyi ama niçin bu kin, bu titreyen dudaklar, gözlerdeki bu zehir? Yoksa kaçınılmaz birşey mi bu? Yiğit olup, savaşçı olup, yine de tatlı ve yumuşak kalabilmek olanaksız mı?» Bu basit fikir, kafasına ancak neden sonra gelebilmiştir, o da hâlâ yanıtını bulamadığı bir soru biçiminde...

Bu belirsizliğin ve sürekli bir bekleyiş içinde geçen hareketsizliğin kahrını aşağı yukarı yirmi yaşına kadar çeker Yelena. Zaman zaman durumunu dayanılmaz bulur; gücünü boşa harcadığının, hayatını boşa geçirdiğinin farkındadır. Kendi kendine şöyle der: «Bir eve hizmetçi olarak girsem, herhalde şimdi olduğumdan daha rahat olurdum». İçinde duyduğu bu ağırlık, derdine ortak olacak kimsesinin olmaması, çevresinde kendisine destek olabilecek birini görememesi nedeniyle daha da büyür. Gençkıza bazan hiçkimselerin arzu etmediği birşeyleri arzu ediyormuş, tüm Rusya'da bile hiçkimselerin düşünmediği şeyleri düşünüyormuş gibi gelir. Korkunçtur durumu Yelena'nın... Birilerince anlaşılmak, onaylanmak duygusu her an daha da güçlenmektedir... Kendisini anlayabilecek, yüreğindeki

kutsal duyguları paylaşabilecek, ona yardım edecek, ne yapması gerektiğini öğretecek birini bekler durur büyük bir gerilim ve heyecan içinde. Kendini birine vermek, tüm varlığını bir başkasının varlığıyla birleştirmek arzusuyla yanar. Yakın çevresinden böylesine uzak kalması sonucunu doğuran değişik ve özgün kişiliği ona rahatsızlık vermeye başlar. «Onaltı yaşından beri tümüyle bağımsız olarak, kendi hayatını yaşıyordu. Ama yapayalnız bir hayattı bu. Ruhu bazan alevleniyor, bazan ıssızlık içinde sönüyordu. Kafesteki bir kuş gibi çırpınıyordu, ama içinde bulunduğu bir kafes yoktu. Kimse onu kısıtlamıyor, kimse ona baskı yapmıyordu; ama o çırpınıyor, atılıyor, için için kendini yiyip kahroluyordu. Bazan kendini anlayamaz, hatta kendinden korkardı. Çevresindeki herşey ona anlamsız ve anlaşılmaz gelirdi. 'İnsan sevgisiz nasıl yaşar? İyi ama, ya sevecek hiçkimse yoksa..?' diye düşünür, bu düşünceler ve duygular içini ürpertirdi».

İşte Yelena'nın yüreği bu durumdayken, yazın, Kuntsova'daki daça'da romanın serüvenini oluşturan olaylar başlar. Kısa bir zaman diliminde Yelena'nın karşısına üç erkek çıkar; bu üç erkekten birisi Yelena'yı tüm varlığıyla kendine çekecektir. Aslında zaman zaman görünüp kaybolan —buna karşın hiç de gereksiz olmayan— dördüncü biri daha vardır. Bu baylardan üçü Rus, biri Bulgar'dır ve Yelena bu Bulgar'da bulur düşlediği her şeyi. Şimdi teker teker bu bayları elealalım.

Önce, ressam Pavel Yakovleviç Şubin... Zeki, iyiyürekli, sevimli, neşeli, kaygısız, yetenekli bir delikanlı olan Şubin 25 yaşındadır ve Yele

na'yı büyük bir tutkuyla sevmektedir. Yelena'nın annesi Anna Vasilyevna'nın amca oğludur Şubin, bu bakımdan Yelena'ya yakındır ve gençkızın ciddi olarak ilgisini kazanabileceği umudu içindedir. Ama Yelena onu akıllı bulmakla birlikte kendisiyle hiçbir zaman ciddi olunamıyacak şımarık bir çocuk olarak görür ve Şubin'e sürekli tepeden bakar. Şubin, arkadaşına şöyle der: «Ondan hoşlandığım zamanlar oldu». Gerçekten de, Şubin'in Yelena'dan hoşlanması için pek çok neden vardır. Öte yandan Yelena'nın da, onun eksik yanlarını değil de, iyi yanlarını vurguladığı, öne çıkardığı anlar olmamış değildir. Ama gençkız Şubin'deki sanatçı kişiliği çabuk görmüş, onda herşeyin âna bağlı olduğunu, süreklilik, kararlılık denen şeyin Şubin için hiçbir zaman söz konusu olmadığını çabuk farketmiştir; delikanlının tüm varlığı bir çelişkiler yumağıdır: yeteneği tembelliğin altında ezilmekte, zamanını boşa harcadığını farkedince hiçbir yararı olmayan pişmanlık krizlerine yakalanmakta, hınçlanmakta, kendini küçük görmektedir. Ancak, pişmanlık ve kendini küçük görme onda başarısızlıkları için bir teselli olmakta, delikanlının daha sonra kendinden gurur duymasına kendine hayran olmasına yol açmaktadır. Yelena bu durumu içgüdüsüyle ve hemen hiç çaba harcamadan, çok çabuk farketmiş ve Şubin konusunda kararını vermiştir. Hınçla, öfkeyle verilmiş bir karar değildir bu; öylece, sakin bir şekilde vermiştir kararını Yelena. Şubin taşkın bir umutsuzluk anında Yelena'ya şöyle der: «Siz bendeki her şeyi sahte, yapmacık buluyorsunuz. Siz benim pişmanlıklarıma da, benim gerçekten ağlayabileceğime

de inanmıyorsunuz!» Yelena ona, «Evet, inanmıyorum» demez. Söyledikleri şunlardır: «Hayır, Pavel Yakovleviç, ben sizin pişmanlıklarınıza da, gözyaşlarınıza da inanıyorum. Ama bana öyle geliyor ki, pişmanlığınız da, gözyaşlarınız da birparça hoşunuza gidiyor sizin, onları kurtarıcı olarak görüyorsunuz». Bu yalın hüküm Şubin'in içini titretir. Gerçekten de onu sarsması beklenen bir hükümdür bu. Taşkınlıklarının, çelişkilerinin, acılarının, bugün o yana, yarın bu yana savrulmalarının bu kadar kolay ve bu kadar isabetle anlaşılabileceği delikanlının asla düşünemiyeceği birşeydir çünkü. Bu konuşmadan sonra Şubin artık «ilginç bir insan» olmaktan da çıkar. Gerçekten de, Yelena onun için bu hükmü verdikten sonra, Şubin'le bütün bütüne ilgilenmez olur. Adeta unutmuştur onu. Hatta buna unutma bile denemez: Şubin burada mıdır, değil midir; onu unutmuş mudur, hatırlamakta mıdır; sevmekte midir, yoksa nefret mi etmektedir farkında bile değildir. Ve bütün bunlar umurunda da değildir. Onunla artık hiçbir alışverişi kalmamıştır. Gerçekten yeteneğine yakışan güzel birşeyler yaptığında onu içtenlikle övmekten geri durmamasına karşın, bütün bunlar böyledir...

Kafasını meşgul eden erkek bir başkasıdır. Şubin'den tümüyle farklı bir insandır bu. Hantal, yaşlı görünüşlüdür; çirkince, hatta biraz gülünç bir yüzü vardır, ama bu yüzde düşünme alışkanlığı ve iyi yüreklilik anlatımı okunur Ayrıca, yazarın sözleriyle, «Bu kaba saba, hantal delikanlının tüm varlığında, onun 'dürüst, aklıbaşında biri olduğunu gösteren birşeyler' vardı». Şubin'in yakın dostu Andrey Petroviç Bersyenev'

dir bu. Felsefecidir Bersyenev, bilim adamıdır, Hohenştayfen'in tarihini ve Almanca başka kitapları okur; alçakgönüllülük ve özveriyle dolu bir insandır. Şubin'in «Bize mutluluk gerek, mutluluk! Ve biz mutluluğu fethedeceğiz!» sözlerini kuşkuyla karşılar ve şöyle der: «Mutluluktan daha yüce birşey yokmuş gibi konuşuyorsun?» Daha sonra aralarındaki konuşma şöyle gelişir:

Şubin:

— Mutluluktan daha yüce birşey?.. Örneğin? diye sordu ve yanıt bekledi.

— Seninle beni alalım... Senin sözlerinle ikimiz de genciz, iyi insanlarız ve her birimiz kendimiz için mutluluk istiyoruz. İyi ama bizi birleştirecek, içimizi tutuşturacak ve ellerimizin birbirimize uzanmasını sağlayacak söz bu söz müdür, «mutluluk» mudur? Demek istediğim, insanları birleştiren değil ayıran, bencilce bir söz değil midir bu?

— Senin bildiğin birleştirici bir söz var mı?

— Evet. Hem de pek çok. Sen de bilirsin bunları.

— Öyle mi? Neymiş, hangi sözlermiş acaba bunlar?

— Hadi «sanat»tan başlayalım, senin bir ressam olduğunu düşünerek... Sonra vatan, bilim, özgürlük, adalet...

Şubin:

— Ya aşk? diye sordu.

— Aşk da birleştirici bir sözdür. Ama şu anda senin susuzluğunu çektiğin aşk değil... Başka bir deyişle zevk aşkı değil, özveri aşkı...

Şubin'in yüzü asıldı.

— Ancak Almanların hoşuna gidecek birşey bu senin dediğin. Bense kendim için sevmek isterim. Aşkta bir numara olmak isterim.

Bersyenev:

— Bir numara... diye yineledi. Oysa benim düşünceme göre hayatımızın bütün anlamı kendimizi iki numaraya koymadadır.

Yüzünde acıklı bir anlam beliren Şubin sızlanır gibi:

— İyi ama, dedi, herkes senin bu öğütlediğin gibi davranacak olursa, dünyada hiçkimse ananas yemeyecek, herkes onu bir başkasına sunacak demektir, öyle değil mi?

— Demek ki ananas gerekli birşey değildir... Ama sen yine de korkma: değil ananas, başkalarının ağzındaki ekmeği bile kapmaya meraklı olanlar her zaman bulunur.

Bu konuşmadan Bersyenev'in ne denli soylu düşünceleri olduğu, özveri denen şeye ne denli hazır ve yatkın olduğu kolayca görülüyor. Yine bu konuşma, onun, «birleştirici» olarak adlandırdığı sözcüklerden bir teki için bile mutluluğundan geçmeye içtenlikle hazır olduğunu da gösteriyor. Aslında Bersyenev'in bütün bu nitelikleriyle Yelena yapısında bir kızın onayını kazanması gerekirdi. Ama hayır, bütün niteliklerine karşın o, Yelena'yı derinden etkileyemezdi. Bunun nedeni gayet açıktır. Bir kez Bersyenev edilgen erdemin temsilcisidir; pek çok şeye katlanabilir, inanılmaz özverilerde bulunabilir, gerektiği her an en soylu davranışları gösterebilir. Ama hiçbir zaman atılganlık isteyen bir eyleme, büyük bir mücadeleye, kendi rolünü kendisinin belirleyeceği özgün bir işe girişebilme yeteneğinde ve cesaretinde değildir. Aslında o kendiliğinden iki numara olmak istemekte, hayatın bütün anlamını bunda görmektedir. Gerçekten de onun

romandaki rolü bize kısmen «Gereksiz Adam»ın Bizmenkov'unu, ama bundan daha çok «İki Dost» un Krupitsın'ını çağrıştırmaktadır. Kendisi Yelena'ya âşık olduğu halde, Yelena ile Yelena'nın âşık olduğu İnsarov'a aracılık eder, büyük bir yücegönüllülükle onların birbirlerine kavuşmalarına yardımcı olur, hastalandığında İnsarov'a bakar, yüreği sıkışmasına, hatta içinde hafiften bir isyan yükselmesine karşın, dostu uğruna kendi mutluluğundan vazgeçer. Her zaman iyilik yapmaya hazır, her zaman sevgiyle dolu bir yüreği vardır, ama bütün söz ve davranışlarında şunu sezeriz: yüreği eğsindiği, gönlü aktığı için değil, iyilik yapması gerektiği için iyilik yapar o. Vatan, bilim vb. için öz mutluluğundan geçmesi gerektiğine inanır ve böylelikle kendini inançlarının ebedi kölesi, ebedi çilekeşi olmaya mahkûm eder. Örneğin kendi mutluluğuyla vatan kavramını birbirinden ayırır; zavallı bir mantık sergiler böylece: yurdun esenliğinin kendisinin mutluluğuyla ayrılmaz bir bağ içinde olduğunu, yurdu esenlik içindeyse kendisinin de mutlu olacağını, yurdu esenlik içinde olmadıkça, kendisi için de mutluluğun söz konusu olamayacağını kavrayabilecek bir düzeye yükselemez. Hatta tam tersine, kendisinin mutlu olması, yurdunun esenlik içinde olmasına, adaletin, bilimin zaferler kazanmasına vb. engel olurmuş gibi bir duygu içindedir. Kendisi için mutluluk dilemekten korkması ve soylu ilkelere sahip bir insan olarak kendi mutluluğunu, —herhalde onaylanacak, alkışlanacak büyük bir hizmette bulunduğunu düşünerek— belirlediği birtakım düşünceler uğruna feda etmesi bu yüzdendir. Açıktır ki edilgen bir

soyluluğu yeterli bulan bir insan tipi söz konusudur burada. Yüce bir davaya ruhunu vermek, gönül verdiği düşünceler için tüm dünyayı unutmak, bu düşüncelerle yanmak ve bu düşünceler uğruna kendi sevinci, kendi hayatı, kendi mutluluğu... için savaşırcasına savaşmak onun yapabileceği şeyler değildir. O, görevi diye bildiği şeyin kendisine buyurduğunu yapar ancak, ilkelerine göre adil bulduğu şeye doğru bir gönülakışı duyar; ama eylemlerinde gevşek, isteksiz, soğuk, kendine güvensizdir, çünkü kendine ve gücüne güveni tam değildir. Üniversiteyi başarıyla bitirmiştir, bilime âşıktır, durmadan kitaplar okur, amacı profesör olmaktır. Aslında, ne var bunlarda? diyeceksiniz. Ama Yelena kendisine, «Demek profesör olmak istiyorsunuz?» diye sorduğunda, böbürlenmeyle karışık bir alçakgönüllülükle şöyle karşılık verir: «Evet, bu benim en büyük hayalimdir. Hiç kuşkusuz böyle yüksek bir yere ulaşabilmek için gerekli bilgi donanımına sahip olmaktan uzağım henüz. Yani, demek istediğim, pek az hazırlıklıyım... Ama yurtdışına gitmek için izin alabileceğimi umuyorum...» Ne yandan bakarsanız bakın, tam anlamıyla akademik bir konuşmaya giriş: «Saygıdeğer bayanlar, saygıdeğer beyler, bu mütevazi çalışmamdaki zayıf ve yavan yanları yüce heyetinizin lütufkâr davranarak bağışlayacağını umuyorum» vb. vb.

Profesörlük Bersyenev'in en içrek arzusudur. Yelena'nın, «Bir kürsünüz olduğunda kendinizi tam anlamıyla mutlu hissedecek misiniz?» sorusuna şu karşılığı verir: «Tam anlamıyla, Yelena Nikolayevna, tam anlamıyla. Bundan daha iyi

bir görev olabilir mi? Düşünün bir: Timofey Nikolayeviç'in[8] izinden gitmek... Bunun düşüncesi bile içimi mutlulukla, utançla dolduruyor. Evet, utançla... şeyin utancı... gücümün az olduğunun bilincinde olmanın utancı». Yine gücünün az olduğunun bilinci nedeniyledir ki, Yelena'nın kendisini sevmiş olabileceğine inanmaz, sonra da Yelena kendisine kayıtsız davranmaya başladı diye yıkılır. Arkadaşı İnsarov'u kimseden borç para almayışıyla takdim ederken de aynı bilinç kendini gösterir. Hatta doğa üstüne görüşlerinde bile bu bilinç sırıtır. Doğanın kendisinde bir tedirginlik, bir kaygı, hatta hüzne benzer birşeyler uyandırdığını söyleyerek, Şubin'e sorar: «Nerden kaynaklanıyor bu? Onun karşısındayken, eksikliğimizi, belirsizliğimizi daha bir şiddetle duyuşumuzdan mı? Yoksa onun yetersindiği şeyler bize yetmiyor, bize yetecek şeyleri ise onda bulamıyoruz da ondan mı?» Boş-romantizm türünden akıl yürütmeler... Bersyenev'in akıl yürütmelerinin çoğu bu şekildedir. Romanın bir yerinde Bersyenev'in Fueurbach üzerine birşeyler söylediğinden sözedilir: onun Fueurbach üzerine düşüncelerini öğrenmek kimbilir ne kadar ilginç olurdu!

İşte böyle... Bersyenev görev sorumluluğuyla yetişmiş, sonra da felsefe okuyup bilim adamı olma yollarına düşmüş son derece iyi yürekli bir Rus soylusudur. Şubin'den çok daha becerikli, çok daha aklı başında ve güvenilir bir insandır; kendisini herhangi bir yolun başına götürüp bıraktığınızda, o yolda istekle ve dosdoğru yürür; yol gösterin siz ona yeter; ama kendisi başkalarına yol gösteremez, kimseyi yönetemez; başka-

ları şurda dursun, kendine bile yol gösteremez: kişiliğinde girişkenlik diye birşey yoktur ve ne öğrencilik yıllarında, ne de yaşamının sonraki döneminde bu niteliğe sahip olabilmiştir. Yelena başlangıçta ona karşı bir sevecenlik duymuştur: çünkü Bersyenev hem iyi yüreklidir, hem de sürekli işten sözetmektedir. Yelena'ya habire okuyamıyacağı birtakım kitapları getirip verdiği için gençkız hatta onun karşısında cahilliğinden dolayı utanç bile duyar. Ama ona yüreğini bütünüyle veremez, yazgısını bütünüyle onun yazgısına bağlayamaz: Yelena daha İnsarov'la tanışmadan önce anlamıştır —içgüdüleriyle anlamıştır,— gerek duyduğu insanın, aradığı insanın Bersyenev olmadığını. Gerçekten de, Yelena tutup onun boynuna sarılsa, yazgısını yazgısına bağlamak istediğini söylese, kesinlikle eminiz ki Bersyenev korkar, ve birbirinden soylu bahanelerle ne yapıp edip kaçmanın bir yolunu bulurdu.

Kısacası, birkaç kişilik ev halkı dışında hiçkimsenin olmadığı bir ortamda yaşam süren Yelena bir an için Bersyenev'e gönlünü kaptırır gibi olur ve hemen kendini sorgulamaya başlar: onu kuşkularından kurtaracak, ona izleyeceği yolu gösterecek kişi Bersyenev midir? Bunca zamandır, bunca sabırsızlıkla beklediği insan... o mudur? Heyhat! Bersyenev kendisi tutup İnsarov'u Yelena'ya getirecek ve bu bir anlık büyülenmişlik de yokolup gidecektir...

İnsarov'un klâsik anlamda hiçbir olağanüstülüğü yoktur. Bersyenev olsun, Şubin olsun, hatta Yelena olsun, onu daha çok olumsuz nitelikleriyle karakterize ederler. İnsarov kesinlikle ya

lan söylemez, verdiği sözü tutar, kimseden borç para almaz, başarılarından konuşulmasını sevmez, aldığı kararın uygulamasını ertelemez, sözüyle işi uyumludur vb. Kısacası, ciddi, aklıbaşında olma iddiasında olan her insanın, bu niteliğine gölge düşürecek ve bu yüzden de kendine sitemler yağdırmasına neden olacak özelliklerin hiçbiri onda yoktur. Ama İnsarov yurdunu özgürlüğe kavuşturmak arzusuyla yanıp tutuşan bir Bulgar'dır; yurdunu özgürlüğe kavuşturmak onun hayatının sonsal amacıdır ve o bu amaç uğruna hiç tereddüt etmeden tüm varlığını koymuştur. Bununla birlikte İnsarov kişisel mutluluğunu hayatının bu büyük amacının karşı kutbu olarak düşünmez; bir Rus soylusu ve bilim adamı olan Bersyenev için son derece doğal olan bu düşünce, halktan bir insan olan Bulgar'ın aklının köşesinden bile geçmez. Hatta tam tersine, yurdunun özgürlüğü için çalışması, kişisel huzurunu ve mutluluğu bunda bulduğu içindir; eğer bir başka şeyde huzur, mutluluk, tatmin bulabilseydi ,perişan durumdaki vatanıyla hiç ilgilenmezdi .Ama o kendini vatanından ayrı düşünemez. «Yurttaşları acı çekerken insan kendini mutlu duyabilir mi?» diye düşünür. «Ve yurdu ezilir, sömürülürken insan hiç sessiz kalabilir mi? Yurttaşlarının çetkiği çileleri hafifletmeye yönelik olmayan hangi çaba insana hoş gelebilir?» Böylece o, hayatının büyük amacını gerçekleştirmek için son derece sakin bir şekilde çalışır, ne gerilimlere girer, ne böbürlenir, ne de yalancı pehlivanlık yapar; tıpkı yemek içmek gibi, alabildiğine yalın, sade ve basittir çalışması. Kafasındaki düşünceleri doğrudan doğruya uygula-

maya geçirmek açısından henüz pek küçük, pek kıt çalışmadır bu; ama elden ne gelir? O şimdilik yalnız çalışma açısından değil, yiyip içmek açısından da aynı durumdadır: pek az ve pek kötü şeyler yer, hatta bazan aç bile kalır. Ancak, yedikleri az da olsa, onun varlığını sürdürebilmesine yetecek şeylerdir. Yurdunu özgürlüğe kavuşturma çalışmalarında da durum aynıdır: kendini esaslı bir şekilde yetiştirmek ve Ruslarla yakınlaşmak için Moskova'da üniversitede okur. Ve roman boyunca onun eylem olarak şimdilik Bulgar şarkılarını Rusçaya çevirmek, Ruslar için Bulgar dilinin, Bulgarlar için Rus dilinin gramerlerini hazırlamak, Rusya'daki yurttaşlarıyla haberleşmek gibi, yiyip içtiklerinden de kıt bir eylem besiniyle yetinmek zorunda olduğunu görürüz... Sonra yurduna dönecek ve Doğu savaşının (olaylar 1853 yılında geçmektedir) ilk kıvılcımıyla bir ayaklanma başlatacaktır. Kuşkusuz bunlar içi eylem ateşiyle yanan bir yurtsever olarak İnsarov'u doyurmaktan çok, çok uzak şeylerdir. Ancak o Moskova'daki yaşamını gerçek yaşamı olarak görmemekte, burada yaptığı işleri büyük amacına hizmet etmek şurda dursun, kişisel duyguları için bile tatmin edici bulmamaktadır. İnsarov Moskova'da, tüm varlığının mutluluk ışığıyla aydınlanacağı, hayatının dolu dolu olacağı ve gerçek yaşamının başlayacağı büyük özgürlük gününün **öngünü**nü yaşamaktadır. O bu büyük günü bir bayram gününü bekler gibi beklemekte ve kendinden kuşkulanmak, o gün neler ortaya koyabileceği konusunda kendini yoklamak gibi şeyler aklının köşesinden bile geçmemektedir. Hangi büyük kahramanlara yakışır bir

eylem ortaya koyabilecektir o gün; bir Timofey Nikolayiç ya da İvan İvanıç olabilecek midir? Onun böyle hesaplarla işi yoktur. Bir numara mı olacaktır, yoksa iki numara mı?.. İşi yok da bunu mu düşünecektir! İnsarov olarak kişiliği neleri yapabilmeye yetenekliyse, o işleri yapacaktır. Güçlü bir kişiliği varsa ve ondan daha güçlü biri bulunamazsa, bir numara olacak, başa geçecektir; daha güçlü, daha gözüpek birileri çıkarsa, o onların ardından gidecek, ama her iki durumda da kendine ihanet etmeyecektir. Nereye kadar gidileceğini, nerde durulacağını, koşullar belirleyecektir: ama onun isteği gitmektir, gitmemek sözkonusu olamaz onun için; bir görevin gereklerini yerine getirememe korkusundan değil, hayır, kesinlikle bundan değil; eğer yerinden kımıldaması olanaksızsa, bu onun öldüğünü gösterir de ondan. Bu açıdan onunla Bersyenev arasında büyük fark vardır. Bersyenev de büyük özverilerde bulunabilir, kendini kurban edebilir; ama onun özverisi daha çok, babasını kurtarmak için sevmediği bir adamla evlenmeye boyuneğen bir gençkızın özverisine benzer. Yüreğinin derinlerinde onulmaz bir sızıyla alınyazısına boyun eğip nikâh gününü bekleyen gençkız, kendisini bu yazgıdan kurtaracak bir gelişmeden son derece mutlu olacaktır. İnsarov ise tersine, kendisinin büyük özverilerde bulunmasını gerektirecek eylem gününü, yiğitlik göstereceği günü, sevdiği kızla evlilik gününün gelmesini bekleyen bir delikanlının sabırsızlığı ve heyecanıyla bekler. Onu kaygılandıran tek şey, o ânın gelmesini geciktirecek bir gelişmenin olmasıdır. Yurt sevgisi, özgürlük sevgisi İnsarov'un ne bilincinde, ne

yüreğinde, ne de düşgücündedir; bu sevgi onun tüm organizmasındadır; ve bu organizmadaki her şey bu sevgiye boyuneğer, bu sevgiyle karışır, kaynaşır, bütünleşir. İşte olağanüstü hiçbir yeteneği bulunmayan sıradan bir insan olmasına, gözkamaştırıcı hiçbir yanı bulunmamasına karşın, gözalıcı Şubin'den de, akıllı Bersyenev'den de (ki onlar da iyiyürekli, soylu, seven insanlardır) daha yücelerde durur ve Yelena'yı onlardan çok daha büyük bir güçle etkiler. Yelena, günlüğünde Bersyenev için son derece tutarlı bir gözlemini dile getirir: «Andrey Petroviç belki ondan (İnsarov'dan) daha bilgili, hatta daha akıllı... Ama, bilemiyorum... **onun karşısında küçük bir çocuk gibi kalıyor».**

Yelena'yla İnsarov'un aşklarının nasıl doğup geliştiğini burada anlatmaya kalkışmamız sanırım son derece gereksiz olacak. Okurlarım bu öyküyü herhalde çok iyi anımsıyorlardır. Üstelik anlatılabilecek gibi bir öykü de değil bu. Bu alabildiğine şiirsel, narin, ince duygulara soğuk ve katı ellerimizle dokunmak bize şu anda son derece ürkütücü geliyor; bu şiirsel aşkın öyküsünü kuru bir dille ve duygusuzca özetlemeye kalkışmakla, Bay Turgenyev'in şiirsel anlatımının okurlarda uyandırdığından emin olduğumuz duygulara saygısızlık etmek olacağından korkuyoruz. Tertemiz ve ideal kadın sevgisinin usta ozanı Bay Turgenyev, gençkız ruhunu öylesine derinlemesine biliyor, sizi öylesine esin verici, heyecan verici bir ürpertiye salarak bu ruhun içine sokabiliyor ki, gençkız yüreğinin tüm ikircimlenmeleri, sessiz iççekişler, ıslak bakışlar, çırpınan bir yüreğin heyecanlı vuruşları bütünüyle

gözünüzde canlanıyor ve sizin yüreğiniz de bazan duracak, bazan kanatlanacak gibi oluyor, gözlerinize yaşlar hücum ediyor ve uzun bir ayrılıktan sonra eski bir dostla karşılaştığınızda ya da gurbetten yurdunuza, yuvanıza döndüğünüzde duyduğunuza benzer bir tıkanma duyuyorsunuz göğsünüzde. İnsana hem hüzün, hem sevinç veren bir duygudur bu: dönmüşüzdür artık ve karşımızda çocukluğumuzun bir an için yanıp sönen ve bir daha geri dönmemecesine yitip giden aydınlık anıları; gençliğimizin gururlu, sevinçli umutları; başımızdan geçen bunca şeylere karşın hayatın henüz dizginleyemediği, boyuneğdiremediği tertemiz ve güçlü bir düş dünyasının sımsıcak hayalleri durmaktadır. Tüm bunlar geçip gitmiştir ve bir daha da olmayacaklardır; ama insan henüz yokolmamıştır; anılarında bile olsa bu aydınlık hayallere, hayatın bu tertemiz, esrik dönemine, bu yüce, bu temiz idealler dönemine yeniden dönebilir Dönebilir ve şu an içinde bulunduğu çirkefe, bayağılığa, boğuşup durduğu değersiz ayrıntılara bakıp titrer... Başkalarında böylesi anıları canlandırmayı, bu ruh halini uyandırmayı başarabilenlere ne mutlu! Bay Turgenyev'in yazarlık yeteneğinde her zaman kendini özellikle duyuran bir yan olmuştur bu. Onun roman ve öyküleri, okuyanlarda hep bu temiz duyguları uyandırmış ve kuşkusuz bu özellik onun yapıtlarının toplumca değerli bulunmasının başlıca etkenlerinden biri olmuştur Aynı durum «Öngün» romanı ve Yelena'nın aşkının betimlenişi için de sözkonusudur. Yelena'yla İnsarov'un aşkları verilirken çizilen bazan tutku, bazan sonsuz bir sevgi, bazansa acı dolu

sahnelerdeki güzellik, psikolojik çözümlemelerdeki incelik ve derinlik, hiç kuşkusuz bizim birşey söylememize gerek kalmadan okurlarımızca değerlendirilmiş bulunmaktadır. Biz bu olağanüstü güzel aşk öyküsünü anlatmak yerine, bu öyküden birkaç etkileyici sahneyi anımsatmakla yetineceğiz: örneğin Yelena'nın günlüğü; Yelena'nın İnsarov'un vedalaşmak için gelmesini bekleyişi; küçük kilisede geçen sahne ve Yelena'nın buradan eve dönüşü; Yelena'nın İnsarov'u ziyaretleri ve bunlardan özellikle sonuncusu;* sonra annesiyle, yurduyla vedalaşması; Rusya'dan ayrılışı; ve nihayet İnsarov'la Canal Grande boyundaki son yürüyüş, «La Traviata»yı dinlemeleri ve otellerine dönüşleri... Bu son sahne katı gerçekliği ve sonsuz bir hüzünle dolu güzelliğiyle bizi özellikle çok etkiledi; bizce bütün romanın en içten, en sevecen yeri burası.

Romanının gelişmelerini anımsatarak okurlarımıza kitabı okurken duydukları hazzı bir kez daha tattırdıktan sonra şimdi yeniden İnsarov'a, daha doğrusu İnsarov'un Rus toplumundaki ko-

---

* Birbirini seven iki varlığın tutkuyla birbirleri içinde eriyip kaybolduğu bu tertemiz, bu son derece ahlâkî ve alabildiğine güzel sahnede hayalgüçleri muşambalaşmış birtakım insanlar yalnızca şehvet malzemesi buluyor ve bu sahnenin halkın ahlâkını bozacağını haykırıyorlar. Varsın haykırsın bu namus havarileri. Çünkü Milo Venüsü'nü gördüklerinde, arsız arsız gülerek «Mala bak mala!» diyen insanlar da var. Ne sanat, şiir, ne de gerçek ahlâk bu insanların anlayacakları şeylerdir. Gördükleri, duydukları, okudukları herşey onların sefih muhayyilelerinde muhakkak iğrenç birşeye dönüşür. Ama tertemiz bir gençkız okusun bu sahneyi, en aydınlık, en soylu düşüncelerden başka birşey doğmayacaktır yüreciğinde. **(Dobrolyubov'un Notu).**

numuna dönelim. İnsarov'un Rusya'da asıl amacı uğruna hemen hemen hiçbir eylemde bulunmadığını daha önce görmüştük. Yalnız bir kez 60 verst kadar uzakta biryere gidip aralarında sert bir tartışma geçen yurttaşlarını barıştırdığını biliyoruz, o kadar. Bir de Moskova'daki son günlerinde, tüm kenti dolaşarak çeşitli insanlarla gizli görüşmeler yaptığından haberimiz var... Zaten düşünülecek olursa Moskova'da yaşayan bir Bulgar'ın Bulgaristan için yapabileceği birşey de bulunmamaktadır. Onun gerçekten birşeyler yapabileceği tek yer Bulgaristan'dır. İnsarov da böyle düşünür ve Bulgaristan'a gitmek üzere yola çıkar. Ancak yolda ölüme yakalanır ve biz de roman boyunca İnsarov'un tek bir eylemine tanık olamayız. Buradan da anlaşılacağı gibi, kimilerinin düşündüklerinin tersine, romanın amacı bize bir eylem adamı tipi çizmek, onun giriştiği eylemleri, gösterdiği başarıları yansıtmak değildir. Burada Rusya'nın genç kuşağına sitemde bulunulmadığı gibi, bir halk kahramanının nasıl olması gerektiğini göstermek gibi bir çaba da yoktur. Yazarın romanını kurarken böyle bir tasarısı olsaydı, kahramanını doğrudan doğruya eylem içinde göstermesi gerekirdi: örgütüyle, halkıyla ,işbirlikçi hükümetiyle, savaş arkadaşlarıyla ve düşmanıyla... Ama yazar bir kahramanlık destanı yazmak istememiştir; kendisinin daha önceki yapıtları da gözönüne alınarak bir değerlendirmede bulunulduğunda, onun böyle bir yapıt yazma durumunda olmadığı da görülür. Onun amacı daha başkadır: Tüm İlyada ve Odysseia'dan o yalnızca Odysseus'un, Kalypso'nun adasında geçirdiği günleri benimsemiş ve burdan

öteye gitmemiştir. İnsarov'un nasıl bir insan olduğunu ve nasıl bir çevre içinde bulunduğunu anlamamızı sağladıktan sonra, Bay Turgenyev kendini bütünüyle İnsarov'un nasıl sevdiğini ve nasıl sevildiğini anlatmaya verir. Aşkın, yerini gerçek toplumsal eyleme bırakması gereken anda ise, kahramanını öldürür, romanını bitirir.

İyi ama bir **Bulgar**'ın bu romana sokulmasının anlamı nedir? Neden Rus değil de Bulgar? Ruslar arasında böyle insan yok mu? Ruslar İnsarov gibi tutkuyla sevemezler mi bir kadını? Ve onun gibi, önünü arkasını düşünmeden, çılgın bir aşk evliliği yapamazlar mı? Yoksa bu yalnızca yazarın hayalgücünün geçici bir hevesi, bir kaprisi de, hiçbir özel anlamı yok mu? «Kendine kahraman olarak bir Bulgar'ı seçmiş, hepsi bu! Bulgar olmazdı da, bir Çingene, bir Çinli, hatta bir...»

Bu sorulara verilecek yanıtlar, romanın anafikrini algılayışımıza bağlıdır. Bize kalırsa gerçekten de Bulgar'ın yerini başka uluslardan biri, örneğin bir Sırp, bir Çek, bir İtalyan ya da ne bileyim bir Macar vb. alabilirdi... İnsarov yalnızca Polonyalı ve Rus olamazdı. Neden Polonyalı olamayacağı konusu sanırım hiçbir açıklama gerektirmeyecek kadar açık. Neden Rus olamayacağı konusuna gelince, işte bütün sorun buradadır ve biz şimdi elimizden geldiğince bu sorunu aydınlatmaya çalışacağız.

Birkez şunu belirlememiz gerekir: «Öngün»ün başkişisi Yelena'dır. Yelena'da, şu anda toplumumuzun yalnızca aydın denen kesimini değil, hemen tümünü sarmış olan yeni bir yaşama, yeni insanlara duyulan o belirsiz özlem, bilinç

sizce olmakla birlikte karşı konulmaz bir biçimde varlığını duyuran yeni bir yaşam, yeni insanlar gereksinimi dile getirilmiştir. Yelena'da, bugünkü yaşamımızda yüreğimizden geçirdiğimiz en güzel istekler öylesine parlak bir biçimde dile getirilmiş, Yelena'nın toplumsal çevresi bugünkü yaşamımızda bizi kuşattığını bildiğimiz bayağılıklarla içiçe olarak öylesine canlı bir biçimde gösterilmiş ki, insan ister istemez romanla bugünkü yaşamımız arasında allegorik bir koşutluk kurma isteğini duyuyor. Bugünkü toplumsal yaşamımızda olup da romanda olmayan hemen hiçbir şey yok gibidir: kötü yürekli olmayan ama çalımlı tavırlar almak, azamet satmaktan başka birşey de bilmeyen Stahov; Şubin'in anaç tavuk diye adlandırdığı Anna Vasilyevna; Yelena'nın kendisine alabildiğine soğuk davrandığı Alman kız; kontrobombardon adlı çalgı dışında kendisini hemen hiçbir şeyin ilgilendirmediği uykulu (ama bazan da derin düşünceli) Uvar İvanoviç; hatta, herşey olup bittikten sonra Yelena'yı babasına gammazlayan kötüyürekli uşak... Ama, hayalgücü denen şeyin insana ne oyunlar eden kıvrak birşey olduğunu kanıtlayan bu tür koşutluklar, ayrıntılara indikçe yapay ve gülünç olurlar. Bu bakımdan biz ayrıntılara inmekten kaçınacağız ve yalnızca en genel çizgilere değinmekle yetineceğiz.

Yelena'nın yetişmesi ne geniş bir bilgilenmeye, ne de engin bir yaşam deneyimine dayanır. Ondaki güzel ve ideal olan şeyler, her yerde, hatta düşlerinde bile gördüğü hasta, yoksul ve ezilen insanlar yoluyla, aziz bildiği yüzlerde gördüğü tatlı keder yoluyla gelişmiş ve olgunlaşmıştır.

Aslında Rus toplumunda görülen en iyi şeyler hep bu izlenimle hayat bulmuş, gelişmiş ve olgunlaşmış değil midir? Yine, Rus toplumunda dürüst, aklıbaşında her insanın baskıdan, zulümden nefret etmesi ve güçsüzlere, ezilenlere yardım isteğiyle dolup taşması bu duygudan kaynaklanmaz mı? Dikkat edilecek olursa, «güçsüzlerin güçlülere karşı korunması için savaş» değildir sözünü ettiğimiz; hayır, böyle birşey kesinlikle sözkonusu değildir; Yelena'da da, Rus toplumunun canlı, dürüst kesiminde de görülen, güçsüzleri güçlülere karşı koruma arzusudur. Yani iyilik yapmayı biz de severiz. Ama ne zamana kadar? Olumsuz herhangi bir karşıkoymayla karşılaşmayana kadar... Sadaka veririz, hayır dernekleri yararına gösteriler yaparız, hatta malımızın mülkümüzün bir bölümünü yoksullara bırakırız; ama bütün istediğimiz bu işin burada bitmesidir. Yani herhangi bir yoksul için, ezilen insan için birtakım tatsızlıklarla uğraşmak zorunda kalmayı hiç sevmeyiz. «Etkin bir biçimde iyilik yapma arzumuz» vardır; gücümüz de vardır; ama korkmamız, gücümüze güvenemeyişimiz ve nihayet, ne yapacağımızı bilemeyişimiz bizi sürekli olarak arzumuzu gerçekleştirmekten alıkor ve biz —nasıl olduğunu kendimiz de anlamadan— birden bire, tıpkı Yelena'yla çevresi arasındaki ilişkiye benzer bir biçimde, kendimizi toplumsal çevrenin dışında buluruz: bu çevreye yabancı, soğuk ve uzak... Oysa bu sırada yüreğimiz hâlâ **iyilik yapma arzusuyla** yanıp tutuşmaktadır (tabii bu arzuyu zorla yoketmeyenlerden sözediyoruz) Hâlâ arayış içindeyizdir, bekleyiş içindeyizdir... Birilerinin bize ne yap-

mamız gerektiğini açıklamasını bekleriz... Ne yapacağını bilememenin şaşkınlığıyla, hatta nerdeyse umutsuzluğa varan bir duyguyla Yelena günlüğüne şunları yazar: «Ah, birisi çıkıp da bana: sen şunları şunları yapmalısın! dese... İyi bir insan olmak yetmiyor... İyilik yapmak gerek. Evet, hayatta en önemli şey bu. İyi ama, **iyilik nasıl yapılır?**» Göğsünde canlı, duyarlı bir yürek taşıyıp da bu soruyu kendine sormamış tek bir kişi gösterebilir misiniz toplumumuzda? İyilik yapma arzusunun gücü oranında yapmakta olduğu birtakım «iyilikler»i acınası bulmayan tek bir insan bile gösterebilir misiniz? Bizim bile yapabileceğimiz, ama işe nerden başlayacağımızı bilemediğimiz için girişmeye cesaret edemediğimiz daha başka, daha büyük birşeyler bulunduğunu duyumsamayan bir tek bile Rus var mıdır? Ve nerede bütün bu bilinemezliklerin, kuşkuların çözümü? Varlığımızın en aydınlık anlarında kahrolarak hep bu çözümü arıyor, ama hiçbir yerde bulamıyoruz. Çevremizdeki bütün insanları da ya bizim gibi aynı arayış içinde kıvranan insanlar olarak görüyoruz, ya da içindeki insanı öldürmüş ve kendini yalnızca hayvanca ve bencil çıkarlarından başka birşey düşünmeyecek biçimde daraltmış, iğdiş etmiş kişiler olarak... Böylece günler günleri kovalıyor ve canlı, duyarlı bir yüreği olan insan hep bekliyor: acaba o güzel gün yarın mı? Yarın mı bütün sorularıma yanıt bulacağım, kuşkularımdan kurtulacağım? Yarın mı, biri çıkıp da bana iyiliğin nasıl yapıldığını açıklayacak?..

Bu bekleyiş kederi Rus toplumunu nicedir kahrediyor. Ve biz hepimiz, tıpkı Yelena gibi,

kaç kez beklediğimize kavuştuğumuzu sandık, yanıldık, soğuyup uzaklaştık. Yelena, Anna Vasilyevna'ya bağlanacak olur... Ama Anna Vasilyevna'nın bir hiç olduğunu, kişiliksiz bir kadın olduğunu çabucak anlar... Şubin'e yakınlık duyar gibi olur (toplumumuzda da aynı eğilim gözlenmişti biraralar: sanata ve sanatçılara karşı bir sıcaklık, yakınlık...), ama Şubin'de somut bir içerik yoktur, yalnızca boş bir pırıltı ve kapristir Şubin. Yelena ise o arayış tedirginliği içinde oyuncaklarla gönül eğlendirecek durumda değildir. Sonra, bir an, Bersyenev'in kişiliğinde ciddi bilime gönül verir. Ama ciddi bilim de biraz fazla alçakgönüllü çıkmıştır; üstelik o da hep kuşku duymakta ve ardından gideceği «bir numara»yı beklemektedir. Oysa Yelena'nın beklediği, kendisine görev verilmesini bekleyen numaralanmış biri değil, kendi belirlediği amacına doğru karşı konulmaz bir arzuyla atılan, başkalarında da bu amaç doğrultusunda heyecan uyandırıp onların da aynı amaca gönül vermelerini sağlayan aktif, dinamik bir insandır. Böylece, karşısına İnsarov çıkar ve Yelena aradıklarının tümünü onda bulur: artık ideallerini gerçekleştirebilecek, «iyilik nasıl yapılır?» sorusuna yanıt bulabilecektir.

Şimdi gelelim, İnsarov neden Rus olamazdı? sorusuna. Yazar İnsarov'u neden bir Rus olarak göstermemiştir? Öyle ya, romanda İnsarov'un herhangi bir eylemine tanık olmayız; yalnızca eylem hazırlıkları içinde görürüz kendisini. İyi ama, bir Rus da eylem hazırlıkları içinde bulunamaz mı? Kaldı ki, bir Rus için de tümüyle sözkonusu olabilecek bir kişilik yapısı sergiler İn

sarov, özellikle de aşk konusunda. Tutkulu, coşkulu, kararlı bir âşıktır... İyi ama bir Rus da böyle sevmez mi? Ya da olanaksız mıdır böyle bir aşk bir Rus için?

Bu sorulara olumsuz karşılık verebilmek mümkün değil, ama yine de bizim romanda gördüğümüz Yelena, **Bulgar**'a yönelişindeki doğallıkla ve haklılıkla bir Rus'a yönelemezdi. İnsarov'un bütün büyüleyiciliği, varlığının her zerresini kaplayan ideallerindeki kutsallık ve büyüklüktedir. Eylemli iyilik yapma arzusuyla yanıp tutuşan Yelena, daha İnsarov'u görmeden, onun amaç ve tasarılarına ilişkin anlatılanlarla derinden etkilenir. «Yurdunu özgürlüğe kavuşturmak! Bu sözleri yalnızca söylemek bile korkunç etkiliyor insanı! Ne yüce birşey bu!» Böyle düşünür işte Yelena. Ve yüreğinin nicedir aradığı sözcüğü bulduğunu, bundan daha yüce bir amacın sözkonusu olamıyacağını ve yalnızca bu adamın arkasından gitmesi durumunda tüm hayatının, tüm geleceğinin somut ve etkili bir içerik kazanacağını hisseder. Ve artık gözlerini dikip ona bakmaya başlar; onun ruhuna girebilmek, hayallerini bölüşmek, planlarının ayrıntılarında yeralmak ister. İnsarov ise yurt ve bu yurdun özgürlüğü kavramlarının bir anıtıdır sanki; başkaca hiçbir şeye yer yoktur, düşüncelerinde, yaşamında. Onun amaçlarındaki bu açıklık ve kesinlik, sakin ve kararlı ruh hali, idealinin yüceliği Yelena'yı çok etkiler ve kısa bir süre sonra genç kız, İnsarov'a can veren, onu böylesine güçlü kılan bu idealin yankısı olur. Şöyle yazar günlüğüne: «Yurdundan sözederken nasıl da büyüyor, nasıl da güzelleşiyor yüzü, ve sesi nasıl da

çelikleşiyor!.. Dünyada, önünde boyun eğeceği tek bir insan yokmuşçasına bir büyüme sanki bu! Biliyorum, yalnızca konuşmakla kalmayacak o, söylediklerini yapacak da... Sormalıyım ona, her şeyi sorup bir bir öğrenmeliyim...» Birkaç gün sonra yeniden günlüğünün başındadır: «Aslında ne korkunç bir şey: yirmi yaşındayım ve bugüne dek hiçkimseyi sevmedim! Bana öyle geliyor ki D. (Bundan böyle ona hep D. diyeceğim. Bu ad, Dimitri çok hoşuma gidiyor) kendini tümüyle işine, ülküsüne verdiği için ruhsal yönden böylesine açık, aydınlık. Ruhu ne diye kararsın onun? Ne diye kaygılansın? Kim kendini tüm varlığıyla... tüm.. tüm varlığıyla bir dâvaya adarsa, artık fazla kaygılanmaz olur. Hiçbir şeyi umursamaz... İsteyen **ben** değilimdir artık, **O**'dur.» Bu sonuca vardıktan sonra ona kavuşmak, ona karışmak, onunla kaynaşmak ister... Öylesine ki, bundan böyle **kendisi** istemesin, **O** ve **ona** can veren, güç veren **dâva** istesin. Yelena'nın ruh durumunu çok iyi anlıyoruz. Rus toplumu henüz tümüyle Yelena gibi İnsarov'un kişiliğine kapılıp gitmiyorsa da, biz toplumumuzun Yelena'nın duygularındaki doğallığı anladığından eminiz.

Dikkat edilirse toplumun kendisinin henüz İnsarov'un kişiliğine kapılıp gitmediğini söyledik; bu görüşü ileri sürerken dayandığımız nokta, **bu** İnsarov'un hâlâ bize yabancı bir insan olduğudur. Bay Turgenyev'in kendisi bile, toplumumuzda en iyi insanların yeraldığı kesimi bunca iyi bilmesine karşın, onu **bizden biri** yapamamıştır. Üstelik kahramanını tâ Bulgaristan'lardan getirmekle kalmamış, onu sade bir insan olarak da bize yeterince tanıtmamıştır. Ve biz ro

manın en büyük sanatsal eksikliğini burada görüyoruz. Ancak, yazarın İnsarov konusunda böyle davranmasının başlıca nedenini çok iyi anlıyoruz ve elinde olmayan bu nedenlerden kaynaklanan sözkonusu eksiklik için de bay Turgenyev'i kınamayı aklımızdan bile geçirmiyoruz. Ama yine de, İnsarov'un soluk bir tip olarak kalması, romanın bütününün okurda bıraktığı izlenime de yansıyor. İnsarov'un ideallerindeki güzellik ve yücelik, bu ideallerin bizim de beynimizde, gönlümüzde yer etmesini ve büyük bir coşkuyla «Senin ardından geliyoruz!» diye haykırmamızı sağlayacak bir güçle verilmiyor. Oysa son derece kutsal ve yüce idealler bunlar... Ve biz biliyoruz ki, bunlarla karşılaştırılamıyacak ölçüde sıradan, hatta basbayağı sahte birtakım idealler, yüksek bir sanatsallık içinde verildikleri için toplumları korkunç bir biçimde etkileyebilmişlerdir. Karl Moor'ları, Verter'leri, Peçorin'leri düşünün yeter. Çeşitli toplumlarda yığınların kendilerine öyküdüğü edebiyat tipleridir bunlar. Moskova'da yaşayan ve burada herhangi bir eylemde bulunmayan İnsarov'sa, Anayurdundan uzakta yaşamasının bir anlamı olduğunu, burada işinin gücünün yüce idealler üzerine zevzeklik etmek olmadığını gösteremez. Ama bu da bir yana, romandan İnsarov'u yalnızca bir insan olarak da pek az tanıyabiliriz: içdünyası bize kapalıdır; ne yapar, ne düşünür, umutları nelerdir, kurduğu ilişkiler onu nasıl etkilemektedir, hergünkü yaşadığı olaylar nelerdir, bu olaylara ve genel olarak hayata bakışı nasıldır?.. Hatta Yelena'ya aşkı bile bizim için kapalı bir kutudur. Bildiğimiz tek şey, genç kızı büyük bir tutkuyla sevdiğidir. Ama bu duy-

gu nasıl doğmuştur içinde, onu Yelena'ya çeken ne olmuştur, Yelena'yı sevdiğini farkederek ondan kaçmaya karar verdiğindeki duyguları nelerdi?.. Onun ruh dünyasına ilişkin bütün bu ayrıntılar ve bay Turgenyev'in üstün bir şiirsellikle vermeyi çok iyi bildiği, ustası olduğu pek çok başka incelikler bizim için karanlıkta kalmaktadır. Canlı bir tip, gerçek bir roman kişisi olarak İnsarov bizden alabildiğine uzaktır. Yelena onu tüm ruhuyla sevebilirdi, çünkü kendisini gerçek yaşamda tanıdı, bizim gibi romandan değil. İnsarov'u biz yalnızca taşıdığı düşünceler yönünden kendimize yakın ve değerli buluyoruz; bu düşünceler, bir an için çakan ışığıyla Yelena'yı olduğu gibi bizi de derinden sarsıyor, hayatımızın karanlığını yırtarak bizi bir ışık seli içinde bırakıyor. Yelena'nın İnsarov'a olan duygularının doğallığını da bu yüzden anlıyoruz. Onun ancak genel çizgilerle verilmiş soluk bir tip oluşunu ilk bakışta farkedemeyişimizin nedeni de budur... Yani onun ideallerine sarsılmaz bağlılığının bizde bıraktığı hoşnutluk.

Daha bir de Rus olmasını istiyorlar İnsarov'un! «Hayır, o bir Rus olamazdı!» diye haykırır Yelena, İnsarov'un Rus olmayışına yazıklanacaklara yanıt verir gibi. Gerçekten de, —hiç değilse bugün— böyle Rus olmaz, olamaz, olmamalıdır. Bugünkü gençlerin nasıl yetişmekte olduklarını bilmiyoruz, ama şu anda işbaşında olan kuşak, içinden İnsarov'lar çıkartabilecek bir biçimde yetişmemiştir. Her insanın gelişmesi üzerinde, o insanın kişisel durumu, ilişkileri kadar, içinde yaşamaya yazgılı olduğu toplumun genel havası da etkili olmaktadır. Toplum kiminde atılgan bir

kişilik geliştirirken, kimini sakin bir insan olarak yetiştiriyor; kimini öfkeli yaparken, kimini ninniler okuyarak uyutuyor, Rus hayatı öyle bir hayattır ki, bu hayatta her şey insanları sakin ve derin bir uykuya davet eder; uyumayan ve uyumamakta direnenlerse haklı olarak tedirgin olurlar, toplum için gereksiz insanlar olarak görülürler. Gerçekten de, İnsarov'un hayatıyla, herhangi bir Rus'un hayatını karşılaştırın, aradaki muazzam farkı göreceksiniz.

Bulgaristan Türklerin boyunduruğu altındadır. Bizse, tanrıya şükür kimselerin boyunduruğu altında değiliz, özgürüz; biz büyük bir halkız; kaç kez silaha sarılıp çarların ve halkların yazgılarını değiştirmişiz; biz başkalarına hükmediyoruz, bize hükmeden kimse yok...

Bulgaristan'da hiçbir toplumsal hak ve güvence yok. Ne diyordu İnsarov Yelena'ya: «Öyle bereketlidir ki topraklarımız!.. Ama bu toprakları şimdi düşman ayakları çiğniyor. Herşeyimizi, herşeyimizi aldılar elimizden: kiliselerimizi, topraklarımızı, her türlü haklarımızı... Koyun gibi kesiyor bizi Türkler, sürüp götürüyorlar...» Rusya ise, tam tersine, alabildiğine bayındır bir ülkedir: yurttaşların hak ve görevlerini belirleyen bilgece yasalar vardır bu ülkede; hak, hukuk, adalet vardır, sürekli gelişen ve herkese sayısız yararları dokunan «açıklık» vardır. Kimsenin elinden kilisesini falan aldıkları yok, kimse dinsel inançları yüzünden baskı görmüyor, hatta tam tersine, yolunu sapıtanların bulunup açığa çıkarılmaları teşvik ediliyor; kimsenin elinden hakları ve toprakları alınmadığı gibi, bugüne dek hakkı ve toprağı olmayanlara bunlar ar-

mağan ediliyor; ve Rusya'da kimseler koyun gibi sürülüp götürülmüyor.

«Bulgaristan'da, diyor İnsarov, en uzak dağ köylüsü de ,en yoksul insan da benim arzu ettiklerimi arzu eder; hepimizin amacı bir ve aynıdır». Rus hayatında böyle bir monotonluk asla olamaz: bizde her sınıf, her katman hatta her toplumsal çevre kendi hayatını yaşar, kendi amaçlarının, kendi heves ve arzularının peşinde koşar. Bizde öyle bir toplumsal bayındırlık vardır ki, tek tek kişilere düşen şey yalnızca kendi refahlarını garanti altına almaktır; bunun için de, Bulgaristan'da olduğu gibi bütün toplumun tek ve ortak bir amaç çevresinde birleşmesine hiç mi hiç gerek yoktur.

Annesini bir Türk ağasının önce kaçırıp sonra boğazlaması, öç almak isteyen babanınsa ağayı bulup hançerlemesi üzerine kurşuna dizilmesi sırasında İnsarov henüz bir bebektir. Hangi Rusun başına böyle birşey gelebilirdi? Hiç Rus toprağı üzerinde böyle birşey işitilmiş midir? Kuşkusuz her ülkede adam öldürme olaylarına rastlanır; ama, diyelim bizim buralarda da bir ağa bir başkasının karısını önce kaçırdı, sonra da boğazladı; yine de ,bizde, zavallı kocanın öç almasına izin verilmezdi, çünkü Rusya'da yasalar vardır ve suç işleyen herkes bu yasalara göre cezaya çarptırılır; yasalar önünde herkes eşittir, hiçkimse kayırılamaz.

Kısacası İnsarov daha anasından emdiği sütle, ülkesini sömürenlere karşı nefretle dolmaya, eşyanın mevcut düzeninden hoşnutsuzluk duymaya başlamıştır. Eylemlerinin yönünü ve amacını belirlemek için kendini zorlamaya, uzun

mantıksal tasımlar yapmaya gerek duymamıştır. Alabildiğine yalın ve anlaşılabilir bir amacı vardır; Şubin'in sözleriyle: «Türkleri ülkesinden kovmak!» Öte yandan İnsarov eylemlerinde yalnızca kendi vicdanına karşı değil, insanların yargılamalarına karşı da haklı olduğunu bilir: amacı ve hedefleri aklıbaşında herkes tarafından onaylanır, paylaşılır. Şimdi benzer bir durumu Rus toplumu için gözünüzün önüne getirmeye çalışın: düşünülemez bile böyle birşey!.. İnsarov, Rusya için bir hayduttan, «toplum düşmanı bir unsur»dan başka birşey olamaz. (Rus halkı «toplum düşmanı unsurlar»ı bay Solovyev'in «Russkiy Vestnik»de yayımlanan o harika araştırması[9] sayesinde çok iyi tanımaktadır). Böyle bir adamı Rusya'da kim sevebilir? Hangi iyi aile terbiyesi almış kız gücünün yettiğince «quelle horreur!!»* diye bağırarak kaçmaz böyle bir adamdan?

İnsarov'un yerinde neden bir Rus'un olamıyacağı sanırım şimdi daha iyi anlaşılıyordur? Kişiliği İnsarov'a benzer insanlar elbette Rusya topraklarında da dünyaya geliyor, ama ne bunların yetişmeleri İnsarov'unki gibi engelsiz bir yetişmedir, ne de bunlar kendilerini İnsarov gibi hiç çekinmeden gösterebilirler. Çağdaş Rus İnsarov'u her zaman ürkektir, ikiyüzlüdür, sürekli gizlenir ve üstü kapalı, kıvırtarak konuşur... Bütün bunlarsa ona olan güveni sarsar. Hatta bazan yalan söylediği ve kendisiyle çelişkiye düştüğü bile olur. İnsanların neden yalan söylediğini ise herkes bilir: yalan ya çıkar gereği ya da

---

* Ne korkunç!! (Fr.) (Ç.N.)

korkudan söylenir... Kendilerini yönetecek güçlü bir kafa ve kol arayan, eyleme susamış insanlar çıkarını düşünen birine inanabilirler mi? Ya da bir korkağa güvenebilirler mi?

Aslında, ezilenlere acımaları ve gözüpeklikleriyle İnsarov'a benzeyen kimi küçük kahramanlara bizde de rastlanmıyor değil. Ama onlar Rus toplumunda gülünç birer Don Quijote olup çıkıyorlar. Bilindiği gibi Don Quijote'nin ayırtkan özelliği, ne uğruna savaştığını ve bu çabasının sonunda ne elde edeceğini bilmemesidir. Örneğin bizim Don Quijote'lerin akıllarına birden bire köylüleri pomeşçiklerin keyfi yönetimlerinden kurtarmak eser. Ortada keyfi yönetim diye birşeyin söz konusu olmadığını, pomeşçiklerin haklarının yasalarla sıkı sıkıya belirlenmiş olduğunu, bu yasalar ortada durdukça köylüleri keyfi yönetime karşı ayaklandırmanın onları keyfi yönetimden kurtarmak şurda dursun, adamcağızların bir de «yasalara göre» cezaya çarpılmalarıyla sonuçlanacağını bilmek bile istemezler. Ya da kendilerine örneğin şöyle bir iş edinirler: masum insanları adli haksızlıklara karşı koruyalım. Sanki bizde mahkemeler, yargıçlar keyifleri nasıl istiyorsa öyle kararlar alıyorlarmış gibi. Oysa bizde, bilindiği gibi, her şey yasalara göre yapılır; yasaların şöyle ya da böyle yorumlanması ise, kahramanlık isteyen değil, yargılamanın inceliklerini, yargılamayla ilgili yöntemleri bilmeyi gerektiren bir iştir. Bizim Don Quijote'lerse ha babam de babam akıntıya kürek çekerler... Derken akıllarına bir başka şey eser: şu rüşvet işini kökünden kazıyalım! Bir evrakı işleme koymak ya da bir ilmuhaber düzenlemek

karşılığında üç beş kuruş rüşvet alan gariban memur takımının başına gelmedik kalmaz bu «kök kazıma» operasyonu yüzünden! Rüşvet zulmüne uğrayanların savunmanlığını üstlenen bizim kahramanlar, memurcuklara dünyayı dar ederler! Böylesine soylu ve yüce amaçları olan bu mantık fukaralarını kim onaylar, kim gönül verir onlara ve kim peşlerinden gider? Bu sözünü ettiklerimiz görevlerini kupkuru ve resmi bir ciddilikle yapan, görevleri gereği bu şekilde davranan yetkililer değildir; bizim sözünü ettiklerimiz ezilenlere gerçekten acıyan, hatta onların haklarını savunmak için mücadeleye hazır olan Rus insanlarıdır. Ve bu davranışlarıyla onlar son derece gülünç bir duruma düşerler; çünkü içinde devindikleri ortamın genel anlamını anlamaktan uzaktırlar. Hem nasıl anlayabilsinler ki: bir kez kendileri de bu ortamın içindedirler; öte yandan üsttekiler onları habire yukarı çeker dururlar, oysa kökleri her şeye karşın bu ortama bağlıdır? Kendilerine yakın bulduklarının acılarını defetmek isterler; oysa bu acı, acı çekenlerin de, onları bu acıdan kurtarmaya çalışanların da içinde yaşadıkları ortamdan kaynaklanır. Bu durumda ne yapmalı? Ortamı tersyüz edelim desek, bu durumda kendimizi de tersyüz etmiş olacağız. Boş bir sandığın içine girin ve sandığı kendinizle birlikte çevirmeye çalışın. Ne büyük bir çaba ister bu iş! Oysa siz sandığın içinde olmasanız, yanından geçerken bu sandığa bir tekme atmanız çok daha kolaydır. İnsarov'un yaptığı da tam budur işte: o, sandığın içinde değildir. Anayurdu yabancıların, Türklerin denetimi altındadır ve onun Türklerle en ufak ortak bir yanı yoktur.

Burada İnsarov'a düşen, içinde yer almadığı sandığı gücünün yettiğince tekmelemektir. Genellikle hep aydın kesimden çıkan Rus «kahraman»ın ise, başkaldırdığı şeyle arasında kanbağı vardır. Yani burada Rus kahraman, örneğin, Bulgaristan'ı Türklerin boyunduruğundan kurtarmaya niyetlenen Türk ağasının oğlu durumundadır. Böyle birşeyi varsayım olarak düşünebilmek bile zor, ama eğer gerçekten böyle birşey olsaydı, bu Türk ağanın oğlu bize kesinlikle gülünç görünmeyecekti ;onun yapacağı ilk şey, Türklerle olan bütün bağını kesmek olacaktı: dinsel, ulusal inançlarından, ailesinden, dostlarından kopması, Türk olmanın verdiği ayrıcalıklara sırtını dönmesi gerekecekti. Bunun son derece zor bir şey olduğunu herhalde herkes kabul eder; böylesi bir kararlılığı ve cesareti gösterebilmek için ise, bir Türk ağanın oğlunun gördüğü olağan eğitimden çok daha başka bir eğitim almak, çok daha başka bir biçimde yetişmek gerekir. Bir Rusun da kahraman olabilmesi bundan daha az cesaret ve gözüpeklik isteyen bir iş değildir. Bizde sevimli ve enerjik birtakım insanların, gerçek kahramanlık gösterecek yerde, yani bağlı oldukları toplumsal çevre ve ortamla, bu ortamın tüm kavramlarıyla ilişkilerini bütünüyle kesecek yerde, gereksiz ve küçük kahramanlık gösterileriyle yetinmelerinin nedeni budur işte. Üstesinden gelmeleri gereken şeyin büyüklüğü karşısında duydukları ürküntü, onların teorik gelişmelerine de yansır: korktuklarından ya da olayın köklerine inmesini bilemediklerinden, örneğin, kötülük yapanların cezalandırılmasını isterler, ama kötülüğün yüzeydeki yansımalarıyla öy-

le çok uğraşırlar ki, olayın köküne inmeye zaman bulamadan bu uğraşlardan bitkin düşerler. Kendilerinin de bir dalı oldukları ağaca baltayı kaldırmak istemezler; ağaçtaki çürümenin yalnızca yüzeyde olduğuna, çürüyen yerler temizlenirse ağacın birşeyciği kalmayacağına hem kendilerini, hem de başkalarını inandırmaya çalışırlar. Birkaç rüşvetçi memur işinden kovulursa, birkaç pomeşçikin çiftliği vesayet altına alınırsa ve su katılmış votka satan birkaç meyhaneciye hadleri bildirilirse, memlekette her şey yoluna girecek, tüm Rusya'da köylüler refah ve mutluluğa kavuşacak ve kurtulma parası, kesenek gibi şeyler halk için bir yük olmaktan çıkacaktır. İçtenlikle bu düşüncede olan, bütün güçlerini bu yolda kahramanlıklar uğruna harcayan ve ciddi ciddi de kendilerini kahraman sayan insanlar var Rusya'da.

Birzamanlar bize böyle bir kahramanın başına gelenleri anlatmışlardı. Bize söylenenlere göre, bu çok enerjik ve yetenekli arkadaş, daha lisede öğrenciyken, öğrencilere zararı dokunacağını öğrendiği resmî bir kâğıdı gizlemeye kalkışır, ancak olay ortaya çıkar ve kahramanımız liseden kovulur. Bir yandan üniversiteye hazırlanırken, bir yandan da özel dersler vermeye başlar. Daha ilk derslerinden birinde, ders verdiği çocukların annesinin evdeki hizmetçi kızı tokatlamasına tanık olur. Olaya müthiş öfkelenir, bağırıp çağırmaya başlar, eve polis getirir ve evin hanımını hizmetçisine aşırı sert davranmakla suçlar. Resmi soruşturma açılır ve tahmin edileceği gibi hazret hiçbir şey kanıtlayamaz. Hatta şerefli bir aileye iftira ettiği için ağır bir cezaya

çarptırılmaktan kıl payı kurtulur. Bundan sonra tabi ders de veremez. Büyük bir zorlukla ve birilerinin kayırmasıyla bir devlet dairesinde işe girer: kendisinden saçma bir raporu temize çekmesini isterler; raporun içeriğine itiraz eder; sus, karışma, etme diyenler olursa da dinlemez, bağırıp çağırmaya devam eder; sonunda daha yeni girdiği işinden de kovulur. İşsiz güçsüz ortalıklarda dolaşırken, eski bir arkadaşı kendisini yazı geçirmesi için köyüne davet eder. Köyde gördüğü birtakım tersliklere karşı çıkar; bunları önce arkadaşına ,sonra arkadaşının babasına, sonra muhtara ve köylülerin kendilerine söyler: köylülerin üç günden fazla çiftlik sahibinin işlerinde çalıştırılmaları yasaktır, yani üç günden fazla angarya, yasalara aykırıdır; yargılamadan, savunmalarını almadan köylüleri kırbaçlamak büsbütün yasaktır; köylü kızları geceleri bey konağına getirip burada alıkoymak ahlaksızlıktır vb. vb. Çiftlik sahibi (arkadaşının babası) hemen bir araba hazırlanmasını emreder ve kahramanımıza da, eğer sağ kalmak istiyorsa bir daha çiftliğinin yakınlarından bile geçmemesini söyler; kendisini onca ilgiyle dinleyen köylülerinse bu kovulma karşısında kılları bile kıpırdamaz. Yazı zar zor geçiren kahramanımız, güzün üniversiteye girer (üniversiteye girebilmesi, kendisine, meydan okurcasına yanıtlar vermesini gerektirmeyecek soruların düşmesi sayesinde olmuştur). Artık bir tıp öğrencisidir ve dersleri de hiç fena değildir. İlk yıllar böyle geçer. Sıra klinik derslere gelince, profesör bir hastanın başucunda derya gibi bilgisiyle öğrencilerinin gözlerini kamaştırırken, gözleri kamaşmayan bir tek

O'dur: profesör ağzını açıp birşey söylemeye görsün, sözü anında bu **geri kalmış şarlatanın** ağzına tıkar. Bu zıpçıktılıkları sonucu olarak da kahramanımız elbette ne yurtdışına burslu gönderilir, ne de fakültede asistan olarak bırakılır; uzak bir ilçenin hastanesine pratisyen hekim olarak atanır. Burada bir hastabakıcının bilmem ne suçu işlediğinden kuşkulanır ve adamı şikâyet etmekle tehdit eder; derken birgün hastabakıcıyı suçüstü yakalar, ancak şikâyetinin sonunda başhekimden azarı yiyen kendisi olur. Başhekimin bağırıp çağırması karşısında o da açar ağzını, yumar gözünü ve tabi hastanedeki işine son verilir. Bundan sonra yazgısı onu bir askeri birliğe düşürecektir. Burada levazım subayının askerlerin yiyeceklerinden çaldığını farkeder; birlik komutanı da duruma gözyummaktadır. Her ikisini de uyarır, ancak uyarının kâr etmediğini görünce, durumu bir raporla yukarıya bildirir. Müfettişler, soruşturmalar falan derken, ifadelerine başvurulan askerler, «biz gıdamızdan memnunuz» derler. Kahramanımız dehşetli öfkelenir, genel kurmaydan soruşturmayı yürütmek üzere gönderilen doktor Albaya verip veriştirir. Sonuç: sıhhiye bölüğünde bir sıhhiye onbaşısının yanına yardımcı olarak atanır. İki hafta kadar bu çileye katlanmaya çalışır, ancak göz göre göre kendisine yapılan insanlık dışı muamelelere dayanamaz ve şakağına bir kurşun sıkarak işini bitirir.[10]

Gerçekten de alışılmamış, güçlü, coşkulu bir kişilikle karşı karşıyayız sanki?.. Oysa sonuç yaşamına kendi elleriyle kıyması oluyor. Onun yerindeki her dürüst insanın yapması gerekenler-

den daha fazla ve daha farklı birşey yoktur yaptıklarında. Ancak böyle davranabilmesi için ona daha çok kahramanlık ve iyi uğruna kendini telef etme kararlılığı gerekmektedir. İyi ama o zaman insana şunu sormazlar mı: madem böylesine kahramandın, madem kendini telef edecek kadar gözüpektin, bu cesareti gerçekten yararlı bir sonuç verecek daha büyük, daha köklü bir davada göstersen daha iyi olmaz mıydı? İşin özü de buradadır işte: kahramanımız ne böyle bir davanın gerekliliğinin, ne de bu uğurda mücadelenin olanaklı olduğunun bilincindedir; o, kendini kuşatan şeylerin farkında değildir. Her gün gözünün önünde olup biten onca rezilliğin nasıl köklü bir kokuşmanın sonucu olduğunu anlamak istemez, görebildiği ufak tefek bazı terslikleri ise, rastlantısal olaylar olarak algılar. Ona göre düzen iyidir, ancak görevlerini, yetkilerini kötüye kullanan bazı kötü insanlar vardır. Böyle olunca da Rus kahramanlar genel olanı, asıl olanı birtürlü göremezler ve incir çekirdeğini doldurmayan birtakım ayrıntılarla uğraşır dururlar. Insarov ise, «zamanı gelince o da olur» diyerek, özel olanın peşini bırakmıştır, yalnızca genel olanla uğraşmaktadır .Yelena'nın, babasının katilinden öç alıp almadığı sorusuna yanıt verirken şunları söyler: «Hayır, aramadım bile onu. Aramadım bile, çünkü bulsam da öldüremezdim kendisini. Aslında onu gözümü kırpmadan öldürebilirdim. Ama sorun bir halkın özgürlüğü ise, burada artık kişisel öçlerden sözedilemez. Bunların biri ötekini engeller çünkü. Fakat zamanı gelince o da olur». İşte Bulgar İnsarov'u, genel dava denilen şeyden haberleri bile olmayan Rus

kahramanlar karşısında alabildiğine üstün kılan nitelik de, kişisel öcünü sessizce içine atmasını sağlayan genel davaya bu yürekten bağlılığıdır.

Aslında bu tür kahramanlar bizde parmakla gösterilecek kadar azdır ve onlar da sonuna kadar katlanamazlar. Bizim aydın kesiminde bir başka tür insana daha çok rastlanır: düşünmekle uğraşan insanlara... Gerçi düşünüp durmalarına karşın hiçbir şey anlamıyanları pek çoktur bunların, ama bunlar artık bizim konumuzun dışındalar. Bizim sözünü ettiklerimiz, gerçekten aydınlık düşünceli insanlardır. Uzun kuşkulardan, arayışlardan sonra düşünce birliğine ve açıklığına ulaşmışlardır (İnsarov'sa onların büyük çabalarla ulaştıkları bu noktaya özel bir çaba göstermeden, doğal bir biçimde ulaşmıştır). Bu insanlar kötülüğün köklerinin nerede olduğunu ve kötülüğün kökünü kazımak için ne yapmak gerektiğini anlamışlardır. Uzun arayışlardan, kuşkulardan sonra nihayet ulaştıkları düşünceyi derinlemesine kavramışlar, buna içtenlikle gönül vermişlerdir .Gelgelelim, eylem için güçleri yoktur. Bu noktaya varabilmek için öylesine kafa patlatmışlar, kendilerini öylesine helak etmişlerdir ki, sonunda güçsüz düşmüşlerdir. Yeni bir hayatın yaklaşmakta olduğunu yürekleri kabararak, içten bir ilgiyle izlerler, ama kendileri bu hayata karşılayıcı çıkamadıkları gibi, aktif iyilik yapma arzusuyla yanıp tutuşan ve kendilerine yönetici arayan insanların duygularıyla da yetinemezler. Bizde, daha sonra uğurlarına yaşamsal bir savaş verilecek olan insani değerler hiç umursanmaz. Bu yüzden de hiçbirimizde, örneğin bir İnsarov'da böylesine doğal bir biçimde

var olan düşünce ve eylem açıklığı, düşünce ve eylem bütünlüğü yoktur. Hayata ilişkin izlenimleri İnsarov'un yüreğini etkiler, ondaki enerjiyi aktif fiile getirir; bu izlenimler sürekli olarak mantığın, bilincin isterleriyle ve aldığı teorik eğitimle birleşip güçlenir. Bizdeyse durum tam tersinedir. Bizdeki durumu çok iyi açıkladığı için bir tanıdığımızın öyküsünü anlatacağız şimdi burada. Öncü fikirleri olan ve aktif iyilik yapma arzusuyla yanıp tutuşan bu arkadaşımız, karıncayı bile incitmekten çekinen, dünyanın belki de en yufka yürekli insanıydı. Şu an içinde bulunduğu eylemsizliği açıklamak için arkadaşımızın kendi gelişmesiyle ilgili olarak bize anlattıkları şunlardı:

«Aslında son derece iyi yürekli, duygulu, içli bir çocuktum ben. Mutsuz sonuçlanan bir masal bile beni hüngür hüngür ağlatırdı. Başkalarının mutsuzlukları, acıları beni kahrederdi. Evde birinin hastalanması demek, benim uykuyu durağı yitirmem demekti: iştahım kapanır, ağzıma bir lokma birşey koyamazdım; elden ayaktan kesilirdim. Akrabalarımızdan birinin, benim de arkadaşım olan oğlunu dövdüğünü gördüğümde çıldıracak gibi olduğumu anımsıyorum. Gördüğüm, duyduğum her şey içimde ağır bir hoşnutsuzluk duygusu geliştiriyordu. Herkes niye böylesine acı çekiyordu? Boğazımıza kadar gömüldüğümüz bu acılara son vermenin bir yolu yok muydu? Bu sorular içimde çok erken yaşlarda kımıldamaya başlamıştı. Ve ben çılgınlar gibi yanıt arıyordum ruhumu kemiren bu kahredici sorulara Akılcı ve sistematik yanıtlar bulmam çok sürmedi. Defterime güzel yazıyla yaz

dığım ilk tümce şuydu: «Gerçek mutluluk vicdan rahatlığındadır.» Vicdan konusundaki sorularıma aldığım yanıtlarsa, vicdanın bizi kötü davranışlarımızdan dolayı cezalandırdığı, iyi davranışlarımızdan dolayı ise ödüllendirdiği şeklindeydi. Böylece bütün dikkatim hangi davranışların iyi, hangi davranışların kötü olduğu konusuna yöneldi. Aslında zor bir konu değildi bu, ahlak kodeksleri çoktan hazırdı: güzelyazı örneği olarak defterimize geçirdiğimiz özlüsözler, evde büyüklerimizin bize verdikleri öğütler ve okulda bu konuda verilen özel dersler... »Büyüklerini say», «Gücüne güvenme, çünkü sen bir hiçsin», «Elindekiyle yetin, fazlasını isteme», «Herkesin sevgisini ancak sabır ve iteatle kazanabilirsin» vb. Defterime güzelyazıyla geçirdiğim sözler böyle şeylerdi işte. Evdekilerden ve yakın çevremden duyduklarım da bunlara benzer şeylerdi. Derslerimizde ise, yeryüzünde tam mutluluğun hiçbir zaman sözkonusu olamıyacağını, bir ülkenin düzeni ne kadar iyiyse, o ülkede o kadar çok mutlu olunacağını ve bu açıdan benim ülkemin, Rusya'nın, en iyi ülke olduğunu öğreniyorduk. Böylece Rusya benim için büyük bir ülke, bir bolluk ülkesi olmanın yanında bir de devlet düzeni en mükemmel ülke oluyordu. Bize düşen yalnızca yasalara ve büyüklerin sözlerine uymak, bir de ölçülü, ılımlı olmaktı. Bunlar yapıldı mı, toplumsal konumu ve ünvanı ne olursa olsun, herkes refah ve mutluluk içinde olabilirdi. Son derece içaçıcı keşiflerdi bunlar benim için ve ben kafamdaki sorulara verilmiş en iyi yanıtlar olarak bunlara dört elle sarıldım. Deneyimsiz aklıma vurup bunları yoklamayı düşünmedim değil, ama

çoğu bana ağır geldi; kolay, anlaşılabilir olanlarınsa doğru oldukları ortaya çıktı. Böylece ben bütün safdilliğim ve heyecanımla kendimi yeni keşfettiğim bu sisteme verdim; oniki yaşımdayken artık küçük bir filozof ve yasalara boyun eğmenin katı bir partizanıydım. Bu işte o kadar ileri gitmiştim ki, her terslikte, tatsızlıkta suçu kesinlikle insanda buluyordum. Bana göre, bir terslikle karşılaşan kişi ya kendini gereğince korumamıştı, ya azla yetinmemişti, ya da yasalara ve büyüklerin iradelerine gereken saygıyı göstermemişti... Aslında yasa denen şeyi gözümde tam canlandıramıyordum; bütün yöneticiler, bütün büyükler benim için yasaydı. Bu bakımdan yaşamımın bu döneminde hep öğretmenlerimden, okul yöneticilerimizden yana olmuştum. Öğretmenlerim, okul yöneticileri, üst sınıflardaki ağabeylerim de bu saygım nedeniyle beni çok severlerdi. Bir keresinde sınıf arkadaşlarım beni az kalsın pencereden aşağı atacaklardı: öğretmenimiz bütün sınıfa «Domuzsunuz hepiniz!» diye bağırmıştı. Dersin sonuna doğru bütün sınıf çalkalanmaya başladı, herkesi bir öfke dalgası sarmıştı. Bense öğretmeni savunuyor ve onun bize «Domuzlar!» diye bağırmakta çok haklı olduğunu kanıtlamaya çalışıyordum... Bir başka olay daha anımsıyorum: okul yöneticilerine karşı kaba davrandığı gerekçesiyle bir arkadaşımızın kaydını silmişlerdi. Herkes onun için çok üzülüyordu, çünkü gerçekten sınıfımızın en çalışkanlarındandı bu arkadaş. Bense bu cezayı tümüyle haketmiş olduğunu savunuyordum. Bir yandan da bu kadar akıllı bir çocuğun, büyüklere itaat etmenin mutlu olabilmemiz için ilk gerek

lilik olduğunu nasıl olup da anlayamadığına şaşıyordum. Böylece yasalara saygı kavramı bende gün geçtikçe kökleşti, hatta giderek insanların büyük çoğunluğunu yüce buyrukları uygulayan bir araç gibi görmeye başladım. Başka insanların yürekleriyle yüreğim arasında uzanan o canlı bağı koparıp atmıştım. Artık arkadaşlarımın mutsuzlukları beni hiç mi hiç kaygılandırmıyordu; onları avutmak, acılarını hafifletmek gibi şeyleri düşündüğüm yoktu. «Suç kendilerinde» diye düşünüyor ve onlara karşı, toplumumuzun refah gücü oranında kendilerine sunulmuş nimetlerden sessiz, sakin bir şekilde yararlanmayı bilememiş kişiler olarak kine ve aşağılamaya benzer duygular duyuyordum. Benliğimde iyi olan her şey yön değiştirmişti, benliğimde iyi olan her şey, büyüklerin bizim üzerimizde hakları olduğunu destekler bir yön almıştı. Özveri denen şeyin anlamını burada buluyordum; bağımsız, başına buyruk davranışlardan vazgeçmenin yolunun buradan geçtiğine inanıyordum ve böyle düşündüğüm, böyle davrandığım için kendimi nerdeyse herkesin yararına çaba harcayan bir kahraman gibi görüyordum. Çoğu kişi işte bu aşamada kalır, bunu iyi biliyorum; kimilerinde ise görünüşte birtakım değişiklikler olur, ama onlar kendilerinde köklü değişiklikler olduğunu savunurlar. Ne mutlu ki, bende gerçekten değişme oldu, hem de bayağı erken yaşlarda... On-dört yaşıma geldiğimde ben de artık birilerine göre büyük sayılıyordum: ya sınıfta kimi arkadaşlarımdan büyüktüm, ya evde kimi çocuklardan... Hiç kuşkusuz beni çok güç duruma düşüren bir olaydı bu. Ben, benden istenen her şeyi

yapabiliyordum, buna alışmıştım; ama bu kez benim de birilerinden birşeyler istemem gerekiyordu ve işte ben bunu hiç bilmiyordum. Bu arada çok katı ,yanına salavatla varılır biri olup çıkmıştım. Ancak bir süre sonra bu durumdan utanmaya başladım ve büyükler, yöneticiler konusundaki eski düşüncelerimi gözden geçirmeye karar verdim. Başımdan geçen tatsız bir olay neden olmuştu buna; büsbütün katılaştığını sandığım yüreğimde canlı kıpırtılar uyandıran bu olay, kızkardeşimle ilgiliydi. Hem kendisinden daha büyük, hem de daha akıllı olduğum için kızkardeşlerimden birine ders veriyordum. Tembellik etmesi, sözümü dinlememesi durumunda kendisini cezalandırabileceğim de söylenmişti. Birgün nedense dalgındı kızcağız, anlattıklarımı bir türlü anlamak istemiyordu. Kendisine ceza olarak diz çökmesini söyledim. Birden dalgınlığından sıyrıldı, yüzünde ciddi bir ifadeyle, benden anlattığım şeyi bir kez daha yinelememi rica etti. Bense ondan, önce kendisine verilen emri yerine getirmesini, diz çökmesini istedim. Ayak diriyor, dediğimi yapmıyordu. Bunun üzerine kaptığım gibi kendisini yerinden kaldırdım ve iki elimle omuzlarından sertçe bastırdım. Zavallı kızcağız bir çığlık atarak yere çöktü kaldı: öyle sert bastırmıştım ki omuzlarından, ayağı burkulmuştu. Korkmuştum. Ama annem bu davranışımdan dolayı bana kızdığında hemen savunmaya geçtim ve büyük bir soğukkanlılıkla, kardeşim eğer buyruğumu hemen yerine getirmiş olsaydı başına bu tatsızlığın gelmiyeceğini kanıtlamaya çalıştım. Ama içten içe yüreğim sızlıyordu: kızkardeşimi çok severdim çünkü. Böylece kafamda bir

düşünce aydınlanmaya başladı: büyükler de haksız olabilirler ve yanlış, saçma şeyler yapabilirlerdi; saygı duyulacak tek şey yasalardı, yoksa yasaların şu ya da bu kişi elinde yorumlanışlarının ortaya çıkardığı durumlar değil... Buradan kişilerin eleştirilebilecekleri noktasına geçtim: bu benim için tutucu sorumsuzluktan **opposition légale*e** tutkulu bir sıçrayıştı. Ama yine de uzunca bir süre yasalarda değil, yasaları kötü uygulayan kişilerde buldum bütün suçu ve hep onların üzerine yüklendim. Ancak yasaların kötü uygulayıcılarına olan saldırılarım toplumun yaşamsal çıkarları adına ya da onların bu davranışları nedeniyle mutsuz olan kişiler adına değildi. Ben onlara bu kadar olumlu, bu kadar güzel olan yasaları kötü uyguladıkları için, yani salt yasalar adına öfkeleniyordum. O sıralarda, zencilere kötü davranılmasına şiddetle karşı çıkmam da mümkündü tabi, ama ben de Moskova'lı şu gazeteci gibi, yasaları hiçe sayarak zencilere özgürlüklerini kazandırmak gibi şeyler icat eden Braun'u şiddetle suçluyordum.[11] Ama o yıllarda daha küçüktüm (en azından şu saygıdeğer gazeteciden daha küçüktüm), düşüncelerim sürekli değişiyor, bir o yana bir bu yana salınıyordum. Ulaştığım bu noktada da kalamazdım... Sonunda, yasaların da kusursuz olamıyabileceklerine, zamana bağlı ve göreli olduklarına, bir dönemin yasalarının bir başka döneme uymayabileceğine ve zaman içinde yasaların da değişmeleri gerektiğine karar verdim. Ama bu kez hangi ilkeler uğruna varmıştım bu karara? Arkadaşlarıma

---

* Legal muhalefet (Fr.)

duyduğum sevgi miydi hareket noktam? Yoksa önümüzde akıp giden hayatın dayattığı canlı, gerçek, karşı konulmaz gereklilikler mi? Hiçbiri değil. Ben soyut ve yüce bir adalet kavramı adına bu karara varmıştım. Ama o da nesi? İşte son adımı da atıyor ve soyut adalet kavramından, çok daha somut, insanın refahıyla ilgili, gerçek bir talebe geçiyordum; bütün kuşkularım, düşüncelerim tek bir formüle indirgenmiş durumdaydı artık: insan ve onun mutluluğu. İyi ama bu benim bunca okullar okumadan, sayfalar dolusu öğütsözü güzelyazıyla defterlerime doldurmadan önce, tâ çocukluğumdayken yüreğimi yakan şey değil miydi? Bilmem söylemeye gerek var mı, bu kez bu kavramı çok daha iyi ve çok daha derinlemesine anlıyordum, ama çocukken onu çok daha güçlü duyardım, sanki varlığımla daha sıkı bir bağ içindeydi ve hatta ,sanırım ben o sıralar bu kavram uğruna şimdi yapabileceklerimden çok daha fazlasını yapmaya hazırdım. Şimdi, bilincimde yer eden bu kavramla çelişecek herhangi birşey yapmamaya, insanların ellerinden mutluluklarını almamaya çalışıyorum, o kadar. Kendimi işte böylesine edilgen bir rolle sınırlamış durumdayım. Mutluluğu aramaya atılmak, onu insanlara yaklaştırmak, mutluluğun doğmasına engel olan şeyleri yıkmak... bunlar benim şu anda yapabileceğim şeyler değil. Ben bunları ancak yıllar önce, çocukluk duygularım ve düşlerim engel görmeden gelişebilseler, güçlenip kökleşebilselerdi yapabilirdim. Öte yandan, o pırıltılı çocukluk duygularım ve düşlerim on beş yıl öncesinde kaldılar, sağırlaştılar, söndüler, öldüler... Bunca yıl sonra ancak şimdi dönebili

yorum onlara ve gerçekten de alabildiğine soluk, cılız, sönük buluyorum onları. Bu duyguların itici gücüyle işe girişebilmek için, önce bu duyguları canlandırmam gerekiyor. Çoktan sönmüş, solmuş olan duyguları canlandırmaksa pek kolay bir iş değil. Böyle bir işi başarabilir miyim, başaramaz mıyım, bilemem...»

Genel yargılar çıkarılamıyacak, belirli bir kişiye özgü, çok özel bir öykü değil bu; hatta tam tersine, Rus insanının bağımsız gelişme yolunda karşılaştığı engelleri açıklama bakımından örnek bir öykü. Öğütsözler ve onların içerdiği ahlaka hiç kuşkusuz herkes aynı güçle bağlanmaz, ama yine de bunların herkes üzerinde az ya da çok felç edici etkisi vardır. Bu etkiden kurtulabilmek insanın gücünü yiyip bitiren bir çaba gerektirir; sürekli kuşkular, çelişkiler, gerilemeler, gidip gelmeler... arasında, insanın zaman zaman kendine duyduğu güvenin de sarsıldığı bir mücadeledir bu.

Böylece, bizde, kahraman olacak gücü kendinde korumuş olanlar da kahraman olamazlar; çünkü yapılması gereken asıl şeyi göremezler, kendiliklerinden işe girişmeyi bilmezler; bu bakımdan da yalnızca Don Quijote'lik yaparlar. Yapılması gerekenin ne olduğunu ve bunun nasıl yapılacağını bilenlerse, eylem alanında somut olarak nasıl bir girişimde bulunacaklarını bilmezler ve tıpkı Yelena'nın evlerindeki hayata uzaktan bakması gibi, bir köşeye çekilip hiçbir şeye el sürmeden öylece dururlar. Hatta Yelena onlardan daha cesur ve daha özgürdür, çünkü o yalnızca Rus yaşamının genel havasından etkilenmiştir çoğunluk gibi okullardaki rutin eğiti-

min ve disiplinin baskısını üzerinde duymamıştır. Böylece ortaya çıkan şu oluyor: çağdaş Rus toplumunda bugüne dek gördüğümüz iyi insanlar yalnızca Yelena'yı ve onun gibileri yakıp tutuşturan aktif iyilik yapma arzusunu anlayabiliyor ve Yelena'ların bu duygularını paylaşabiliyorlar, ama aktif iyilik yapma konusunda somut adımlar atmaya asla cesaret edemiyorlar. Üstelik bunlar öncü kişiler, ya da şimdilerde adlandırıldıkları gibi «toplumsal eylem adamları». Akıllı, duygulu insanlarımızın büyük çoğunluğu ise ilham perisinin kanatlarıyla gelecek binbir türlü kahramanlık bekleyişi içindeler. Alın, «Öngün»ün Şubin'ini ve Bersyenev'ini: her ikisi de iyi yürekli, sevimli çocuklardır; her ikisi de İnsarov'un değerini anlamıştır, hatta her ikisinin de yürekleri onunla birliktedir; eğer onların gelişmeleri de bir parça değişik olsaydı ve eğer onlar da bir parça farklı bir toplumsal ortam içinde bulunsalardı, herhalde şimdiki gibi uyuyor olmazlardı. Ama onlar bu toplum içinde ne yapabilirler ki? Toplumu kendi görüşlerine göre yeniden düzenlemek mi? İyi ama onların ne «kendi görüşleri» vardır, ne de böyle bir uygulama için güçleri. Yeniden düzenleme değilse bile küçük birtakım onarımlar da yapamazlar mı: toplumsal yapıda iyi işlemeyen bazı şeyleri değiştirmek, bazı şeyleri çıkarıp atmak, bazılarını ise törpülemek falan gibi?.. İyi ama ölü dişi çekmek iğrenç birşey değil midir, hem böyle bir operasyonun sonucunda elde edilecek nedir?.. Yalnızca Panşin'lerin, Kurnatovski'lerin gerçekleştirebilecekleri türden operasyonlardır bunlar.

Yeri gelmişken, Rus aydın kesiminin en iyi

temsilcilerinden biri olan Kurnatovski üzerine de bir iki şey söyleyelim. Kurnatovski yeni tür bir Panşin'dir, yalnız yüksek sosyete kültürüyle sanat yeteneğinden yoksundur, buna karşılık iş adamı yönü gelişmiştir. Son derece dürüst, hatta yüce gönüllüdür: Yelena'yı onunla evlendirmeyi kuran Stahov, Kurnatovski'nin yüce gönüllülüğünü kanıtlamak için, rahatça geçinebileceği bir aylığa kavuşur kavuşmaz, babasından her ay almakta olduğu paradan kardeşlerinin yararına olarak vazgeçtiğini anlatır. Aslında pek çok iyi yanı vardır Kurnatovski'nin. Bunu Yelena da kabul eder. İnsarov'a yazdığı ve Kurnatovski'yi anlattığı mektuptan anlıyoruz bunu. Zaten Kurnatovski hakkında bütün bildiklerimizi Yelena'nın bu mektubundan öğreniyoruz, yoksa Kurnatovski romandaki olayların akışı içinde yer alan bir tip değildir. Yelena'nın Kurnatovski hakkında yazdıkları öylesine eksiksiz, öylesine tutarlı ki, bu mektuptan onun hakkında ne öğrenmemiz gerekiyorsa tümünü öğreniyoruz; bu yüzden de fazladan tek bir cümle eklemeden Yelena'nın söz konusu mektubunu olduğu gibi buraya alıyoruz:

«Kutla beni Sevgili Dimitri: bir isteklim var. Dün bizde yemekteydi. Babam sanırım İngiliz kulübünde tanışmış kendisiyle ve yemeğe çağırmış. Tabi dünkü gelişi damat adayı olarak değildi. Ama babam onunla ilgili umutlarını anneme söylemiş, iyi yürekli anacığım da benim kulağıma fısıldayıverdi. Adı Yegor Andreyeviç Kurnatovski. Yargıtayda baş yazmanmış. Önce dış görünüşünü anlatayım sana. Pek uzun boylu sayılmaz, senden daha ufakça, sağlam

yapılı. Hatları düzgün. Saçlarını kısa kestirmiş ama uzun favorileri var. Gözleri ufak (seninkiler gibi), kahverengi ve hareketli. Dudakları yassı, geniş. Gözlerinden ve dudaklarından bir tür resmi gülümseyiş hiç eksilmiyor. Davranışları yalın, konuşması açık ve anlaşılır. Aslında her şeyiyle yalın, açık ve anlaşılır bir insan: yürürken, yemek yerken, gülerken sanki her zamanki, olağan işini yapıyor. Şu anda «Nasıl da incelemiş onu!» diye düşünüyorsundur herhalde? Evet, inceledim canım, ama sana anlatmak için. Hem bir genç kız kendisiyle evlenmek isteyen adamı inceleyemez mi! Sert, demir gibi bir yanı var... Bu demir gibilikte hem anlamsızlık, hem de boşluk bir arada... ve dürüstlük. Evet, dediklerine göre çok dürüstmüş. Senin kişiliğinin de sert, demir gibi bir yanı var, ama seninkisi bundan çok farklı. Masada yanımda oturdu, tam karşımızda da Şubin vardı. İlkin birtakım ticari işletmelerden konuştular. Dediklerine göre bu işlerden iyi anlarmış, hatta bir keresinde büyük bir fabrikanın yönetimini eline almak için az kalsın işinden ayrılıyormuş. Ama işte aklına gelmemiş! Derken Şubin tiyatrodan söz açtı; ve bay Kurnatovski, itiraf etmeliyim ki, hiçbir yapmacık alçakgönüllülük gösterisine falan girişmeden, sanattan hiçbir şey anlamadığını söyledi. Bu bana seni anımsattı... ama hemen sonra, «Hayır, bizim Dimitri'yle sanattan anlamayışımız daha farklı» diye düşündüm. Bu ise sanki, «Ben sanattan anlamıyorum, zaten sanat gerekli birşey değildir, ama işte ileri ülkelerde sanata da izin veriliyor» demek istiyor gibiydi. Bununla birlikte adamın ne Petersburg'u, ne Petersburg sosyetesini, ne de sosyete görgü kurallarını umursadığı var. Hatta birara kendisinden proleter olarak sözetti. Kaba işlerde çalıştırılan ameleleriz biz, dedi. Düşündüm: Dimitri

böyle birşey söylese hoşuma gitmezdi, dedim, ama bu varsın söylesin kendi kendine! Varsın böbürlensin! Bana karşı çok nazikti; fakat onunla konuşmamız boyunca kendimi hep, olağanüstü hoşgörülü bir âmirle konuşuyormuşum gibi hissettim. Birini övmek istedi mi, «ilkeleri olan bir adam» diyor; en sevdiği söz, bu. Besbelli, kendine güvenen, çalışkan, özverili bir insan (Görüyorsun ya, hiç yan tutmuyorum); özveri derken kendi çıkarlarından özveride bulunabileceğini söylemek istiyorum. Ama öte yandan da büyük bir despot. Eline düşenin vay haline! Bir ara rüşvetten söz açılmıştı:

— Çoğu kez rüşvet alan suçlu değildir, dedi. Çünkü başka türlü davranamazdı. Ama yine de ele geçirildi mi ezmek gerekir böylelerini.

Bağırdım:

— Suçsuz birini ezmek!

— Evet, ilkeler uğruna.

Şubin:

— Hangi ilkeler? dedi.

Şaşırır, bocalar gibi oldu Kurnatovski. Sonra:

— Bunun açıklanacak bir yanı yok, dedi.

Ona karşı derin bir saygı beslediği anlaşılan babam da bunun açıklanacak bir yanı olmadığı görüşüne katılınca, sürmesini çok istediğim bu konuşma ne yazık ki burada kesildi. Akşam Bersyenev geldi ve Kurnatovski'yle korkunç bir tartışmaya girdi. İyi yürekli Andrey Petroviç'imizi daha önce hiç bu kadar heyecanlı görmemiştim. Bay Kurnatovski bilimin, üniversitelerin, vb. nin yararlarını yadsımış falan değildi... Ama Andrey Petroviç'in öfkesini anlıyorum ben. Kurnatovski bilimi, üniversiteleri bir tür jimnastik gibi görüyordu. Yemekten sonra Şubin yanıma geldi ve: «Tanıdığımız birine ne kadar benziyor bu

adam» dedi (Şubin senin adını doğrudan hiç anamaz). «İkisi de pratik insanlar... Yalnız, ayrıldıkları bir nokta var: ötekinde canlı, gerçek, yaşamdan kaynaklanan bir ülkü var; bunda ise, hatta görev duygusu bile değil, bir hizmet dürüstlüğü, içeriksiz bir işbilirlik var». Şubin akıllıdır; sözlerini sana iletmek için aklımda tuttum. Ama bence seninle Kurnatovski arasında ortak hiçbir şey olamaz. Sen *inanıyorsun*, bu ise inanmıyor; insanın yalnızca *kendine inanması* olanaksızdır».

Yelena, Kurnatovski'yi hemen anlamış ve onun için pek de övgü dolu şeyler söylememiştir. Gerçekten de, bu karakter üzerinde iyice bir düşünün, sonra da işlerinde dürüstlükle çalışan, işbilir tanıdıklarınızı hatırlayın: herhalde bunların çoğu Kurnatovski'den pek de iyi görünmeyecektir gözünüze... Peki bu takımdan olup da Kurnatovski'den daha iyi olanlar yok mudur? Doğrusu buna evet diyebilmek pek kolay değil. Peki bu durum niçin böyle? Niçin mi? Hayat, ortam... Yaşadığımız hayat, ortam bizim ne akıllı, ne dürüst, ne de aktif, atılgan olmamıza olanak sağlıyor. Biz aklı da, dürüstlüğü de, aktivite gücünü de yabancı kitaplardan almak zorundayız; bundan başka bir de kanunlar kitabıyla, yani «Düstur»la «muvafakat ve mutabakat» içinde olmamız gerekiyor. Bunun insanı kahreden çileli bir iş olduğu, insanın yüreğini dondurduğu, içindeki canlı her şeyi soldurduğu ve insanı, önüne konan işi düzenli ve şaşmaz bir biçimde yapan bir otomat haline getirdiği bilinen bir gerçek. Bu arada bir kez daha yineleyelim: bunlar daha bizim iyilerimiz... önde gelenlerimiz... Bir

de bunların arkasında duranlar var: bir zamanlar genç hanımları tutsak etmede işlerine çok yarayan güzel konuşma yeteneklerini bile yitirmiş «uyuşuk» Oblomov'lar; kendi dar ve aşağılık çıkarlarının peşinde akıl almaz kahramanlıklar yapan «uyanık» Çiçikov'lar vb. Bunların da arkasındaysa azılılar duruyor: Bruskov'lar, Bolşov'lar, Kabanov'lar, Ulanbekov'lar[12] vb. Ve bütün bu öfkeli, kin dolu, hırçın «soy», kendisinin de yaşam hakkı olduğunu ileri sürmekte, özgürlük, serbestlik istemektedir. Böyle bir ortamda kahraman nasıl çıkacak, hadi çıktı diyelim, gücünün telef olup gitmemesi, iyiliğe ve gerçeğe hizmet edebilmesi için kendisine gerekli ışık ve bilinci nerden, nasıl bulacak? Hadi sonunda bunları da buldu diyelim, bu bitkin, yıpranmış, canı çıkmış kahraman, nerde, ne kahramanlığı yapacak, bu dişsiz sincap nerde, hangi cevizleri kıracak? Bu bakımdan, kahramanlık hayallerini falan bir yana bırakıp kendine bir uzmanlık alanı bulmak, ve niçin yaşadığını bilen insanlara karşı içinde kabaran istenç dışı kıskançlığı bastırarak, uzmanlığıyla ilgili işlerin içine gömülmek galiba en iyisi.

«Öngün»ün Şubin'i ve Bersyenev'i de tam böyle yaparlar işte. Yelena'nın İnsarov'la evlendiğini öğrenen Şubin nerdeyse çileden çıkacak gibi olur; söylenir durur kendi kendine: «İnsarov... İnsarov... İyi ama sahte alçakgönüllülüğe ne gerek var? Hadi diyelim yaman bir adam bu, ne yaptığını bilen bir adam; peki biz neyiz? Sünepe, sümsük, esafilden biri mi? Beni alalım... Ben şimdi işe yaramaz, sünepe bir insan mıyım? Tanrı bana şuncacık olsun iyi, olumlu birşey ver-

memiş mi?» vb. vb. Ve ani bir dönüş yaparak dört elle sanata sarılır: «Kimbilir, birgün yapıtlarımla büyük ün kazanırım...» Ve gerçekten de, uzmanlık alanına yönelir ve çok başarılı bir heykelci olur çıkar... Ya Bersyenev?.. İyiyürekli, özverili Bersyenev?.. Hastalanan İnsarov'a bütün içtenliğiyle bakan, kendisi de Yelena'yı sevdiği halde, Yelena'yla rakibi İnsarov arasında inanılmaz bir yücegönüllülükle aracılık yapan, altın kalpli Bersyenev?.. Yelena'yla İnsarov'un aşklarının karşılıklı olduğunu öğrendiğinde onun duyguları ne olmuştur? Zehir dolu, kin dolu düşüncelerden kendini alabilmiş midir? Ne gezer! İşte, Yelena'yla İnsarov'un evlenmeleri üzerine Bersyenev'in düşünceleri: «Varsın sevsinler birbirlerini! Varsın evlensinler! Varsın ne halleri varsa görsünler! Babamın vaktiyle söylediği sözler ne kadar doğruymuş meğer: evlât, demişti, biz seninle ne sibaritiz,* ne aristokratız, ne de kaderin ve doğanın şımarttığı insanlarız. Biz emekçiyiz... Haydi, meşin önlüğünü tak emekçi kardeş ve karanlık işliğinde tezgâhının arkasına geç. Varsın güneş başkalarını ışıtsın! Bizim bu ıssız, uzak, tenha hayatımızın da kendine göre bir gururu ve mutluluğu vardır!» Kime ve ne için yöneltildiği belli olmayan bu haksız serzeniş, nasıl da kıskançlık ve umutsuzluk zehriyle dolu! Kimdir bütün bu olup bitenlerin suçlusu? Bersyenev mi? Hayır! Rus hayatıdır suçlu olan. Şubin'in sözleriyle, «Eğer bizde de becerikli, işbilir insanlar olsaydı, bu ince, duyarlı yaratık (Yelena'yı kaste-

* Sibarit - Rahatlık içinde büyümüş, nazlı, zevkine, koy fine düşkün insan (Ç.N.)

diyor) sudaki balık gibi kayıp gitmezdi elimizden». İşbilir, becerikli insanlarıysa hayatın kendisi yaratıyor; belirli bir ülkede, belirli bir zaman dilimindeki hayat tarzı, genel toplumsal yapı yaratıyor. Bizim hayatımız Bersyenev'e, «Hiçbir işe yaramayan bilimiyle beynini kurutmak»tan[13] başka kurtuluş yolu bırakmıyorsa elden ne gelir! Bersyenev'in yaptığı da tam bu oluyor zaten: «Eski Alman Ceza Muhakemeleri Usulü'nün Bazı Özellikleri Üzerine» ve «Uygarlık Olayında Kentlerin Önemi» gibi yapıtları bilim çevrelerinde büyük övgüyle karşılanıyor. Kendine hiç değilse bu kurtuluş yolunu bulabildiği için yine de aferim Bersyenev'e!

Ve Yelena... İnsarov'la tanışmasından ve başka bir hayatın varlığını öğrenmesinden sonra Rusya'da tutunabileceği, sarılabileceği hiçbir şey kalmamıştır. Rusya'da kalamayışı da, kocası öldükten sonra tek başına kalmasına karşın Rusya'ya dönmeyişi de bu yüzdendir. Yazar bu durumu çok iyi kavramış ve onu ana-baba evine döndürüp eskiden olduğu gibi Moskova'da yalnızlık ve eylemsizlik içinde bunaltmaktansa, bilinmezlikler içında bırakmayı yeğlemiştir. Aşağı yukarı tam kocasını kaybettiği sırada kendisine ulaşan annesinin çağrıları bile, bu renksiz, eylemsiz, aşağılık yaşama duyduğu nefreti yüreğinden silip atmasını sağlayamamıştır. Annesine, «Rusya'ya dönmek mi? İyi ama niçin? Ne yapacağım ben Rusya'da?» diye yazmış ve kabaran isyan dalgaları arasında yitip gitmek için Zara'ya doğru yola çıkmıştır.

İyi ki de bu kararlılığı gösterebilmiş Yelena! Ne bekliyordu ki onu Rusya'da? Buradayken ha-

yatının bir amacı mı vardı? Hatta hayat var mıydı burda? Ölüme terkedilmiş zavallı kedi yavrularını ve örümceğin ağına tutulmuş kadersiz sinekleri kurtarmak için mi dönecekti Rusya'ya? Yoksa, kendisinin kazanmadığı birtakım paraları dilencilere dağıtmak, Şubin'in sanat başarılarına sevinmek, Bersyenev'le Şelling'i yorumlamak ya da annesine «Moskova Haberleri»ni* okumak için mi? Ha bir de, Kurnatovski'lerin ve bilmem daha kimlerin ilkelerinin toplumsal hayatta nasıl tıkır tıkır işlediğini izlemek var! Evet, doğrusu Rusya'da pek çok şey var, ama yeni hayatın esintisi adına, iş, eylem, hareket adına hiçbir şey yok. Ve yavaş yavaş, kahredici bir şekilde solmak, sönmek, bitmek var! Hayır! Madem yeni bir hayatın içine girdi Yelena, madem yeni bir havayı soludu, artık onun için en korkunç tehlikelerin içine atılmak bile, kendini bu dayanılmaz işkenceye, bu yavaş ölüme mahkûm etmekten daha kolaydır... Ve biz, onun hayatımızdan kaçıp gitmesinden ve kendi kişiliğinde, ozanın insanı kahreden kehanetlerini boşa çıkarmasından sevinç duyuyoruz; o kehanetler ki, Rusya'nın en iyi, en güzel insanları için acımasız bir biçimde, yıllarca hep doğru çıktı:

Geçip gidecek gençlik yılların
Güneşten, doğadan uzak
Sanattan, ışıktan uzak
Hayattan aşktan uzak.

---

* Dönemin, yönetimi tutan, içeriksiz, bayağı gazetelerinden biri (Ç.N.)

Canlı duyguların artık yok
Düşlerin darmadağın
Usulca geçip gidecek yaşamın
İnsansız, adsız bu yerlerde.

Usulca geçip gidecek yaşamın
Unutulmuş bu yerlerde
Yitip gidişi gibi incecik dumanların
Güzün o puslu, sonsuz göklerinde...[14]

Eksik ve yetersiz kalan noktalar için okurlarımızdan özür dileyerek, yazımızda dağınık olarak yer alan bazı düşünceleri toparlayıp, genel bir sonuç çıkarmaya çalışalım şimdi.

Yurdunu özgürlüğe kavuşturmak gibi yüce bir düşünceyi tüm varlığıyla özümsemiş, bu uğurda aktif bir rol üstlenmeye hazır, bilinçli bir insan olan İnsarov günümüz Rus toplumunun yetiştirebileceği, böyle bir toplumda ortaya çıkabilecek bir insan değildir. Hatta onu büyük bir aşkla seven, onun düşüncelerini sonuna dek paylaşan Yelena bile, ailesi, yakınları burada olduğu halde, Rus toplumu içinde kalamazdı. Peki, sonuçta ortaya çıkan şu mu oluyor: Bizde henüz yüce düşüncelere de, bu düşünceleri onaylayacak kişilere de yer yok? Hareketsizlikten ölmek ya da boşyere telef olup gitmek istemiyorlarsa bütün gözüpek, eylemci ruhlu insanlar bizim ülkemizi terketmelidir? Bu mudur söylenilmek istenen «Öngün»de?

Bizce, hayır. Evet, geniş şaplı eylemlere uygun bir alan yok henüz bizde; evet, binbir çeşit hile, dolap, dedikodu gibi sersemce şeyler içinde

geçiyor bizim hayatımız; sivil kesimden insanlarımız çoğu kez kalpsiz ve kafasız oluyorlar; kafalılarımız ise inandıkları düşüncenin başarıya ulaşması için parmaklarını bile oynatmıyorlar; liberallerimiz ve reformistlerimiz yapmayı tasarladıkları işlerde mutsuz yığınların inlemelerine kulak verecek yerde, hukuksal incelikleri gözetmekle meşguller... Evet, bütün bunlar böyle. Ama biz yine de **bugün** artık bizim toplumumuzda da yüce düşüncelere ve bu düşünceleri onaylayanlara yer olduğu ve bu düşüncelerin eylem alanında da görüleceği zamanın pek uzak olmadığı kanısındayız.

Rusya'daki hayat ne denli olumsuz olursa olsun, unutmamak gerekir ki bizde de artık Yelena'ları yaratacak bir ortam gelişmiş bulunmaktadır. Hem Yelena'lar gerçek hayatta yer almakla kalmamakta, sanatın, edebiyatın da el atmak zorunda kaldığı, «tipleştirdiği» kişiler halini almış bulunmaktadırlar. Yelena ideal bir tiptir, ama yine de bütün çizgileriyle, bütün varlığıyla bize yakın, bildiğimiz, onayladığımız bir tiptir. Bu ne demektir? Bu şu demektir: onun kişiliğinin temelini oluşturan şeyler, yani acı çeken, ezilen insanlara karşı sevgi, aktif iyilik yapma arzusu, kendisine nasıl iyilik yapılacağını gösterecek birini arama, bütün bunlar, en sonunda toplumumuzun sağlıklı kesimleri tarafından da duyumsanır olmuştur. Ve bu duygu artık öylesine güçlüdür ve uygulamaya öylesine yakındır ki, eskiden olduğu gibi, ne parlak ama verimsiz akıl ve yeteneğin, ne iyiniyetli ama soyut bilgi ve deneyimin, ne de hatta içinde kötülük adına hiç bir şey bulunmasa da, tertemiz olsa da, pasif gö

lişmiş yüreklerin cazibesine kapılıp gitmektedir. Hatta duygularımızın karşılık bulabilmesi, susuzluğumuzun giderilebilmesi için bize daha da fazlası gerekiyor şimdi: İnsarov gerekiyor, ama Rus İnsarov'u...

İyi ama ne yapacak bu İnsarov bizde? Demin biz kendimiz demedik mi, biz kimsenin boyunduruğu altında olan bir ülke değiliz, tam tersine biz başkalarına egemeniz, dolayısıyla bize ülkemizi özgürleştirecek kahraman gerekli değil, diye?..

Evet, dışarıya karşı koruma altındayız; birileri ülkemize saldıracak olursa korkmayız. Çok savaşlar görmüşüz ve bu savaşlarda büyük kahramanlar yetiştirmişizdir. Nitekim bugün genç kızlarımızın subay üniforması ve kaytan bıyıklar karşısında hayranlıktan içlerinin bayılır gibi olması, toplumumuzun bu kahramanlara ne büyük değer verdiğinin en açık kanıtıdır. Dış düşmanlara karşı durum böyle. İyi ama hiç mi iç düşmanımız yok bizim? Ve bu iç düşmanlara karşı bir savaşa, bu savaş için de kahramanlara hiç mi gereksinimimiz yok? Peki bizim eyleme yetenekli insanlarımız nerde? Çocukluğundan beri hep aynı düşünceyle yetişmiş, bu düşünceyi tüm varlığına sindirmiş, bu düşüncenin zaferi uğruna ölümü göze alabilecek kişilikli, atılgan, gözüpek insanlarımız nerde? Yok bizim böyle insanlarımız. Yok, çünkü bizim toplumsal ortamımız böyle insanların yetişmesi için elverişli koşullara sahip değil. Toplumumuzda iyi olan, sağlıklı, güzel olan her şey işte bizi bu bayağı, bu kahredici ortamdan kurtaracak yeni insanla-

rın ortaya çıkmasını bekliyor; büyük bir sabırsızlıkla ve tutkuyla...

Ancak böyle bir kahramanın ortaya çıkması henüz çok zor; kahramanın gelişmesi, özellikle de ilk eylemlerin ortaya konması için koşullar İnsarov'u ortaya çıkaran koşullardan çok daha elverişsiz, sorunlarsa İnsarov'un sorunlarından çok daha çetin. Dış düşmanla baş etmek, iç düşmanla başetmekten daha zordur; çünkü iç düşman binbir kılıkta ülkenin her yanına dağılmıştır, ele geçmez birtürlü, sürekli menzil dışına kaçar, durmadan sizi rahatsız eder, tedirgin eder, şöyle bir soluklanmanıza, durumu gözden geçirmenize imkân tanımaz. Bu iç düşmana karşı alışılmış silahlarla birşey yapılamaz; onu altetmenin ve ondan kurtulmanın yolu, hayatımızın nemli ve sisli havasını değiştirmek (ki onu doğuran, büyüten, güçlendiren hava da bu havadır) ve üzerimize onun asla soluyamıyacağı bir havayı estirmektir.

Peki böyle birşey mümkün olabilir mi? Olursa ne zaman olur? Bu sorulardan yalnızca birincisine kesin yanıt verilebilir. Evet, böyle birşey mümkündür. Nasıl mümkün olduğunu da açıklayalım: demin, bizdeki toplumsal ortamın İnsarov'ların gelişmesine olanak sağlamadığını, bu yöndeki gelişmeleri ezdiğini söylemiştik. Şimdi bu sözlerimizi tamamlayabiliriz: bu ortam bugün böyle bir gelişmeyi ezmediği gibi, tam tersine böyle bir insanın ortaya çıkmasına yardımcı olabilecek bir nitelik kazanmıştır. Sonsuz çamur, bayağılık, sonsuz duyumsamazlık, gevşeklik insanın alınyazısı olamaz. Ve bizim toplumsal ortamımızı oluşturan insanlarla bu ortamın koşul-

larına zincirlenmiş başkaları, bu koşulların ağırlığını ve saçmalığını nicedir anlamış durumdalar. Bunların kimisi mevcut durumdan sıkılıyor, kimisi ise bu baskıdan ve zulümden kurtulayım da ne olursa olsun diyerek, bir o yana bir bu yana atılıp duruyor. Hayatımızın ölmüş, çürümüş yanlarını bir parçacık olsun canlandırabilmek için nice çıkış yolları düşünüldü, nice araçlara başvuruldu; ama bütün bunlar çok cılız şeylerdi, bu yüzden de ne yeterli olabildiler, ne de gerekli etkiyi gösterebildiler. Ama işte nihayet Yelena'da tanık olduğumuz taleplerin tüm toplumumuzda yükselmeye başladığını görüyoruz. Bu talepleri artık tüm Rus toplumu benimsiyor ve onaylıyor; hatta bundan da öte, bunların uygulanması için coşkulu bir heves gözleniyor. Bütün bunlar bize toplumda eskiye bağlılığın ve «toplumsal rutin»in ömrünü tamamlamakta olduğunu gösteriyor. Biraz daha ikirciklenme, biraz daha gidip gelme, birkaç güçlü söz ve birkaç elverişli gelişme daha.. işte bizim de eylemcilerimiz!

Yukarda, bizde güçlü kişiliklerin kararlılığını ve enerjisini daha baştan yokeden bazı şeyler olduğunu söylemiştik: bunlar ya dünyada herşeye karşı duyduğumuz idilsi hayranlık ya da daha çocukken hepimizin çevremizde sıkça tanık olduğumuz ve binbir türlü öğütle bize de aşılatılmaya çalışılan miskince kendinden hoşnutluk, uyuşukluk gibi şeylerdi. Ama işte son zamanlarda bu durumda da esaslı değişmeler olmuştur. Herkeste hissedilir bir bilinçlenme var, eski düzenin acz içinde olduğunu, iflas ettiğini artık herkes anlıyor; her yerde değişiklik, düzeltim beklentisi var ve hiçkimse artık çocuğuna, Rusya'-

nın bugünkü düzeninin akılalmaz bir mükemmellikte olduğu gibi saçma ninniler söylemiyor. Tam tersine, bugün herkes, daha iyi bir gelecek umudu, bekleyişi içinde; çocuklar bile bu umutla yetişiyorlar ve artık geçmiş denen kadavraya zorlamayla sahip çıkmıyorlar. İşlere sarılma sırası onlara geldiğinde, bizim şu anda kuramsal olarak bile güçlükle kavrayabildiğimiz bir bütünlük, tutarlılık, enerij ve uyumla girişecekler onlar işlerine.

İşte o zaman edebiyatımızda da Rus İnsarov'u olanca canlılığıyla kendini gösterecek. Fazla beklememiz gerekmiyecek kendi İnsarov'umuzu: onun gerçek hayatta görünmesini böylesine sıtmalı bir sabırsızlıkla bekleyişimiz, kendisini edebiyatta da göreceğimiz günlerin çok yakın olduğunun en yalın kanıtıdır. İnsarov çok gerekli bize, İnsarov'suz hayat hayat değil. Onsuz geçen her gün, bir sonraki günün öngünü olmaktan başka anlam taşımıyor. Ama sonunda o gün de gelecek! Öngünle onu izleyecek gün arasında çok birşey yoktur; topu topu bir gecedir onları ayıran!...

NOTLAR

Dobrolyubov'un, Turgenyev'in «Öngün» romanı üzerine yazdığı bu yazı, Turgenyev'in romanının toplumsal siyasal ve sanatsal anlamını ve önemini irdeleyen bir yazı olmasının yanısıra, devrimci-demokrat eleştiri ve estetiğin gelişmesinde program işlevini de gören bir yazı olmuştur. 1859-1861 devrimci koşullarında, hazırlıkları yürütülmekte olan köylü reformu «öngün»lerinde bu yazının yayınlanması sansürle ilgili büyük zorlukların aşılabilmesiyle gerçekleşebilmiştir. En başta Nekrasov, yazıyı sansürden geçirebilmek için önemli ölçüde budamıştır. Dobrolyubov'un S. T. Slavutinski'ye yazdığı mektuba göre, «sansür kurulu üyesi Beketov, yazının birbuçuk sayfaya yakın kısmını karalamıştır» (Bkz. Dobrolyubov, c. 9, s. 402). Yazının toplumsal-siyasal yönünü olumsuz bulan Turgenyev de, Nekrasov'a yazdığı mektupta, «Lütfen, çok rica ediyorum sizden, bu yazıyı yayınlamayın »diyordu. «Bu yazının bana getireceği tek şey, tatsızlık olacak... Alabildiğine haksız yargılarla dolu, alabildiğine sert bir yazı bu. Eğer derginizde yayınlanırsa, ne yaparım, ne ederim gerçekten bilemiyorum» (Bkz. Turgenyev, «Mektuplar», c. 4, s. 41). Sansür kurulu üyesi Beketov'sa Dobrolyubov'a yazdığı mektupta şöyle diyordu: «Ne zamandır okumadığım türden bir eleştiri yazısı bu. Daha çok Belinski'nin stilini andırıyor. Bu yazıyı bu haliyle yayınlayabilmemiz kesinlikle olanaksız («Zavetı», 1913, No. 2, s. 96). Yazının sansür kurulu üyesi Rahmaninov'a gönderilmesinden sonra (ki Rahmaninov'dan yazının yayınlanabileceği yönünde rapor gelecektir) Dobrolyubov'un kendisi de yazısında epey kısaltmalar yapmıştır.

Çernişevski 1862'de yazıyı yeniden yayınlarken, Dobrolyubov'un ilk metnini esas almıştır.

Turgenyev'in «Öngün» romanı, toplumda ve değişik siyasal ve sanatsal eğilimdeki dergilerde geniş bir yankı yaratmıştı («Öngün»ün yarattığı bu yankılarla ilgili olarak, Bkz.: Turgenyev, «Eserler», c. 8, s. 523-540).

1 H. Heine'nin, «Çağdaş Şiirler» dizisi içinde yer alan «Doktrin» adlı (1842) şiirinden alıntı.

2 «Estetik eleştiri» akımının en tanınmış temsilcileri: P. V Annenkov, A. V. Drujinin, P. V Botkin, S. S. Dudışkin'dir.

3 Dobrolyubov'un Pisemski'nin «Bin Can» romanı üzerine görüşleri olumsuzdu (Pisemski bu romanında kahramanı Kalinoviç'i, bürokrasinin görev ve yetkilerini kötüye kullanmasına karşı mücadele bayrağı açmış yılmaz bir savaşçı olarak gösterir. Dobrolyubov, Kalinoviç'in ancak bir gülmece öyküsünün kahramanı olabileceğini «Ricalden Bir Hayırseverin Izdırapları» adlı şiirinde de vurgular. Bkz. Dobrolyubov, c. 7, s. 518-521).

4 A. V Drujin'in «Turgenyev'in Öykü ve Romanları» başlıklı yazısındaki yargıları sözkonusu edilmektedir («Biblioteka dlya çteniya», 1857, No. 2-3).

5 Herzen'in «Very dangerous!!!» başlıklı makalesine gönderme yapıldığı anlaşılıyor. Herzen, «Sovremennik» sayfalarında kendisini hedef alan ve mevcut düzende köktenci ve devrimci değişiklikler yerine «barışçıl» bir ilerlemeyle yetinen liberal, «takbih edici» edebiyata karşı çıkan yazıya kendi dergisi «Kolokol»da bu başlıklı bir yazıyla karşılık vermişti (Bkz. Dobrolyubov, c. 4, s. 435).

6 Bkz.: Dobrolyubov, «Belinski'nin Yazıları», c. 1, s. 335-336.

7 Turgenyev'in «Dvoryanskoye Gnezdo» («Asilzade Yuvası») adlı romanıyla ilgili tepkilerden sözediliyor: P. V. Annenkov («Russkiy Vestnik», 1859, No. 8), N .Ahşarumov («Vesna», Literaturnıy Sbornik, 1859), Ap. Grigoryev («Russkoye Slovo», 1859, No. 4, 5, 6, 8) vd.

8 Ünlü tarihçi T. N. Granovski'den söz edilmektedir.

9 S. M. Solovyev'in «Tarihsel Mektuplar» («Russkiy Vestnik», 1858, Mart, 1. Kitap; Mayıs, 2. Kitap; 1859, Mart, 1. Kitap) ve «Hmelnitski'den Önceki Küçükrusya Kazakları» («Russkiy Vestnik», 1859, Eylül, 2. Kitap) başlıklı araştırmalarından sözedilmektedir. Bu araştırmalarda, hükümetin kendilerini tepeleyeceğinden korkarak stepe kaçan kazaklardan kınayıcı bir dille sözedilir.

10 Anlatılan öykü, Dobrolyubov'un Pedagoji Enstitüsünden arkadaşı İ. Parjnitski'nin yaşamöyküsünden kesit-

ler içermektedir (Bkz.: Dobrolyubov, «Toplu Yapıtlar», c. 2, M.-L., 1940, s. 683).

11 «1859 Yılı Olayları Üzerine Siyasal Yorumlar»dan sözedilmektedir. («Moskovskiy Vestnik», 1860, No. 1 9, Ocak). Bu yazıda John Braun'un Amerika'daki kölelik karşıtı savaşımı kınanır.

12 Ostrovski'nin «Evlatlık», «Başkasının Şöleninde Mahmurluk», «Belâ», «Kendi Adamlarımızı Sayarız» adlı oyunlarındaki kişiler.

13 Lermontov'un «Düşünce» (1838) adlı şiirinden değiştirilerek yapılmış alıntı.

14 Tyutçev'in «Rus Kadını» (1848 ya da 1849) adlı şiirinden alıntı.

Nikolay Aleksandroviç DOBROLYUBOV

OBLOMOVLUK NEDİR?

YÖN

*Rus aydınlanmacılarından ve Rus devrimci sanatının gelişmesini etkileyen öncü eleştirmenlerden biri olan Nikolay Aleksandroviç Dobrolyubov (1836-1861), ünlü "**Oblomovluk Nedir?**" makalesinde, Rus yaşamını ve eğilimini yansıtan **Oblomov**'u, amaç ve anlamını arayarak, derinliklerine inerek çözümlerken, "**Önemli olan Oblomov değil, Oblomovluk'tur.**" diyor.*

*Maddi koşulların yarattığı ve insanın kendini gerçekleştiremeyerek köleleşmesi demek olan **Oblomovluk**, duyarsız, tembel, sevgisiz, bencil, amaçsız, zavallı, anlamsız bir yaşam biçimi olarak, bugün de korkunç boyutlardadır. Gerçekçi ve sarsıcı düşünceleriyle **Dobrolyubov**, "**Oblomovluk Nedir!**"de, çağımızın başbelası olan bu hastalığı ve günümüz insanını tanıtıyor bize.*

Öner Yağcı